

UNIVERZA KRALJA ALEKSANDRA I.
V LJUBLJANI

ZBORNİK ZNANSTVENIH RAZPRAV

IZDAJA
PROFESORSKI ZBOR JURIDIČNE FAKULTETE

V LJUBLJANI, 1930

SAMOZALOŽBA PROFESORSKEGA ZBORA
JURIDIČNE FAKULTETE V LJUBLJANI

NATISNILA TISKARNA »SLOVENIJA« V LJUBLJANI
PREDSTAVNIK ZA TISKARNO ALBERT KOLMAN V LJUBLJANI

UNIVERSITA KRALJA ALEKSANDRA I
V LJUBLJANI

ZBORNIK
ZNANSTVENIH RAZPRAV

~~42077~~

50952

030025010

V LJUBLJANI 1970
KATEDRA ZA SLOVENSKE JEZIKOVNE VEŠTINE
FACULTAS ARTIUM
UNIVERSITATE LJUBLJANE

Kazalo. — Table des matières.

Portraits avec les dédications.

Univ. prof. dr. Aleks. Bilimovič: Racionalizacija gospodarstva	1	Univ. prof. dr. Aleks. Bilimovič: Etude sur la rationalisation de l'économie	1
Univ. prof. dr. Metod Dolenc: Pravni institut „Klausel des allgemeinen Landschadenbundes“ v slovenskih deželah	32	Univ. prof. dr. Metod Dolenc: Etude sur l'institut de la „Klausel des allgemeinen Landschadenbundes“ dans des régions slovènes	32
Univ. prof. dr. Viktor Korošec: Sistematika prve hetitske pravne zbirke (K Bo VI 3)	65	Univ. prof. dr. Viktor Korošec: La systématique du premier recueil de lois des Hittites (K Bo VI 3)	65
Univ. prof. dr. Rado Kušej: Katoliška cerkev in njeno pravo v povojni dobi	76	Univ. prof. dr. Rado Kušej: L'église catholique et son droit d'après-guerre	76
Univ. prof. dr. Stanko Lapajne: Spori o osnovnih pojmih prava zastaranja	103	Univ. prof. dr. Stanko Lapajne: Les discussions sur quelques questions fondamentales concernant la notion de prescription dans le droit civil	103
Univ. prof. Aleks. Maklečev: Osebnost zločinca v modernem kazenskem pravu s posebnim ozirom na kazenski zakonik kraljevine Jugoslavije	127	Univ. prof. Aleks. Maklečev: L'individualité du criminel dans le droit pénal moderne, en particulier d'après le Code Pénal de la Yougoslavie	127
Univ. prof. dr. A. Ogris: Delniške družbe dravske banovine v desetletju 1919-1928	166	Univ. prof. dr. A. Ogris: Les sociétés d'actionnaires dans la bannovine de la Drave depuis 1919 jusqu'à 1928	166

Slovensko-srbohrvatske slovarje k vsem razpravam sestavil je g. Alujevič Branko, slušatelj juridične fakultete v Ljubljani.

Univ. prof. dr. Aleksander Bilimovič:

Racionalizacija gospodarstva.*

Rast prebivalstva in njegovih potreb je že pred vojno silila k intenzifikaciji gospodarstva.¹ Vojna in od nje izzvana gospodarska pustošenja so poostrila potrebo po tej intenzifikaciji. Ona je bila edina pot k sanaciji porušenih narodnih gospodarstev,² hkrati pa tudi sredstvo za pomirjenje razburkanih socialnih duhov. Kajti pokazalo se je, da prinaša intenzifikacija gospodarstva ljudskim masam veliko več koristi, kakor najgloblji socialni prevrati in poskusi izvesti najradikalnejše socialno-ekonomske preosnove. Razen tega omogočuje le intenzifikacija gospodarstva narodnim gospodarstvom nositi bremena socialnih reform, ki so bila v zadnjih letih izvedena skoraj v vseh državah in se izvajajo še naprej. Radi tega se sme reči, da tvori intenzifikacija gospodarstva pravo podlago za realno reformiranje socialnih odnošajev. Poučni zgled za hitro vzpostavitev in reformiranje narodnega gospodarstva potom intenzifikacije gospodarskega procesa nam daje Nemčija ter cela vrsta drugih držav.

Intenzifikacija gospodarskega procesa je z vsem, kar jo spremlja v vseh delih tega procesa, dobila skupno ime r a c i o -

* Ta razprava je v razširjeni obliki predavanje, ki sem ga imel dne 10. aprila 1929 v društvu »Pravnik«.

¹ O predvojni intenzifikaciji gospodarstva, predhodnici moderne racionalizacije, podaja obširen, dobro urejen in kritično ocenjen material Werner Sombart v III. zvezku svojega dela »Der moderne Kapitalismus« (Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus, 1. und 2. Halbband, München-Leipzig, 1927; gl. posebno 2. Halbband, str. 594—649). Istotam je navedena literatura.

² »Une fois les armes déposées, un problème unique absorbera toutes les énergies: le problème de la production« — iz predgovora A. Millera in knjigi C. Bertrand Thomson-a »Le système Taylor (Scientifique Management)«, Paris, 1919.

nalizacije gospodarstva ali, kakor jo imenujejo Američani, znanstvene organizacije podjetja (Scientific Management, l'aménagement scientifique, l'administration scientifique de l'entreprise, wissenschaftliche Betriebsführung).

Temu sedaj zelo aktualnemu problemu, ki je velikega pomena tudi za mlado jugoslovansko narodno gospodarstvo,³ je posvečena moja razprava.

Problem racionalizacije gospodarstva pa je tako obširen, da ga ni mogoče razmotriti v kratki razpravi v vseh detajlih. Poskusil bom radi tega orisati v splošnih potezah krog posameznih problemov, iz katerih sestoji racionalizacija, navesti nekoliko karakterističnih zgledov in podati splošno oceno tega pojava. Omeniti moram tudi, da je racionalizacija v precejšnji meri tehničen pojav. Toda končni cilj njene tehnične vsebine je gospodarskega značaja — dosega gospodarskega optima z minimalno potratu dela in materialnih sredstev. S tega gospodarskega vidika bom razmotrival racionalizacijo, dasi bom pri tem večkrat primoran govoriti o čisto tehničnih pojavih racionalizacije. Obenem moram v začetku samem naglasiti razliko med tehnično in gospodarsko racionalizacijo, ki se vselej ne ujemata, ker ni vse, kar je racionalno s tehničnega vidika, e o i p s o racionalno z gospodarskega vidika. Ker pa tvori gospodarska racionalizacija končni cilj tehnične racionalizacije, je zadnja podrejena prvi in ima pri vseh konfliktnih odločilno besedo gospodarska racionaliteta. V praksi se izvršuje gospodarska kontrola tehnične racionalitete na ta način, da mora vsak tehnik gospodarsko misliti in sicer tem več, čim višji položaj zavzema v podjetju. Istotako zahteva pravilna izvedba gospodarske racionalizacije podrejenost privatnogospodarske racionalizacije v njenih končnih ciljih narodnogospodarski ali socialni racionalizaciji.

Kaj je racionalizacija gospodarstva? Specielna publikacija o njej, ki jo je izdala dunajska »Kammer für Arbeiter und Angestellte« pojasnjuje njeno bistvo tako-le: »Den Menschen ist zur sinnvollen Gestaltung des Lebens die Vernunft gegeben. Wenn anders die Erhöhung der Produktivität der Arbeit zur sinnvollen Gestaltung des Lebens gehört, dann muß sie mit

³ Gl. Dr. ing. Fran D. Podbrežnik. Problem racionalizacije u našoj privredi. Zagreb, 1928.

Vernunft betrieben werden. Die Vernunft heißt in der Sprache der Wissenschaft, in der lateinischen, ‚ratio‘. Rationalisierung heißt also, wenn zur Klarstellung ein sonst unmögliches Wort geformt werden darf, ‚Vernünftigung‘. Es ist nun klar, was das Modewort Rationalisierung auf die Produktion, übrigens ebenso auf Handel und Verkehr angewendet, bedeutet.⁴ Organ, ki se bavi v Nemčiji z izvedbo racionalizacije, »Reichskuratorium für Wirtschaftlichkeit«, jo definira tako-le: »Rationalisierung ist die Erfassung und Anwendung aller Mittel, die Technik und planmäßige Ordnung zur Hebung der Wirtschaftlichkeit bieten. Ihr Ziel ist: Steigerung des Volkswohlstandes durch Verbilligung, Vermehrung und Verbesserung der Güter«.⁵ Racionalizacija pomeni zamenjavo iracionalnega tradicionalnega gospodarjenja z racionalnim gospodarjenjem, ki odgovarja načrtanim ciljem in se kontrolira z vsemi pripomočki sodobne znanosti in tehnike, ali, kakor se izraža André Fourngeaud, predstavlja racionalizacija »une systématisation du progrès économique«.^{5*}

Racionalizacija gospodarstva v splošnem ni nov pojav, kakor to misli večina tistih, ki rabijo ta modni izraz. Toda racionalizacija je dobila v zadnjih letih povsem nove oblike. To, kar odlikuje moderno racionalizacijo, je natančno znanstveno raziskovanje vsakega najmanjšega detajla tega obširnega problema.

Racionalizacija je širok pojav, ki obsega vse panoge in vse strani, vse faze gospodarskega procesa in vse medsebojne relacije ter vezi med udeleženci tega procesa. Pri tem pa racionalizacija ne predstavlja kakega edinega sredstva ali recepta, posebno pa ne recepta, ki bi veljal »pour tous les temps et tous les peuples«. Kakor pravi Ivan Bally, racionalizacija ni določen sistem, podoben sistemu logaritmov ali gotovi suknji,

⁴ Rationalisierung, Arbeitswissenschaft und Arbeiterschutz, 2. Aufl. Wien 1928, str. 5. V prilogi je navedena obširna literatura o »Arbeitswissenschaft«.

⁵ Die Bedeutung der Rationalisierung für das deutsche Wirtschaftsleben. Herausgegeben von der Industrie- und Handelskammer zu Berlin. Berlin 1928: W. Hermann. Die Rationalisierung im Lebensmittelhandel, str. 410.

^{5*} André Fourngeaud, La rationalisation. Etats-Unis—Allemagne. Paris, 1929, str. 20; knjigi je dodana obširna bibliografija.

ki jo lahko oblečeš. Racionalizacija predstavlja gradbeni material, iz katerega si mora vsak sam graditi to, kar odgovarja njegovemu položaju in njegovim smotrom. Racionalizacija ni »Konfektionsartikel«, temveč »Maßarbeit«.⁶ Uprav v tem tiči težkoča njenega prenosa. Racionalizacija raste iz določenega tehničnega, gospodarskega, socialnega, pravnega in moralnega milieu'ja ter se ne da ta ameriška rastlina brez dobro premišljene in vztrajne aklimatizacije presaditi na vsaka druga tla. Vendar so že Nemci in drugi narodi aklimatizirali pri sebi racionalizacijo in ona uspeva pri njih ravno tako dobro, kakor ameriški krompir ali ameriška trta. Treba je torej tudi drugim narodom pričeti z racionalizacijo svojega doslej zelo iracionalnega gospodarstva. Naj le ne mislijo, da je to lahka stvar. Gori citirani I. B a l l y pravi: »Die praktische Arbeit der Rationalisierung ist Kleinarbeit im Betrieb, im Bureau und B i e n e n f l e i ß ist erforderlich, um Halm um Halm, Baustein auf Baustein aufzubauen, aber: i t p a y s, würde der Amerikaner sagen, es macht sich bezahlt«.⁷

Kakšni pa so tisti »Bausteine«, iz katerih se gradi velikanška stavba moderne racionalizacije?

Racionalizacija se da deliti v n o t r a n j o racionalizacijo, t. j. racionalizacijo posameznih obratov oz. podjetij (innerbetriebliche Rationalisierung) in m e d g o s p o d a r s k o racionalizacijo, t. j. racionalizacijo odnošajev med podjetji (zwischenbetriebliche Rationalisierung).

Racionalizacija posameznih podjetij.

V notranjo racionalizacijo posameznih podjetij spada predvsem racionalizacija o s n o v a n j a podjetja⁸ in sicer:

na skrbnem proučevanju potreb in blagovnih cen utemeljena racionalna izbira s v r h e i n o b j e k t a podjetja;

⁶ I v a n B a l l y, Grundzüge der Rationalisierung v »Wirtschaftsfragen industrieller Unternehmungen«. Zürich, 1928, str. 9—10.

⁷ Op. cit., str. 23.

⁸ O podjetniškem delovanju gl. Prof. Dr. Th. B r a u e r, Produktionsfaktor-Arbeit. Erwägungen zur modernen Arbeitslehre. Jena 1925, str. 13—21; karakteristiko francoskega, angleškega, ameriškega in nemškega podjetnika podaja Kurt W i e d e n f e l d, Das Persönliche im modernen Unternehmertum. 2. Aufl. München-Leipzig, 1920.

dalje, na proučevanju pogojev nabave surovin, delavnih moči in gonilnih sil ter pogojev razpečave produkta utemeljena racionalna izbira kraja podjetja;

izbira racionalnega obsega podjetja, kajti, čeprav pri naša povečanje obsega podjetja ugodnosti produkcije v masah, vendar obstojajo v tem oziru meje, ki jih racionalno ni prekoračiti;

izbira racionalne gospodarske in pravne oblike podjetja;

izbira racionalnega načina finansiranja, ki se je sedaj razvilo v posebno umetnost in celo v znanost;⁹

izbira racionalne oblike stavb in drugih investicij, pri čemur se morajo upoštevati bodoče izpremembe podjetja in sploh mora biti vse podjetje v toliko gibčno, da se da z lahkoto prilagoditi hitro izpreminjajočim se tržnim in tehničnim pogojem; specielna naloga racionalizacije obstoja v tem, da se napravi podjetje v kolikor mogoče bolj gibčno z ozirom na prilagoditev izpreminjajoči se modi; kajti moda ne vpliva samo na damske klobuke, obleke in čevlje, temveč tudi na stavbe, delavnice, stroje in vse tehnične potrebščine, ter se izpreminja vedno hitreje in hitreje; dočim je potrebovala prej kaka nova fazona ali barva leta, da je prišla iz velemesta v provinco in odtod na deželo, potrebuje sedaj za to le nekoliko mesecev, celo tednov in z vsakim letom postaja dolžina teh modnih valov krajša.¹⁰

Ko je podjetje osnovano, nastaja druga naloga racionalizacije, in sicer racionalizacija njegovega obratovanja in vodstva.

Interesantno poglavje zase v obširni knjigi o racionalizaciji predstavlja racionalizacija pisarne z ravnateljstvom na čelu. To je glava podjetja, kjer se nahajajo njegovi možgani, tu se zbirajo vsi potrebni podatki, tu se reagira na vse in od tukaj izhajajo vsi predpisi ter vsa navodila. Racionalizacija

⁹ Gl. Prof. E. Schmalenbach, Finanzierungen, 4. Aufl. Leipzig, 1928, z obširno bibliografijo.

¹⁰ Že l. 1911. je izhajalo na Francoskem 133 specielnih modnih revij, in sicer 123 za damske in 10 za moške mode, sedaj pa razen tega imajo ne samo ilustrirani listi, temveč skoraj vsi večji časopisi modne oddelke in priloge (Th. Brauer, Op. cit., str. 52).

tega dela podjetja pomeni predvsem uveljavljenje sistema številke. Pomožna sredstva za to so:

statistika z vsemi pripomočki, in sicer s tabelami, s kartotekami in diagrami;¹¹

na podlagi statistike zgrajena kalkulacija, katero kontrolirajo podjetja sedaj skoro vsak mesec; pri tem se rabijo za izvrševanje računskih operacij računski stroji, računska premikala (Rechenschieber) in računski valji (Rechenwalzen);¹²

knjigovodstvo,¹³ v katero uvaja moderna racionalizacija več tehničnih izprememb (na pr. namesto vezanih knjig ločeni listki, računski stroji, z računskimi stroji kombinirani pisalni stroji, knjigovodski stroji, in sicer: stroji za saldiranje računov, registracijski stroji, »Lockkartenmaschinen« in dr.);¹⁴

racionalizacija korespondence (kratki, jasni dopisi namesto prejšnjih, z izrazi konvencionalne vpljudnosti preobloženih dopisov, gotovi standardizirani formularji);

mašinizacija pisarniške službe (električni pisalni stroji, kopirni stroji, razmnoževalni stroji, stroji za adresiranje pisem, za odpiranje in zapiranje kuvert, za tehtanje, frankiranje oz. žigosanje pisem, različni sistemi kartotek, kvarcove svetiljke za ugotovitev ponarejenih dokumentov, diktafoni in dr.).¹⁵

Vse to zmanjšuje število potrebnega pisarniškega osebja in omogočuje izbiro najbolj kvalificiranih moči. Racionalizirana pisarna izgleda kakor tovarna, v kateri je veliko več strojev kakor oseb.

Težišče racionalizacije pa leži v znanstveni organizaciji produkcije oz. drugih glavnih funkcij dotičnih podjetij.

Znanstvena organizacija teh funkcij predstavlja na znanstvenem proučevanju osnovano kvalitativno izpre-

¹¹ Prof. Dr. H. Nicklisch. Wirtschaftliche Betriebslehre. 6. Aufl. Stuttgart, 1922, str. 323—328; R. Hildebrand. Mathematisch-graphische Untersuchungen über die Rentabilitätsverhältnisse des Fabrikbetriebes. Berlin, 1925.

¹² Gl. opis teh strojev in njihove slike v knjigi Dr. J. Diedrichsa. Die Mechanisierung und die Rationalisierung des Bankbetriebes. Leipzig, 1928, str. 7—23.

¹³ Nicklisch, op. cit., str. 269—323.

¹⁴ Diedrichs, op. cit., str. 23—44.

¹⁵ Ibid., str. 44—65.

membo uporabe vsake posamezne sile in medsebojnega razmerja sil, t. j. organizacijo, pri kateri se s pomočjo iste količine sil doseže veliko večji in veliko boljši uspeh.

Možnost povečanja uspeha leži v tem, da je vsota organiziranih sil večja kakor priprosta aritmetična vsota istih sil. Ako je na pr. aritmetična vsota: $a+b=c$, potem je organizirana vsota: $\Delta (a, b) > c$. Tako bo, na pr. uspeh dela večji, če potroši človek a ur za izdelavo stroja in dela potem s tem strojem b ur, kakor če bi delal brez stroja tekom istih $a+b$ ur. Fiziolog prof. B. M u s c i o pripoveduje, da je v Sidney-u neki delavec izdeloval za 50% več kakor drugi enako močni in spretni delavci pri enaki intenziteti dela edino le radi tega, ker je potrošil prve $\frac{1}{2}$ ure za to, da je vse skrbno pripravil za delo in primerno razvrstil vse orodje na določenem mestu.¹⁶

Znanstvena organizacija produkcije obstoja predvsem v racionalizaciji dela samega,¹⁷ zvezani z imenom ameriškega inženjerja F r e d e r i c W i n s l o w T a y l o r - j a .¹⁸ Tehnika je že davno obrnila veliko pozornost stroju, ga znanstveno proučevala ter ustvarila posebno vedo »strojeslovje«. T a y l o r je posvetil svojo pozornost najfinejšemu stroju, ki pa je bil ves čas zanemarjen in je delal čisto tradicionalno: delavcu in njegovemu delu.¹⁹ On je položil temelj »deloslovju«, katero se že skrbno goji na številnih visokih šolah sveta.²⁰

¹⁶ J. E r m a n s k i. Theorie und Praxis der Rationalisierung. Wien-Berlin, 1928, str. 8—9.

¹⁷ N i c k l i s c h, op. cit., str. 86—116.

¹⁸ C. B e r t r a n d T h o m p s o n. Le système Taylor (Scientifique Management). Paris, 1919; G u s t a v F r e u z. Kritik des Taylor-Systems. Berlin, 1920. — J. M. L a h y. Le système Taylor et la philosophie du travail professionnel, 1921. — L. B e n o i s t. Les méthodes modernes d'organisation industrielle. Paris, 1923. — W i t t e. Taylor-Gilbreth-Ford. München-Berlin, 1924; Rationalisierung, Arbeitswissenschaft und Arbeiterschutz. Wien, 1928. Bibliografijo gl. v spisih T h o m p s o n - a, W i t t e - j a in v »Rationalisierung«.

¹⁹ Koliko energije in denarja je trošil T a y l o r za proučevanje delovnih procesov, je razvidno iz tega, da je za struganje kovin napravil tekom vrste let okoli 20.000 poskusov, potrošil za to okoli 400.000 kg jekla in železa ter izdal okoli 200.000 dolarjev.

²⁰ Arbeitskunde. Grundlagen, Bedingungen und Ziele der wirtschaftlichen Arbeit. Herausgegeben von J o h a n n e s R i e d e l. Leipzig-Berlin, 1925. O t t o L i p m a n n. Grundriss der Arbeitswissenschaft, Jena, 1926; Ratio-

Smoter racionalizacije dela je — dosega optimalnega razmerja med produktom in količino potrošene delovne energije. Ta optimum se ne ujema z maksimumom, ker upošteva ali vsaj mora upoštevati pravilna organizacija dela tudi interese delavca: višino mezde, napetost dela, obrabo organizma in psihično razpoloženje delavca.²¹

Ta optimalni rezultat se išče predvsem potom izboljšanja fizičnih (telesnih) pogojev produktivitete dela. V to svrho se natančno meri potrošena energija (metode L a u l a n i é - j a, J u l e s A m a r - j a, E d g a r A t z l e r - j a), dalje se proučujejo vsi delavčevi gibi in izbirajo najracionalnejši (problem gibov). Uprav to proučevanje je pričel T a y l o r, ki je opazoval čas, potreben za posamezne gibe (h r o n o m e t r a ž a). Za to se rabi posebna ura — štoparica (Stoppuhr), ki omogočuje opazovanje najmanjših časovnih intervalov. Ker je opazovanje takih intervalov zelo težko, je T a y l o r - j e v naslednik F r a n k B. G i l b r e t h uporabil za to kinematograf in tako zv. časovno lupo (Zeitlupe). Isti G i l b r e t h je uporabil za proučevanje gibov metodo ciklogramov (ciklografijo): na delavčevi roki se pritrdi majhna žarnica in se njena gibanja

nalisation, Arbeitswissenschaft und Arbeiterschutz, Wien, 1928. Zadnja publikacija definira »deloslovje« tako-le: »Die soziale Arbeitswissenschaft ist jene Sozialwissenschaft, welche Erkenntnisse und Verfahrensregeln in Bezug auf Arbeitsbestimmungsstücke, Arbeitswirkungen und deren optimale Gestaltung in einzelnen sowie in Bezug auf deren optimale Kombination zusammen mit technischen und betriebswirtschaftlichen Elementen zu einer menschenwirtschaftlich und sachwirtschaftlich gutzuheissenden Arbeitsorganisation vermittelt« (S. 56). Kakor se vidi iz te definicije, se deli veda o delu (Arbeitswissenschaft) v dva dela, in sicer: v nauko o determinantih dela (Arbeitsdeterminantenlehre), ki proučuje posamezne ločene elemente, pogoje in učinke dela, in v nauko o organizaciji dela (Arbeitsorganisationslehre), ki proučuje elemente, pogoje in učinke dela, organično zvezane v enotno organizacijo. V nauku o determinantih dela razločujejo zopet: 1. fiziotehniko dela (Arbeitsphysiotechnik) — nauko o fizičnih (telesnih) determinantih dela, 2. psihotehniko dela — nauko o psihičnih determinantih dela in 3. tehnologijo dela (Arbeitstechnologie) — nauko o stvarnih determinantih dela. V nauku o organizaciji dela razločujejo: nauko o psihološki organizaciji dela in nauko o tehnološki organizaciji dela (Rationalisierung, str. 39—227).

²¹ Kajti, kakor pravi T h. B r a u e r, »Produktionsfaktor-Arbeit ist die Achse, um die sich das Denken, Planen, Sehnen, Fluchen des Menschen dreht« (op. cit., str. 130).

fotografirajo. Fotografiranje s stereokamero podaje tridimenzionalne posnetke, ki se potem modelirajo iz žice. Specielno se proučuje vpliv vaje, ki odstranjuje nepotrebne gibe, ritmizira delo in ga avtomatizira, s čimer zmanjšuje tudi psihično utrujenost delavca.

Znanstveno se izbira najracionalnejša hitrost (tempo) dela, najracionalnejša dolžina delavnika, pravilna omejitev nočnega dela, najracionalnejši čas za delo in odmor (problem o d m o r o v). Pri tem se proučava vpliv intenzitete dela in dolžine delavnika na zdravje delavca, dolžino njegove življenske in delovne dobe ter na število nezdod.

Racionalna organizacija dela stremi tudi za tem, da izboljša psihične pogoje produktivitete dela. Pri tem se na široko uporablja psihologija in psihotehnika.²² S pomočjo psihotehničnih metod se iščejo delovni pogoji, ki povečujejo veselje delavca do dela, in se izbirajo najbolj primerni delavci za posamezne poklice (psihodiagnostika, metoda poklicnih psihodiagramov). Včasih se tudi izbirajo take oblike organizacije dela, ki najbolj odgovarjajo značaju delavcev (tako zv. das umgekehrte Taylorsystem). Racionalizira se podučevanje in treniranje nameščencev in delavcev.²³ Upošteva se osebnost in

²² Osnovatelj psihotehnike je bil Hugo Münsterberg, profesor na Harvardski univerzi in avtor knjige: *Psychology and industrial Efficiency*, 1913 (*Psychologie und Wirtschaftsleben*, 5. Aufl. Leipzig, 1922); gl. tudi njegove *Grundzüge der Psychotechnik*, 2. Aufl. Leipzig, 1920. Izmed drugih delavcev na tem polju je omeniti: Walter Moede, Curt Piorkowski, Otto Lipmann, W. Stern, Georg Schlesinger, A. Carrard in dr. Gl.: Nicklisch, op. cit., str. 93, 103—104; Lipmann, *Praktische Wirtschaftspsychologie* («Psychotechnik») v »Arbeitskunde«, str. 55—64; Fritz Giese, *Auswahl und Verteilung der Arbeitskräfte*, ibid., str. 283—308; *Berufswahl und Berufsberatung*, Berlin, 1919; Prof. Dr. J. Suter und Priv.-Doz. Dr. A. Carrard, *Zur Psychologie der Arbeit*, I—II, 2. Aufl. Zürich, 1928; Dr. A. Carrard, *Le développement de la psychotechnique en Suisse*, l'Institut Psychotechnique de Zurich jusqu'en 1927, Zurich, 1928.

²³ Na pr. Tramm-ova metoda podučevanja ošobja berlinskih cestnih železnic, ki je 2 krat zmanjšala izdatke in znižala število nezdod. V Düsseldorfu obstoja posebni inštitut »Dinta« (Deutsches Institut für technische Arbeitsschulung) z internatom, ki vzgaja »Sozialingenieure« in »Sozialsekretäre«. Gl. *Rationalisierung*, str. 224—227.

individualiteta delavca ne samo na višjih, temveč tudi na najnižjih stopinjah delavske lestve.²⁴

Racionalna organizacija si stavi kot cilj tudi to, da z ekonomskimi sredstvi zainteresira delavca za intenzifikacijo dela. V to svrhu se razen akordne mezde uporabljajo različni sistemi premij (Halsey-ja in Willansa, Rowana, Taylor-ja, Gantt-a in Emerson-a),²⁵ udeležba uslužbencev in delavcev na dobičku podjetja (Profit sharing, la participation aux benefices, Gewinnbeteiligung) in celo na njegovem kapitalu (Co-Partnership; delavčeve delnice — l'actionariat ouvrier, kakor imenuje ta pojav Ch. Gide — in navadni nakup delnic po delavcih ter uslužbencih).²⁶

V Zed. drž. Sev. Amerike, kjer se je dvignila vsota prihrankov od 1914 do 1924 od 8,7 na 20,9 milijard dolarjev in število lastnikov teh prihrankov od 11,4 na 38,9 milijonov, ima že sedaj 20—60% osebja delnice podjetij, v katerih je zaposleno.²⁷ Po podatkih departementa za trgovino v Washingtonu je imelo l. 1926 v 20 večjih ameriških podjetjih 315,5 tis. delavcev za 455 mil. dolarjev delnic teh podjetij. V podjetjih, združenih v Standard Oil Co, se nahaja v rokah lastnih delavcev okoli polovice celokupnega števila delnic. Seveda, to ne zmanjšuje še koncentracije večine delnic v rokah velekapitalistov. Vzporedno s tem se pojavlja udeležba delavstva na vodstvu podjetij, kakor tudi na izboljšanju tehnične strani produkcijskega pro-

²⁴ Th. Brauer, op. cit., str. 102—103.

²⁵ Marsikateri izmed teh sistemov (na pr. sistem Halsey-a) niso pravzaprav sistemi premij, temveč predstavljajo tako zv. »Teilungssysteme«, ker z nadaljnjim naraščanjem izdelanih produktih enot znižujejo mezdno za vsako produktno enoto, t. j. delijo mezdno med delavcem in podjetnikom, tako da dobiva delavec manj, kakor bi dobival pri čisti akordni mezdi. Taki sistemi bazirajo dejansko na časovni mezdi, dočim bazirajo pravi premijski sistemi (na pr. Taylor-jev mezdni sistem) na akordni mezdi. Gl. Rationalisierung, str. 127—128.

²⁶ Horneffer imenuje vse to, kakor tudi privatne dobrodelne ustanove, »privatni socializem« (Die grosse Wunde, 2. Aufl. München und Berlin, 1923); Dr. Karl C. Thalheim rabi za to izraz »avtonomna socialna politika«, ki jo protistavlja »državni socialni politiki« (Sozialkritik und Sozialreform bei Abbe, Rathenau und Ford, Berlin, s. a., str. 15).

²⁷ Ermanski, op. cit., str. 168.

cesa. Tako je na pr. železniška družba Baltimore in Ohio l. 1923 dobila od svojega 20.000 oseb znašajočega osebja 5272 tehničnih predlogov, izmed katerih je bilo 3800 izvedenih.²⁸ Istotako so se organizacije delavcev, zaposlenih v angleških ladjedelnicah, udeležile l. 1925 konference teh podjetij, sklicane v svrhu, da se pretrese vprašanje, kako bi se dala dvigniti njihova sposobnost konkurirati z nemškimi ladjedelnicami.²⁹

V racionalno organiziranih podjetjih napreduje delitev dela, ki postaja vse bolj in bolj delitev strojnega dela, ter pravilna razvrstitev dela. Vsa lažja pomožna opravila se odstopijo manj kvalificiranim delavcem, kar znatno povečuje produktivteto dela profesionistov. Vsa popravila orodja in ostale potrebne priprave izvršujejo drugi delavci. Material se podaja v pravem času na pravo mesto v pravi obliki. Tako se na pr. podaja zidarju opeka in malta do višine njegove roke, malta je primerno gosta tako, da se opeka sama po sebi vsled svoje teže prileže na svoje mesto, ne da bi jo moral delavec posebej potolči. Racionalno se urejuje razsvetljava in ventilacija prostorov, odpravlja se ropotanje, ki nervira delavce, izbira se racionalna miza, stol itd.

Vse to zelo povišuje produktivteto dela. Zidar nalaga namesto 120 v eni uri 350 komadov opeke (+ 190%), namesto 150 ducatov robcev se zloži v istem času 450 ducatov (+ 200%), delavke preiskujejo namesto 1000 v istem času 3500 kroglic za kolesa (+ 250%) in napravijo za $\frac{2}{3}$ manj napak, delavci montirajo namesto 16—60 strojev dnevno (+ 275%), težaki prenašajo namesto 12,5—47,5 ton dnevno (+ 280%) itd.

Važno stran racionalizacije produkcije tvori, seveda, tudi izboljšanje stvarnih pogojev produktivitete dela, ki obstoja predvsem v instrumentalizaciji in mašinizaciji produkcijskega procesa.

Vsako, celo najenostavnejše orodje se po Taylor-jevem sistemu znanstveno proučuje in se izbira najbolj primerno (problem o r o d j a); tako se na pr. znanstveno išče najbolj primerna oblika lopate, kladiva itd. Najbolj značilna pa je raciona-

²⁸ Rationalisierung, str. 36.

²⁹ Ibid., str. 37—38. Ves ta pokret, ki ima poseben pomen za delavstvo z ozirom na pobijanje brezposelnosti, je dobil v nemški literaturi ime »Betriebsdemokratie« ali »betriebliche Schaffengemeinschaftspolitik«.

lizacija s t r o j e v. Stroj, vkljub vsem ugovorom proti njemu,³⁰ že okoli 150 let racionalizira in celo revolucionira produkcijsko, transportno in drugo tehniko. Parni stroj — predilni in tkalni stroj — lokomotiva — motor — turbina — aeroplan — radio — to so glavne etape. Uporaba strojev je precej natančno merilo racionalizacije celotnega tehničnega procesa. Po podatkih »Verein-a Deutscher Maschinenbau-Anstalten«, zbranih l. 1925 za mednarodno gospodarsko konferenco v Ženevi, je znašala razpečava strojev na 1 prebivalca v nemških markah:³¹

v Zed. drž. Sev. Amerike	99,40
v Vel. Britaniji	42,80
v Nemčiji	36,20
v Franciji	14,50
v Avstriji	12,80
v Južni in Centralni Ameriki	6,60
v Brit. Indiji	0,70
na Kitajskem	0,20

Stroji se ne samo razširjajo, oni se tudi stalno izboljšujejo. Že sedaj dosegajo moderni stroji neverjetno produktivnino. Nekaj primerov: obrtnik izdeluje 4800 šivank na dan, delavec z avtomatičnim strojem pa 1.500.000; stroj za izdelovanje žebeljev iz žice izdeluje 30.000 komadov v eni uri; v Borsig-ovih tovarnah je zahtevalo struganje 2,3 mm (s točnostjo do 0,01 mm) od enega valja, ki je meril 15 cm v premeru in je bil 190 cm dolg, pri navadnem strugarskem stolu 28 ur, pri modernem avtomatičnem stroju samo 2 uri, stroški so padli od 15,7 na 1,7 mark. Takih primerov je nešteto. Moderni stroji močno intenzificirajo delo. Moderni predilni stroj ima na pr. do 1000 vreten, ki napravljajo do 12.000 obratov v 1 minuti. Povečuje se tudi število

³⁰ Th. Brauer (op. cit., str. 143) citira ta-le argument proti stroju, ki ga je po besedah Dschuang Dsi (Tschuangtse) v 5. stoletju pr. Kr. navedel svojemu učencu Kungse-ju (Confucius-u) neki modrijanec-vrtnar: »Wenn einer Maschinen benutzt, so betreibt er alle seine Geschäfte maschinenmässig; wer seine Geschäfte maschinenmässig betreibt, der bekommt ein Maschinenherz; wer aber ein Maschinenherz in der Brust hat, dem geht die reine Einfalt verloren«. Ta argument tvori še dosedaj jedro večine argumentov proti stroju.

³¹ K. Lange. Rationalisierung des Maschinenbaues v »Bedeutung der Rationalisierung«, str. 320.

strojev, ki jih nadzoruje 1 delavec. V Ameriki nadzoruje 1 delavec 16—20 in več avtomatičnih tkalnih strojev; šivalni stroji imajo do 12 šivank.

Cela organizacija strojnega dela se racionalizira. L. 1921 je ameriški inženjer, poznejši minister za trgovino in sedanji prezident Herbert Hoover osnoval kot predsednik federacije ameriških inženjskih društev poseben, iz izvrstnih inženjerjev sestavljen, »Committee on Elimination of Waste in Industry«. Ta komite je izračunal letne izgube ameriške industrije vsled pomanjkljive organizacije na 15 milijard dolarjev. Takšne so bile izgube že takrat visoko racionalizirane ameriške industrije.

Naloga racionalizacije je zmanjšati te izgube. To se dosega: z odpravo prevelikih prostornih intervalov med posameznimi deli produkcijskega procesa; z odpravo prevelikih časovnih intervalov in neenakomernega tempa dela; z zamenjavo premikanja produkta po cik-cak črti sem in tja s premikanjem po premici v eni in isti smeri; z združitvijo več procesov v enega (v racionalizirani moderni krojačnici prirezuje na pr. električni stroj naenkrat 50 oblek, v tovarni Bat'a, ki izdeluje 50.000 parov čevljev dnevno, prirezuje električna »Stanzmaschine« naenkrat 50 komadov usnja), slednjič z izdelovanjem celih serij produktov, namesto posameznih produktov (Reihefertigung).

Vrhunec »Elimination of Waste« je tako zv. »tekoči trak« ali »tekoče delo« (repetitiv work, le travail répétitif, fluent ou roulant à la bande de transport, le travail au conveyor, das fließende Band ali Fließarbeit), ki ga je uvedel Henry Ford,³² čigar tovarne so pred kratkim izdelovale v treh šitah 8 do 10 tisoč avtomobilov dnevno in so znižale ceno avtomobilom v toliko, da ima v Zed. drž. Sev. Amerike sedaj povprečno vsak peti prebivalec po 1 avto, t. j. povprečno vsak prebivalec avtomobilski sedež.

Carl Köttgen definira »tekoče delo« tako-le: »Fließ-

³² H. Ford. Mein Leben und Werk. Unter Mitwirkung von Samuel Crowther. Leipzig, 1923; Prof. Dr. Friedrich von Gottl-Ottli-Hienfeld. Fordismus. Von Frederick W. Taylor zu Henry Ford. 2. Aufl. Jena, 1925; Carl Köttgen. Das fließende Band v »Bedeutung der Rationalisierung«, str. 77—125.

arbeit ist eine örtlich fortschreitende, zeitlich bestimmte, lückenlose Folge von Arbeitsgängen.³³ Tekoče delo ni novo: veliki mlini, tovarne železa, cementa, papirja, čevljev, sladkorja uporabljajo že davno tako organizacijo dela. Nov je tisti »trak« (Conveyor), po katerem se pomika produkt avtomatično od delavca do delavca, ki med tem časom izvršuje natančno predpisano operacijo. Čas, tekom katerega se izvršujejo posamezne operacije, se imenuje »delovni takt«. Dolžina delovnega takta je zvezana z obsegom produkcije. Tako na pr., ako se v montažnem traku v 8 urah, t. j. v 480 minutah, izdeluje 20 avtomobilov, potem je delovni takt enak $(480 : 20)$ 24 minut; ako se izdeluje 100 motornih koles, potem je delovni takt enak $(480 : 100)$ 4,8 minut; ako se izdeluje 1000 električnih sesalk za prah (Staubsauger), potem znaša dolžina delovnega takta $(480 : 1000)$ 0,48 minut ali 29 sekund. Pri Fordu znaša dolžina takta včasih samo 2 do 3 sekunde. Z dolžino delovnega takta je zvezana hitrost, s katero se pomika tekoči trak. Ako traja delovni takt pri izdelovanju avtomobilov 24 minut in je razdalja od enega châssis do drugega 5 m, potem znaša hitrost pomikanja $5 \text{ m} : 24 = 21 \text{ cm}$ v 1 minuti ali $12,6 \text{ m}$ v 1 uri. Pri Fordu se pomika tekoči trak s hitrostjo, presegajočo 1 km v 1 uri. Od dolžine delovnega takta je tudi odvisno število delavcev oz. delavskih skupin, med katerimi se deli delo, in število operacij, ki jih mora izvršiti posamezni delavec oz. posamezna delavska skupina. Tako na pr., ako sestoji montaža avtomobila iz 150 operacij, ki se izvršujejo v 750 minutah, potem je pri 24 minut dolgem delovnem taktu potrebnih $(750 : 24)$ 31 delavcev oz. skupin delavcev, med katerimi se porazdeljujejo te operacije.³⁴ Tekoče delo pomeni velik prihranek na prostoru, času, delu in kapitalu; predpostavlja pa večji obseg produkcije, izdelovanje samo enega produktnega tipa ali malega števila tipov (Ford

³³ Op. cit., str. 77. Enako definicijo podaja dunajska publikacija »Rationalisierung«: »Die Fließarbeit ist eine einzige zusammenhängende lückenlose Aufeinanderfolge von Arbeitsvorgängen, die den ganzen Produktionsgang oder einen Teil davon umfasst«, in dalje: »Der Produktionsgang, der früher im Zick-zack zwischen Dreherei, Hobelei, Fräseerei, Schweiserei, Bohrabteilung usw. hin und her ging, ist bei Fließarbeit eine gerade Linie geworden« (str. 189). »Fließarbeit« je nasprotna »Platzarbeit«.

³⁴ Rationalisierung, str. 197—198. Pri Fordu je izdelava avtomobila razdeljena v 7885 operacij (Karl Tahlheim, op. cit., str. 60).

na pr. izdeluje samo 1 tip châssis in 5 tipov carrosserie-je), do skrajnosti izvedeno delitev dela, razdelitev procesa v časovno enake dele in več drugih tehničnih pogojev, v katerih se izdelujejo posamezni deli, ki se potem v zadnjem traku montirajo. V Fordovih tovarnah so ti montažni trakovi po 250 m dolgi in sestavljeni iz 45 delov, v zadnjih delih se vlije bencin, vstopi šofer in odpelje nov avto v skladišče. Zelo skrbno je organizirana kontrola tekočega dela. Predvsem kontrolira pri njem vsak naslednji delavec svojega predhodnika; pri kontroli sami je izvedena delitev dela, ker kontrolira vsak kontrolor le eno stran oz. en znak; slednjič, je kontrola uvrščena v premikajoči se trak in tvorijo številni kontrolorji sestavni del tekočega traka. Pri Fordu se bavi s kontrolo 3% vseh delavcev. Šablone se pregledajo pred začetkom vsakega šilhta, t. j. 3 krat na dan; posebni inženjerji inspiciirajo te šablone, uvedenih je mnogo avtomatičnih kontrolnih strojev (na pr. za sortiranje in merjenje kroglic). V tovarnah bratov Linkoln v Ameriki se podvrže mehanizem avtomobila 9300 kontrolnim operacijam, ki se izvršujejo s točnostjo od $\pm 0,013$ do $\pm 0,003$ mm; za kontroliranje tihosti avtomobilov je napravljena posebna »silent-room«.

Naj predočim vpliv tekočega dela na produktivteto z marsikaterimi zgledi. V Gasmotorenfabrik Deutz je prej 650 delavcev izdelovalo 900 ton motorjev, pri čemur je tehtal motor 45 kg, po uvedbi novega sistema izdeluje 343 delavcev 950 ton motorjev po 24,4 kg. V neki tovarni zabojev za margarin je izdelovalo v dveh 8 urnih šihтах 46 delavcev 1790 zabojev dnevno, po uvedbi tekočega dela izdeluje v eni 8 urni šihти 31 delavcev 3430 zabojev. Neka ameriška tovarna toplomerov je povečala produkcijo za 300%, zaloga toplomerov se je zmanjšala od 160 na 60 tisoč, v produkciji se nahaja za enkrat namesto 20 samo $7\frac{1}{2}$ tisoč. Tovarna radio-aparatov Mitchel and Co v Bostonu je 5 krat povečala produkcijo 1 delavca, potreben prostor se je zmanjšal za polovico, odbirki so se znižali na 0,002%, naročbe se izvršujejo tekom 1 dneva. V navadni nemški tovarni avtomobilov je trajalo izdelovanje avtomobila 180 dni, v Fordovih tovarnah traja samo 2 dneva, kar pomeni pri dnevni produkciji 10.000 komadov in pri stroških 800 mark za 1 komad znižanje investiranega kapitala od $(800 \times 10.000 \times 180)$ 1.400 mil. na $(800 \times 10.000 \times 2)$ 16 mil. mark.

V Lokomotiv-Reparaturenwerkstätte Brandenburg je trajala poprava lokomotive pred uvedbo tekočega dela 3 do 5 mesecev, po uvedbi pa samo 15 dni. Število takih zgledov bi se lahko dalo povečati, ker je uporaba tekočega dela že precej razširjena.^{34*}

Kar se tiče vpliva te oblike racionalizacije na delavca, je možno omeniti, da je njegov zaslužek pri tekočem delu višji, nezgode se vsled regularitete procesa pripetijo redkeje, toda delo je včasih zelo monotono, intenziteta dela je veliko večja, vsled česar se delavec hitro obrablja, razen tega se reducira vsled delitve produkcijskega procesa v enostavne delne operacije potreba po kvalificiranem delavcu. Werner Sombart pripoveduje na pr., da se podučuje na Fordovih tovarnah 43% delavcev samo 1 dan, 36% od 2 do 8 dni, torej tvorijo nekvalificirani delavci 79% celokupnega števila delavcev, v nemškem podjetju Löwe-Betrieb tvorijo nekvalificirani delavci 75%.³⁵

^{34*} A. Fourgeaud predočuje vpliv skrajšanja časa, potrebnega za izdelavo 1 produktno enote, na produkcijske stroške in dnevni zaslužek delavca s tem-le primerom (op. cit., str. 111):

	Tovarna A			Tovarna B		
	v 40 dnevih	v 1 dnevu	na 1 kom.	v 10 dnevih	v 1 dnevu	na 1 kom.
Produkcija (komadov)	1000	25		1000	100	
Mezda (dolarjev)	100.000	2.500	100	60.000	6.000	60
Surovina in dr. materij. (dol.)	100.000	2.500	100	100.000	10.000	100
Ostali (splošni) izdatki (dol.)	400.000	10.000	400	100.000	10.000	100
Skupaj izdatkov (dol.)	600.000	15.000	600	260.000	26.000	260

Število delavcev je v obeh tovarnah isto (1000), uporaba surovine in dr. materialov na 1 produktno enoto je ista (100 dolarjev), enaki so tudi dnevni ostali (splošni) izdatki (10.000 dolarjev). Pod takimi pogoji bo tovarna B, ki producira v 10 dnevih isto količino produkta (1000 komadov) kakor tovarna A v 40 dnevih, mogla plačati svojim delavcem po 6 dolarjev na dan namesto 2,5 dolarjev, in vkljub temu bodo znašali skupni produkcijski stroški na 1 produktno enoto v tovarni A—600 dolarjev in v tovarni B samo — 260 dolarjev.

³⁵ W. Sombart. Die Rationalisierung in der Wirtschaft. Leipzig-Erlangen, 1928, str. 23. Ford sam pravi o tem to-le: Die grosse Masse der bei uns angestellten Arbeiter ist ungeschult; sie lernen ihre Aufgabe

Racionalizaciji je podvržen tudi produkt sam. Produkt se standardizira, t. j. unificira z oz. na kvaliteto, obliko, težo, količino, povezo itd. Standardizacija se pokaže v normalizaciji, kadar gre za unifikacijo posameznih delov produkta (na pr. unifikacija delov poljedelskih strojev, delov za popravila vagonov, oblik oken, vrat in drugih delov hiš), in v tipizaciji, kadar gre za unifikacijo gotovega produkta v celoti. Tipizacija je zopet lahko kvalitativna, kadar se določa izvestna specifikacija blaga, in kvantitativna, kadar se zmanjšuje število blagovnih vrst.³⁶ Posebno obliko standardizacije predstavlja specializacija, pri kateri se omejuje posamezni obrat na izdelovanje le enega produkta. Standardizacija je tudi star pojav. Mere in uteži, denar, merjenje t^o, širina železniškega tira, format papirja, kuvert, registratorjev, oblika zabojev, celo matematične formule, kemična simbolika in sploh znanstvena terminologija — vse to predstavlja svojevrstno standardizacijo. Moderna racionalizacija gospodarstva, stremič za tem, da olajša produkcijo v masah, poenostavi in olajša tržni promet ter napravi posamezne dele zamenljive, je samo razširila in poglobila standardizacijo. Kvalitativna in kvantitativna tipizacija blaga je posebno napredovala med vojno in po vojni. Več držav ima sedaj posebne organe, ki ustanavljajo tipe različnega blaga, kar predstavlja že medgospodarsko racionalizacijo. Tako obstoja na Angleškem že od l. 1901 »Engineering Standards Committee«, ki se sedaj imenuje »British Association of Engineering Standards«. V Zed. drž. Sev. Amerike je H. Hoover osnoval »Bureau of Specifications« za kvalitativno in »Division of Simplified Practice« za kvantitativno tipizacijo blaga. V Nemčiji obstoja od l. 1917 pri »Verein Deutscher Ingenieure« posebni »Normenausschuß der deutschen Industrie« in razen tega še »Reichsausschuß für Lieferbedingungen«. Na Francoskem obstoja »Commission permanente pour standardisation«. Od l. 1921 naprej se vršijo periodične

innerhalb wenigen Stunden oder Tage (Leben und Werk, str. 91). Kvalificirani uslužbenci in delavci so »die Werkzeughersteller, die experimentellen Arbeiter, die Maschinisten und die Musterhersteller« (Tahlheim, op. cit., str. 70).

³⁶ Ermanški, op. cit., str. 269—270.

mednarodne konference za določitev mednarodnih standardov (l. 1921 v Londonu, l. 1923 v Zürichu, zadnja v Pragi). Posebni organi kontrolirajo kvaliteto izvažanega blaga in potrjujejo, da odgovarja blago določeni specifikaciji, kar prinaša velike ugodnosti na svetovnem trgu. Takšne so različne ameriške organizacije za standardizacijo žita, škotski »Fishery Board for Skotland« in enak nizozemski organ za slanike, kalifornski »United Fruit Grosers« za sadje. Leta 1926 je bila v Amsterdamu osnovana »Internationale Vereinigung von Nahrungsmittel-Großhandels-Verbände«, ki določa standarde različnega blaga. Koliko izgublja Jugoslavija vsled izvoza nestandardiziranega žita, sadja in hmelja!

Kako se je v zadnjih letih zmanjšalo število vrst različnega blaga v Zed. drž. Sev. Amerike, se vidi iz naslednjih števil:³⁷

	prej	sedaj
plugi	312	76
stroji za setev	784	29
pralni stroji	446	18
žepni noži	300	45
šolske table	90	3
postelje s peresno madraco	78	4
bolniške postelje	41	1

Korist, ki jo prinaša taka kvantitativna tipizacija, se nazorno predočuje s tem, da je redukcija modelov koles na 3 donesla letnega prihranka 13.000 ton na jeklu, 10% na gorivu, 25% na voznom prostoru, 10% na mezdi in transportnih stroških; tipizacija postelje je za $\frac{1}{3}$ znižala izdatke za material.³⁸

Razpečava blaga kakor tudi skladiščna tehnika se istotako racionalizirata. Cela vrsta tehničnih naprav za tehtanje in pakovanje blaga, dobavo na kolodvor oz. v pristanišče, posebna skladišča, elevatorji in hladilišča olajšujejo in pocenjujejo to stran gospodarskega delovanja. Hitro razvijajoča se moderna reklama, ki ne intenzificira samo obstoječih, temveč rodi tudi nove potrebe, prodaja na kredit in na obroke izpopolnujeta racionalizacijo razpečave in podjetniškega boja za

³⁷ Ermanski, op. cit., str. 288.

³⁸ Rationalisierung, str. 159.

odjemalce. V novejšem času se ravna razpečava blaga in tudi produkcija sama vse bolj po navodilih, ki jih podaja praksi znanstveno proučevanje konjunktur.³⁹ Vzporedno s prilagoditvijo podjetij na trgu se vršečim konjunktornim izpremembam se kaže vedno bolj njihovo stremljenje, da vplivajo sami na trg in »ustvarjajo« konjunkturo. Takšna je na pr. konjunktorna politika J. D. Rockefeller-ja.⁴⁰ Vsled tega imenuje Th. Brauer konjunkturo kot »etwas, was im weitem Umfange geschaffen werden kann.«⁴¹ Seveda, to velja samo za večje gospodarske organizacije in v prvi vrsti za monopolne organizacije, ki jih razmotrivam dalje pri analizi pojavov medgospodarske racionalizacije.

Vsled pomanjkanja prostora ne morem razložiti posebnih oblik racionalizacije poedinih gran gospodarskega procesa, tako: rudarstva, industrije, železniškega in vodnega transporta, poljedelstva, trgovine, bankarstva in denarstva.⁴²

³⁹ Gl. o tem mojo razpravo »Nove metode proučevanja konjunktur in gospodarska prognoza« v VI. letniku »Zbornika znanstvenih razprav«, Ljubljana, 1928. Od tega časa je močno narasla literatura tega aktualnega vprašanja in napredovala praksa proučevanja konjunktur.

⁴⁰ Gl. opis te politike po knjigi J. B. Diblee. The Laws of Supply and Demand v spisu Th. Brauer-ja (op. cit., str. 34—48).

⁴¹ Op. cit., str. 34.

⁴² Ta posebna vprašanja obravnavajo poedine razprave v »Bedeutung der Rationalisierung«, in sicer: R. Kayserlingk: Rationalisierung der Landwirtschaft, J. Reichert: Rationalisierung des Kohlenbergbaus und der Eisen- und Stahlindustrie, W. Petersen: Rationalisierung der Wärmewirtschaft in Dampfkraftwerken, K. Lange: Rationalisierung des Maschinenbaus, Müller-Oertlinghausen: Rationalisierung der Textilwirtschaft, J. Dorpmüller: Rationalisierung bei der Reichsbahn, H. Grünfeld: Rationalisierung des Einzelhandels, W. Herrmann: Rationalisierung im Lebensmittelhandel, E. Mosler: Rationalisierung im Bankwesen und Geldmarkt, H. Nicklisch: Rationalisierung des Bürobetriebes, B. Drews: Rationalisierung der Verwaltung. Podrobni seznam sistematično klasificirane literature o racionalizaciji podaja »Bücher- und Fachschriften-Verzeichnis der Kommission für rationelles Wirtschaften« (Zürich, 1928). O racionalizaciji kmetijstva in celotnega podeželskega življenja govori tudi A. Fourgeaud (op. cit., str. 160—7). Probleme racionalizacije jugoslovanske premogovne, metalurške, lesne, mlinke in kemične industrije obravnava dr. ing. Fran Podbrežnik v svoji gori omenjeni brošuri, kakor tudi v svojih novejših člankih v »Rudarskem in plavžarskem vestniku« (Beograd, 1929).

Medgospodarska racionalizacija.

Orisana racionalizacija posameznih podjetij pomenjuje in povečuje produkcijo. Posledica hitrega povečanja produkcije je bila čestokrat že pred razvojem moderne racionalizacije nadprodukcija, ki je v obliki kriz periodično stresala narodna gospodarstva. Racionalizacija posameznih podjetij je še bolj povečala nevarnost nadprodukcije. Toda ta iracionalni pojav, ki je večkrat dajal nasprotnikom sodobnega gospodarskega ustroja povod, da govorijo o »produksijski anarhiji«, je tudi postal predmet racionalizacije. Samo da ne gre pri tem za notranjo racionalizacijo posameznega podjetja, ampak za racionalizacijo medgospodarskih odnošajev.

To je racionalizacija skupne ponudbe oz. produkcije in tržnih cen, ki se vrši potom ustvarjenja popolnega ali vsaj delnega monopolnega položaja na trgu. Ta racionalizacija pomeni obenem navpično ali pa vodoravno koncentracijo produkcijskih in drugih pridobitnih panog. Sredstvo za to predstavljajo različne podjetniške zveze, in sicer: rahla pogodbeni zveza gospodarstev (Wirtschaftenbund), kot konvencije, ringi, cornerji, pooli ni nižje vrste kartelov; dalje, bolj trdno spojeno zvezno gospodarstvo (Bundeswirtschaft), kamor spadajo višje vrste kartelov s centralnim razpečevalnim organom (sindikatom), in slednjič, finančna združitev podjetij v eno novo unitarno gospodarstvo (nova Einheitswirtschaft), kamor spadajo trusti v obliki fuzij in koncernov. Razvoj medgospodarske racionalizacije v obliki vseh teh podjetniških zvez prinaša skupaj z drugimi koncentracijskimi pojavi (delavske strokovne zveze, zadružne zveze malih producentov in konsumentov) globoko strukturno izpremembo sodobnih narodnih gospodarstev. Gospodarstvo se po dobi neregulirane individualne konkurence vrača k neki novi obliki korporativno reguliranih medgospodarskih odnošajev.^{42*}

Za novejšo medpodjetniško racionalizacijo so posebno

^{42*} Glede te na medgospodarski racionalizaciji temelječe »économie dirigée« pravi A. Fourgeaud to-le: »c'est une conception moyennageuse — il faut le dire — de la rentabilité d'une industrie. Cette garantie du revenu est un retour à la politique des corporations de l'ancien régime« (op. cit., str. 227).

važne različne vrste koncernov. Praksa daje prednost koncernom pred fuzijo podjetij, ker je ustanovitev koncerna lažja in ni zvezana s posebnimi izdatki. Veliko vlogo igrajo pri tem tudi nacionalni in politični razlogi. Po vojni so bili na pr. v obliki koncernov združeni deli podjetij, ki so pred vojno spadala v eno državo, potem pa bila deljena med različne države. Cela vrsta takih koncernov je bila osnovana v Zürichu. Svrha koncernov je kontroliranje vrste podjetij iste stroke ali pa vodoravno oz. navpično zvezanih sorodnih strok. Ta namen ima tako zv. »Holding Company«, ki jo Nemci imenujejo »Dach-, Kern-, Kontroll- in Haltegesellschaft«. Naloga take družbe je držati v svojih rokah delnice vrste podjetij in jih s tem kontrolirati. Ker ni treba imeti za to vseh delnic, temveč zadostuje samo večina (kontrolni paket), se lahko z relativno majhnim kapitalom kontrolira več podjetij z zelo velikim skupnim kapitalom. Vzemimo na pr. tri delniške družbe z delniško glavnico po 5 mil. dolarjev, skupaj s 15 mil. dolarjev. Se snuje Holding Co z glavnico 8 mil. dol. za nakup večine delnic treh omenjenih delniških družb. Za kontroliranje te Holding Co pa zadostuje samo večina njenih delnic, t. j. kapital 4,5 mil. dol. Potem se snuje za nakup delnic prve Holding Co druga Holding Co z glavnico 4,5 mil. dol. in za kontroliranje iste zadostuje zopet samo večina delnic, t. j. kapital 2,5 mil. dol. Lahko se snuje še tretja Holding Co z glavnico 2,5 mil. dol., ki se lahko kontrolira s kapitalom 1,3 mil. dol. Na ta način lahko 1,3 mil. dolarjev kontrolira, t. j. drži v svojih rokah, 15 mil. dolarjev. Če se en del delniške glavnice zamenja z obligacijami, potem je potreben še manjši lastni kapital. Tako na pr., če izda prva Holding Co za 5 mil. dol. delnic in za 3 mil. dol. obligacij, potem zadošča za njeno kontroliranje namesto 4,5 samo 3 mil. dol. Pri enaki strukturi druge in tretje Holding Co lahko že $\frac{1}{2}$ mil. dol. kontrolira vse tri družbe s skupno glavnico 15 mil. dolarjev. To je po curiškem profesorju Manuel Saitzev-u posneta shematična predočitev številnih koncernov, ki obstojajo v Zed. drž. Sev. Amerike in v drugih državah.⁴³

⁴³ Prof. Dr. Manuel Saitzev. Aktuelle Organisationsprobleme der Industrie v »Wirtschaftsfragen industrieller Unternehmungen«, str. 111—115.

Po istem avtorju⁴⁴ lahko navedem nekaj konkretnih zgledov tipičnih modernih koncernov:

1. **Karstadt-Konzern** v Hamburgu. Združuje 33 lastnih universalnih magazinov (Warenhäuser), 13 magazinov tvrdke Althoff, 7 drugih magazinov, lastne grosistske centrale, lastna in kontrolirana izvozna podjetja, lastne in kontrolirane tovarne z vodoravno in navpično združitvijo produkcijskih panog (predilnice, tkalnice, izdelovanje perila, konfekcijskega blaga, zastorov, vezenin, čevljev, slamnikov, mila, stekla, kleparskega blaga in dr.). Cilj koncerna je racionalizacija združenih podjetij.

2. **Preussag** (Preußische Berg- und Hüttenwerke, A.-G.). Združuje vsa državna in od države kontrolirana rudarska in plavžarska podjetja (črni in rujavi premog, kalij, sol, železni in drugi rudniki, plavži in livarne). Cilj — koordinacija in racionalizacija podjetij. Preračunjena v dinarje znaša glavnica 90 mil. Din v zlatu.

3. **Via g** (Vereinigte Industrie-Unternehmungen, A.-G.). Združila je l. 1923 za časa vojne in po vojni osnovana javna oz. od države kontrolirana industrijska podjetja. Združuje koncerne Deutsche Werke, A. G., Elektrowerke, A.-G., Vereinigte Aluminiumwerke, A.-G., premogovnike, produkcijo apnenega dušika in ima celó lastno banko. Kapital koncerna znaša 150 mil. Din v zlatu, dočim znaša delniška glavnica samo 8 glavnih združenih delniških družb 250 mil. Din v zlatu. Cilj — združitvev, avtonomizacija (komercializacija) državnih podjetij in njih racionalizacija.

4. **Vereinigte Stahlwerke, A.-G.** Osnovana leta 1926. Združuje privatna podjetja. Delniška glavnica znaša 925 milijonov in najeti kapital 400 mil., skupaj znaša torej kapital 1.640 mil. Din v zlatu. Drži v svojih rokah 47—49% surovega železa in surovega jekla.

5. **I. G. Farbenindustrie-Aktiengesellschaft.** Zrasla je l. 1925 iz l. 1904 osnovane in l. 1916 reorganizirane »Interessengemeinschaft«. Za marsikatere produkte ima monopolni položaj ne samo v Nemčiji, temveč na evropskem in celo na svetovnem trgu. Združuje oz. kontrolira glavna večja kemična podjetja. Glavnica znaša 1.360 milijonov Din v zlatu.

⁴⁴ Saitzev. Op. cit., str. 118—130 (gl. tudi tam priložene slike).

Predstavlja enega izmed najbolj očitnih izrazov nemške gospodarske ekspanzije.

6. Švedski vžigalčni trust, s katerim je nedavno Jugoslavija sklenila znano pogodbo. Kontrolira v 30 državah $\frac{4}{5}$ svetovne produkcije vžigalic. Glavni njegovi sestavni deli so Kreuger in Toll, d. d., Svenska Tändsticks, Aktienbolaget, in ameriška International Match Corporation. Izdal je v zadnjih letih različnim državam ta-le posojila:⁴⁵

Rumuniji	1,8 mil. dolarjev	4%	za dobo 1922—69
Rumuniji	30,0 mil. dolarjev	7%	za dobo 1929—59
Poljski	6,0 mil. dolarjev	7%	za dobo 1925—45
Grčiji	4,9 mil. dolarjev	8½%	za dobo 1926—54
Ekvadoru	2,0 mil. dolarjev	8%	za dobo 1927—53
Ekvadoru	1,0 mil. dolarjev	7%	za dobo 1929—49
Franciji	75,0 mil. dolarjev	5%	za dobo 1928—68
Jugoslaviji	22,0 mil. dolarjev	6¼%	za dobo 1928—58
Ogrski	36,0 mil. dolarjev	5½%	za dobo 1929—79
Latviji	6,0 mil. dolarjev	6%	za dobo 1929—64

Sedaj se vodijo pogajanja z Nemčijo, ki bi dobila od vžigalčnega trusta za podelitev monopola prodaje vžigalic 6%-no posojilo v znesku 125 mil. dolarjev za dobo 50 let.⁴⁶ S tem posojilom bo znašala skupna vsota izdanih posojil 309,7 mil. dolarjev. Trust se nahaja v hitrem razvoju in kontrolira sedaj že več podjetij v področju lesne industrije in produkcije celuloze.

7. A k u (Allgemeine Kunstzijde Unie) — mednarodni koncern za kontroliranje produkcije umetne svile. Prvotno jedro tega koncerna je tvorila l. 1911 v Arnhemu na Nizozemskem osnovana delniška družba »Nederlandische Kunstzijdefabriek« (Enka); njena glavnicca je znašala prvotno 240 tis. nizozemskih goldinarjev, l. 1929 pa je že presegala 25 mil. goldinarjev. L. 1929 se je »Enka« potom zamenjave delnic združila z nem-

⁴⁵ Gl. prof. dr. Peter Struve. Mirovoje hojzajstvo v »Rossija i Slavjanstvo«. Pariz, 1929, št. 50.

⁴⁶ Zanimivo je, da vodi ta pogajanja s svetovnim vžigalčno-bančnim koncernom kot nemški finančni minister Rudolf Hilferding, znani marksist, avtor »Böhm-Bawerk's Marx Kritik« (Marx-Studien, Bd. I. 1904) in »Das Finanzkapital« (3. Aufl. 1927).

škim koncernom »Glanzstoff-Fabriken, A.-G.« v Elberfeldu, ki je imel vezi z italijanskimi tovarnami umetne svile. Produkt te združitve je »Aku«, ki je zvezana tudi z angleškim koncernom »Courtolds Ltd.« Ta angleški koncern, ki je sam velikanška organizacija, je vstopil v kontrolni komite nizozemsko-nemškega koncerna. Razen tega je »Aku« zvezana s francosko skupino producentov umetne svile, preko »Glanzstoff« pa je zvezana z društvom »Farbenindustrie« v Frankfurtu na Majni in preko njega s koncernom Bamberg-a, ki je zopet zvezan z angleškimi, japonskimi in severno-ameriškimi producenti. Emitirana delniška glavnic »Aku« znaša 125 mil. nizozem. goldinarjev in se poveča sedaj z novo emisijo za 122 mil. goldin.

Vrhunec pa tvori znana

8. *Standard Oil Company*. To je največji svetovni trust. Njegova delniška in obligacijska glavnic je znašala leta 1925 43 milijard dolarjev ali 22 milijard Din v zlatu, t. j. 242 milijard papirnatih dinarjev, kar je enako 20 državnim proračunom kraljevine Jugoslavije. Združuje 600 lastnih in kontroliranih družb. Ima v Zed. drž. Sev. Amerike 130 tisoč km cevi (Pipe lines) za transportiranje petroleja, t. j. 20 krat več kot znaša dolžina vsega železniškega omrežja Jugoslavije. Ima lastne pristaniščne tanke, tank-parobrode, tank-kamijone. Trust je izvedel to, kar nemški racionalizatorji imenujejo »der geschlossene Warenweg«,⁴⁷ t. j. neposredno vez med producentom in konsumentom, ker dovaja petrolej in bencin brez posredovalcev do zadnjega odjemalca. Ta *Rockefeller*-jev trust ima samo enega resnega konkurenta, in sicer koncern »Royal Dutch Schell«, s katerim vodi pogajanja glede omejitve produkcije kamenega olja.

Omenim še interesantni *Bananentrust*, organizacijo, ki je koncentrirala v svojih rokah večino bananovih plantacij in trgovino z bananami. Trust ima 1.450 milj lastnih železnic, lastni vagonski park za dobavo banan v izvozna pristanišča, lastne parobrode, ki avtomatično vzdržujejo potrebno enakomerno t^o, v kateri dozoreva med potom to sedaj v zapadni Evropi in Ameriki tako razširjeno sadje.

⁴⁷ Dr. Julius Hirsch. Der geschlossene Warenweg v »Bedeutung der Rationalisierung«, str. 427—460.

Takšne so glavne poteze kompliciranega in razgranjenega pojava racionalizacije gospodarstva.

Vsled pomanjkanja prostora moram opustiti važno vprašanje o specielnih organih, ki proučujejo probleme racionalizacije in jo vodijo v različnih državah, ter o mednarodnih institucijah za racionalizacijo.⁴⁸

Ustavim se le nekoliko pri načelnem vprašanju o socialni vrednosti racionalizacije.

Pri oceni tega pojava, kakor sem že omenil v začetku svoje razprave, je treba upoštevati ne samo njegove privatno-gospodarske, ampak tudi narodno-gospodarske in socialne posledice.^{48*} Socialna stran racionalizacije se ne sme pozabiti že zaradi stabilizacije sodobnega evropsko-ameriškega gospodarskega ustroja, kateremu se doslej ni našel noben praktično izvedljiv racionalnejši nadomestek. Kadar govorim o sodobnem gospodarskem ustroju, mislim na visoko razviti, tehnično napredni, na privatni iniciativi temelječi gospodarski ustroj, kontroliran in korektiran z ukrepi razvijajoče se socialne politike in s široko zasnovanimi socialnimi reformami, ki reformirajo ta ustroj in odstranjajo njegove senčne strani.⁴⁹ Z drugimi besedami povedano, mislim na to, kar je v zadnjih časih dobilo ime »socialni kapitalizem«.⁵⁰ Razen razloga stabilizacije sodobnega gospodarskega ustroja pa je socialna stran racionalizacije važna še vsled tega, ker se more racionalizacija sama uspešno razvijati naprej le v obliki socialne racionalizacije. Drugače bo ona vedno naletavala na nezaupanje s strani delavstva, na njegovo odkrito ali pa prikrito sabotažo. Le pri socialni racionalizaciji se bo

⁴⁸ Gl. o tem »Rationalisierung«, str. 227—256.

^{48*} Racionalizacija, pravi A. Fourgeaud, ni samo »une nouvelle doctrine économique«, ampak tudi »une doctrine sociale« (op. cit., str. 22). »Une amelioration de méthode n'est une rationalisation qu'autant qu'elle a des répercussions favorables dans toute économie, c'est-à-dire qu'elle est profitable non seulement à l'entrepreneur mais aussi au travailleur et au consommateur« (ibid.).

⁴⁹ Tako da postopata namesto čisto-individualističnega in liberalističnega gesla »laissez-faire« socialno-politični in reformistični gesli »vouloir-faire« in »savoir-faire«. Gl. Dr. Karl v. Balás: Die Hauptfragen der Sozialpolitik, Wien, 1928, str. 70.

⁵⁰ Erich Förster: Sozialer Kapitalismus. Tübingen, 1924.

zanimal za racionalizacijo in jo podpiral ne samo podjetnik, ampak tudi delavec, ter se bo na mesto parole razrednega bcja: »delavci proti podjetnikom« uveljavila parola znanega vodje »Zeisswerk« v Jeni in socialnega reformatorja E r n s t - a A b b e - ja: »Fortgeschrittene Arbeiter und fortgeschrittene Unternehmer gegen rückständige Arbeiter und rückständige Unternehmer«.⁵¹

Toda neodvisno od vseh teh utilitarnih nagonov se ne sme iz višjih e t i č n i h razlogov pozabiti na socialno stran racionalizacije.⁵²

Kakšna pa je dejanska sodobna racionalizacija — socialna ali antisocialna? Racionalizacija je antisocialna, ako v dosego svojega cilja, na eni strani, znižuje mezdo, podaljša delavnik, izžema delavca po načelu »après nous le déluge«, ter poveča brezposelnost, na drugi strani pa zvišuje blagovne cene. Ako pogledamo s teh vidikov sodobno racionalizacijo, moramo priznati, da v splošnem znižuje blagovne cene, dviga mezdo in krajša delavnik. Vzemimo najbolj izrazite oblike racionalizacije — taylorizem in fordizem — katerim se ugovarja, da napravljata iz delavcev »lutke«, slične lutkam v velikem marionetnem gledališču Hellbrunn-skega parka pri Salzburgu, »Robote« iz Čapkove drame »R. U. R.« in izčrpane postave Metropolisfilma. Ali more biti kak dvom, da je celo pri teh precej krutih oblikah racionalizacije delavčev položaj v vseh ozirih veliko boljši, kakor je pri primitivnem neracionaliziranem (iracionalnem) kapitalizmu ali pri sovjetskem »komunizmu«? Vkljub vsem napadom na njegov sistem ni T a y l o r samo izumitelj načinov pravljiskega dviganja delovne produktivitete, temveč tudi podjetnik, ki je znal vzbuditi pri delavcu samem zanimanje za produktivteto dela. O F o r d u pa piše prof. dr. G. B r i e f s t o - l e : »vielleicht war er der erste Kapi-

⁵¹ Karl Thalheim, op. cit., str. 93.

⁵² K. Thalheim ugotavlja, da vodijo pri izvajanju »avtonomne socialne politike« različne podjetnike ti-le nagibi: 1.) »das herrschaftspolitische Motiv«, katerega tipična reprezentanta sta bila v Nemčiji Freiherr von Stumm in Friedrich Krupp; 2.) »das produktionspolitische Motiv«, katerega tipični reprezentanti so lord Brassey, Heinrich Freese, posebno pa Henry Ford; 3.) »das sozialetische Motiv«, katerega reprezentanti so Robert Owen, Ernst Abbe in Walter Rathenau, in 4.) »das religiös-karitative Motiv« (op. cit., str. 15—18).

talist, der den sozialen Potenzen des Kapitalismus ernsthaft nachspürte als einer Leitlinie zum größten Profit, und zwar den sozialen Potenzen sowohl gegenüber dem Arbeiter wie dem Konsumenten. Es ist die Klugheit und weltanschaulich begründete Weisheit des Fordschen Systems, den technischen und wirtschaftlichen Erfolg aus der Enge unmittelbarer kapitalistischer Privatinteressen herauszuheben, die Punkte genial zu finden, wo er über die Interessen des Verbrauchers wie des Arbeiters verläuft.«⁵³ A. Fourgeaud podaja to-le karakteristiko Forda in fordizma: »Ford est le représentant typique du système ‚productiviste‘; industriel, créateur, il cherche à produire des ‚valeurs sociales‘; il utilise ses hautes facultés à choisir et à mettre en fabrication les produits nécessaires au bien-être de la collectivité... Le système capitaliste... recherche l'enrichissement; le productivisme fordiste... poursuit le bien-être de l'humanité. Quel abîme!«^{53*}

Racionalizacija tudi, vključno z začasnim in delnim redukcijam delavcev, v splošnem prej zmanjšuje brezposelnost kakor jo povečuje, ker vsled pocenitve produktov hitro razširja produkcijo. Prof. Julius Hirsch⁵⁴ razjasnjuje to s tem, da znižuje racionalizacija blagovne cene močnejše nego se zmanjšujejo izdatki za delo in to oprošča en del kupne moči prebivalstva za nakup novega blaga. Ako pa nasprotniki racionalizacije pravijo, da je ona »systematisch berechneter Wettlauf zwischen der Maschine aus Fleisch und Blut und der Maschine aus Stahl und Eisen, dessen Erträgnisse einzig und allein dem Unternehmertum in den Schoß fallen«,⁵⁵ so to enaki ugovori, kakršni so bili v prejšnjih časih ugovori proti strojem in drugim »novotarijam«. Na pr. ugovori, vsled katerih je svoj čas angleška kraljica Elizabeta s pretmjo smrtne kazni prepovedovala razširjati stroj za pletenje nogavic ali so stara cehovna pravila Toruna iz l. 1523 predpisovala: »Niemand soll etwas Neues entdecken oder erfinden oder gebrauchen.«⁵⁶

⁵³ Briefs. Rationalisierung der Arbeit v »Bedeutung der Rationalisierung«, str. 41—42.

^{53*} A. Fourgeaud, Op. cit., str. 124.

⁵⁴ J. Hirsch. Rationalisierung und Arbeitslosigkeit v »Bedeutung der Rationalisierung«, str. 58—59.

⁵⁵ Hirsch, op. cit., str. 54.

⁵⁶ Ibid.

Seveda kaže sodobna racionalizacija še mnogo nedostatkov in več ali manj važnih antisocialnih strani. Takšni so na pr. pojavi prehitre obrabe delavčevega organizma, posebno razširjeni v Ameriki, ki ima vedno na razpolago nov človeški material v obliki evropskih emigrantov, takšna je tudi politika dviganja cen, ki jo vodijo kratkovidni karteli in trusti. Toda ni dvoma, da razvijajoča se socialna politika, gospodarska politika modernih držav in razvoj združništva ter delavskih organizacij polagoma zmanjšujejo oz. odstranjujejo te defekte. Z vsem tem korektirana socialna racionalizacija zmanjšuje tudi nezadovoljstvo med delavstvom in pridobiva delavce na svojo stran. Na vsak način je tega nezadovoljstva na pr. v racionaliziranem kapitalističnem ameriškem gospodarstvu veliko manj kakor v neracionaliziranih kapitalističnih gospodarstvih in v »komunističnem«, toda skozi in skozi iracionalnem sovjetskem gospodarstvu.

Po končni sodbi o socialnem pomenu racionalizacije se lahko sklicujem na W. S o m b a r t a. On ni posebno navdušen zagovornik racionalizacije, ji očita, da ona »vergeistet«, toda »entseelt« obrat in podjetje, in celo pravi: »Wenn der Arbeiter in den Betrieb hineintritt, so kann man es ausdrücken, hat er seine Seele in der Garderobe abzugeben«.⁵⁷

Toda isti zelo skeptično razpoloženi S o m b a r t priznava, da »...ein etwaiger Verzicht auf die Rationalisierung zur Folge hätte, daß der überwiegende Teil der heute lebenden Menschen nicht mehr leben könnte. Die heutige Bevölkerungsdichte hat zur Voraussetzung die Rationalisierung und damit die Steigerung der Güterproduktion«.⁵⁸

⁵⁷ W. S o m b a r t. Die Rationalisierung in der Wirtschaft, str. 17.

⁵⁸ Op. cit., str. 20.

Resumé.

La rationalisation de l'économie.

Par

Alexandre Bilimovitch, professeur d'économie politique à l'université de Lioubliana (Yougoslavie).

L'auteur entre en matière en notant qu'une certaine intensification de la vie économique eut lieu déjà avant la guerre. Cette dernière ayant à peu près détruit l'économie mondiale posa devant le monde devasté le problème d'intensification comme seule possibilité de lutter contre la crise, aggravée par le fardeau des réformes sociales d'après-guerre. L'intensification du procès économique, basée sur l'étude scientifique, a reçu le nom de «rationalisation» ou comme disent les américains — de «Scientific Management» (l'administration scientifique de l'entreprise). Le but de la rationalisation: atteindre un optimum économique avec minimum de dépenses (en entendant sous «dépenses» — travail et choses matérielles). L'auteur distingue rationalisation «technique» et rationalisation «économique» dont la première doit être subordonnée à la seconde; rationalisation «privée» et rationalisation «nationale» ou «sociale» dont pareillement la première doit s'incliner devant la seconde; rationalisation «interieure» (la rationalisation des entreprises individuelles) et rationalisation «interéconomique» (la rationalisation des relations entre entreprises). En analysant la rationalisation «interieure» l'auteur examine successivement la rationalisation de la «fondation» (choix de but, d'objet, de lieu, de dimension, de forme économique et juridique, des moyens de financier l'entreprise) et la rationalisation de «conduite» de l'entreprise déjà fondée. Cette dernière consiste en premier lieu en rationalisation du bureau avec l'application du système du nombre sous la forme de statistique, calculation et comptabilité. Ensuite s'ajoute la rationalisation de la production et d'autres fonctions essentielles de l'entreprise. L'auteur expose «la rationalisation du travail», associée au système Taylor, et «la science du travail», comme produit de ce système. Il examine les moyens d'amélioration que cette science étudie: amélioration des conditions physiques (la physiothèque du travail), amélioration des conditions psychiques (la psychotechnique du travail) et amélioration des conditions matérielles (la technologie du travail). En analysant cette dernière l'auteur s'arrête particulièrement sur la mécanisation et la machinisation du travail qui atteignent leur maximum par «le travail fluent à la bande de transport» pour la première fois largement employé par Henry Ford. Puis suit l'analyse de «la rationalisation du produit» sous la forme de la standardisation (qui est faite de normalisation et typisation) et de «la rationalisation des débouchés». En examinant la rationalisation «interéconomique» (qui est la régulation de l'offre géné-

rale et des prix à l'aide des unions monopoles des entrepreneurs) l'auteur étudie spécialement les «concerns» modernes et cite plusieurs exemples caractéristiques. En dernier lieu l'auteur offre une estimation générale de la rationalisation moderne. Il reconnaît que, en dépit de certains défauts, elle s'élève (grâce au progrès de la politique sociale et réformes sociales) peu à peu au niveau d'une vraie rationalisation — vraiment sociale et vraiment saine. Elle offre des avantages non seulement aux propriétaires des entreprises mais aussi aux travailleurs et aux consommateurs. L'auteur termine par une citation de Werner Sombart qui dit qu'un renoncement à la rationalisation aurait comme suite l'impossibilité d'exister pour une grande partie d'habitants du monde. Car la rationalisation et le progrès de la production des biens matériels qui s'y rattache — est une condition sine qua non pour l'existence de la population, déjà épaisse aujourd'hui et croissante de jour en jour.

barva - boja, blago - roba;

celo - čak;

čprav - i ako, čevlje - cipele, čas - vrijeme, će - ako;

dasi - premda, določen - odredjen, delovna - radna, moč - snaga, delavnica - radiona, delavec - radnik, deloslovje - nauk o radu, dejansko - stvarno, delitev dela - podjela rada, družba - društvo, delnica - dionica, dvom - sumnja, dejstvo - činjenica;

gibi - kretanje;

hitrost - brzina, hiša - kuća.

in sicer - i to, izpremba - promjena, izdelava - izrada;

kateri - koji, ker - jer, kar - što, kakšen - kakav, ko - kad, kjer - gdje, krat - puta;

le - samo, leto - godina, lasten - vlastiti, mezda - nadnica, miza - stol, stol - stolica, marsikateri - ma koji;

navodilo - uputa, nakup - kupovanje, napaka - pogreška, nešteto - nebrojeno, naj - da, nahajati - nalaziti, navaden - običan, najeti - uzajmiti, uzeti u najam;

obenem - ujedno, oziroma - odnosno, obraba - trošenje, odpeljati - odvesti, okno - prozor, obravnavati - raspravljati, omeniti - spomenuti;

poskus - pokušaj, podjetje - poduzeće, pomen - značenje, precejšen - priličan, panoga - grana, praviti - kazati, posamezen - pojedini, pogoj - uvjet, pripomoček - pomoćno sredstvo, preobložan - prenatrpan, pritrđiti - pričvrstiti, prihranek - ušteda, precej - prilično, premikanje - kretanje, pripetiti se - dogoditi se, poglobiti - udubiti, posebno - osobito, potrjevati - potvrdjivati, popolen - potpun, plavža - visoka peč, pozabiti - zaboraviti, podjetnik - poduzetnik, pravljisko - bajno;

razen - osim, ropot - buka;

spremljati - pratiti, splošno - opće, općenito; stavba - zgrada, sploh - uopće, smoter - cilj, stremiti - težiti, seveda - dakako, slednjič - zatim, svetovni - svjetski, setev - sijanje, sedež - sjedalo, senca - sena;

še - još, številka - brojka;

toda - ali, tisti - onaj, tiči - leži, trta - loza, temveč - nego, tehtati - vagati, takšen - takav, trdno - čvrsto;

ujemati se - slagati se, udeleženeec - sudionik, upoštevati - uzimati u obzir, utrujenost - umornost, uporabljati - upotrebljavati, udeležba - sudjelovanje, ukrep - mjera, ugovor - prigovor;

vojna - rat, večkrat - više puta, veljati - vrijediti, vendar - ipak, veda - znanost, vaje - vježbe, vkljub - usprkos, vžigalica - šibica, vžigalični trust - šibični trust;

zelo - mnogo, zaboј - omot, zaslužek - zarada, zveza - savez; že - već.

Univ. prof. dr. Dolenc Metod:

Pravni institut „Klausel des allgemeinen Landschadenbundes“ v slovenskih deželah.

Uvod.

Nemški pravni zgodovinar Arnold Luschin-Eben-
greut je napisal svojemu dne 7. oktobra 1904 umrlemu učencu,
slovenskemu pravnemu zgodovinarju Vladimirju Levcu,
nekrolog s toplimi besedami priznanja njegovih znanstvenih
zaslug. Omenil je pri tem mimogrede, da je našel med izdelava-
vanimi projekti pokojnega Levca tudi delo o »*Landschaden-
bundformel*«, ki pa da preko nabiranja gradiva ni uspelo. Naj
ob petindvajsetletnici smrti imenovanega uče-
njaka, ki je zažarel na mračnem slovenskem pravnozgodovin-
skem nebesnem svodu kakor meteor, pa žal po kratkem času
za vedno ugasnil, obudimo in otmemo pozabnosti
spomin na enega izmed njegovih znanstvenih
ciljev, da osvetli v naslovu omenjen pravni institut, ki je ostal
dosihmal takorekoč nepoznan, vsekakor pa nepreiskan, tako po
poreklu, kakor tudi po svojem pomenu v gospodarskem živ-
ljenju.

Od 16. stoletja dalje srečavamo po mnogih listinah klav-
zulo »*des allgemeinen Landschadenbundes*«. V
svojem jedru je to posebna oblika pogodbene določbe v svrhu
povišanja garancije izpolnitve neke pravne obljube.

Pot tožbe v srednjem veku, ki še ni poznal točnih pred-
pisov glede pravdanja pred sodiščem, je bila okorna, zelo dolga
in nevarna. Življenska praksa pa je v tistih časih našla
vendar sredstvo, ki je omogočevalo, pa tudi jamčilo za hitro in
sigurno izterjanje brez tožbenega pota z izvršbo v vsi mo-

vino, sedajno in prihodnjo, pripadajočo tožencu samemu, kakor tudi njegovim dedičem.

Ta pravni institut je bila omenjena »*Clausel des allgemeinen Landschadenbundes*« s pristavkom dotične dežele, na pr. »*in Crain*«, ali »*in Kärnthen*« i. sl. Dasi so poslednje obveze po tej klavzuli segale še globoko v 19. stoletje, vendar nam ni znano, kako se je temu načinu obveze reklo po slovensko. O smislu te klavzule v raznih dobah in v raznih deželah, predvsem slovenskih, bo govora v naslednjih vrsticah.

Najprej hočemo izvajati, kaj vemo o institutu iz zakonodaje, dalje, kaj nam je iz književnosti, stare in novejše, o njem znane, potem, zakaj in kako se je praktično uporabljal v slovenskih deželah. Nazadnje pa spregovorimo še o prehodu instituta v današnje moderno pravo.¹

I. Zakonodaja.

A. Ne da bi hoteli s tem, da se ozremo najprej na štajersko zakonodajo, reči, da je bila domovina našega instituta Štajerska, pričnemo vendarle s to, ker so imeli štajerski zakoni svojo veljavo tudi za Kranjsko, če ni bilo za to drugih posebnih določil. V Kranjski deželni ročin (*Landhandfeste*) je bila namreč sprejeta tudi določba cesarja Friderika IV. iz l. 1460., ki se je glasila: »*Auch wollen wir das all Herren dienstleuth und andere Edelleuth zu Crain, in allen andern Sachen, die hie nicht verschrieben sindt, Richten nach den Rechten, als unser Herrn und Edelleuth in unserem Land zu Steyer*«. Štajerski deželni ročin pa vsebuje na drugem mestu povelje Rudolfa I. iz l. 1277., ki zabranjuje samopomoč v bojni borbi, ter zaukazuje, da naj se postavijo priče in da naj se razsoja po izpovedbah prič, ki morajo pač biti sposobne (*tauglich*). Osobito naj velja to za tožbe radi zemlje (*anliegende guetter*). Tu so torej prvi početki takorekoč obljuba, da se na mesto procesa po pravu pesti (*Faustrecht*)

¹ Najtoplejšo zahvalo izrekam g. prof. A. Luschin-Ebengreutu (Graz) za mnogokratno stvarno opozoritev, kakor tudi za prepustitev njegovega znanstvenega gradiva v uporabo pri tej razpravi. Srčno se pa zahvaljujem za podporo pri pribavljanju listinskega gradiva in drugih znanstvenih pripomočkov gg. profesorjem Walter Schmid (Graz), Janko Polec (Ljubljana) in Viktor Korošec (Ljubljana).

izdajo zakonite določbe o procesiranju pred sodišči. Resnično je izšlo še nekoliko manjših vladarskih odredb, večinoma o pravici pozvati neko osebo pred sodišče.

Prvi splošni predpisi o procesiranju pred sodišči pa so izšli v sodnem redu za Štajersko iz l. 1503. Ta pač še nima nobenih določb glede »Landschadenbundklausel«. Pojavili so se takšni zakoniti predpisi šele v reformiranem deželnem redu za Štajersko iz l. 1533.² Dotičnih določb ne kaže navajati, ker so ostale v »novi reformaciji« z dne 24. decembra 1574³ po svojem bistvu neizpremenjene, in če pa bolje razložene. Naj navedemo te določbe doslovno, ker tvorijo osnovo za pravnozgodovinsko razlago instituta. Glasé se:

«Die weyl in den Geldschuldbrieffen gemainklich der gewönlich schadenpundt begriffen ist | darum sich ein jeder mit sein selbs gerichtten verbinden thut | so mag ein Jeglicher so dergleichen schuldbriefi haben | darum der schadenpundt nach lengs begriffen oder aber auffs kürzist angezogen für den Herrn | Landshauptman oder Verweser kummen | sich seiner schulden | mit fürbringen des Schuldbriefes beklagen. Alls dann soll jm die Obrigkeit zuschreiben | vnd beuelch ihne zwischen der selbigen zeyt | vnd des nechst kommenden Rechten | nach vermög seines gegebenen Schuldbriefis | zu bezahlen. Wo er das nit thut | das alss dann der glaubiger zum nechsten Rechten | nach vermögen des Anlehen der Hauptsumma | Interesse vnd genomener schäden | als vil er deren genommen | vnd glaubwidrig bey bringen mag | zufrieden gestellt | vnd nach Rath der Herrn vnd Landleit | vermög vnd inhalt seines Schuld Briefis | vergnügt. Nämlichen das jme in seine Güter griffen | vnd nun hinfürs | durch den geschwornen Weisspotten | als oft für 32. Pfund pfennig schulden | ein pfund geltes Herrn Gült | oder wo der nicht sovil gülten | als sich die Schuld erstreckt hette | Alls dann auff ander sein Gab vnd Gut, Weingarten | Mårshoffs |

² Datum ni naveden. Tiskan je bil na Dunaju pod naslovom: »Des löblichen Fürstenthumbs Steyer Bestättigung der neyen Reformation des Landrechts daselbst«. Prepis sem dobil s prijazno pomočjo prof. Arnolda Luschin-Ebengreuta (Graz) in prof. Walterja Schmida (Graz).

³ Istega dne je izšla tudi »Landt vnd Peinlich Gerichtsordnung« za Štajersko v popoljšani izdaji.

gründt | Wisen | ücker | vund andere Farnuss | vund da nicht anders verhanden | Letzlich in den Satl | bis zur völliger billicher | doch vniüermässiger erstattung des erkannten ansatz angesetzt | vnd eingezogen werde. Doch also mit dem Satl zuerstehen | das wo der Kläger den beklagten im Landt in einer Herberg betritt | in Sätl mit den geschworenen Weisspotten weissen | vund sein Pferd vnbieten vund auffhalten mag | biss so lang er sich vumb die Hauptsach | auch Kost und Schäden mit jm nach billichen Dingen vertregt.

V drugem odstavku tega čl. 26. je govora o tistem primeru, ko upnik navzlic opisani eksekuciji ni dobil plačila. Sodišče naj mu da potrdilo o tem in njegova »*behebnuss*« ostane še nadalje v veljavnosti, tako da lahko upnik počaka na čas, ko pridobi njegov dolžnik nove imovine.

V tretjem odstavku se odreja način obrambe zoper zahteve iz zadolžnice, ki je opremljena z označeno klavzulo. Dolžnik, ki meni, da ni dolžan ali da more plačilno zahtevo zavriniti, naj pride pred sodišče in tam se naj ukrene, kar je pravično. »*Aber fremde Eintrag so den Schuldbrief nit aygen noch anhengig | vund nur andere ansprachen betreffen thäten | Sollen allda mit nichten einzubringen gestatt | oder darauf gericht werden*«. To se pravi, kompenzacijski ugovori se ne upoštevajo.

V naslednjem odstavku (4.) je zabranjeno dolžniku vsako zavlačevanje, tudi apelacija. Zastopnik pa je dovoljen le tistemu, o katerem je znano, da osebno ne more priti, ker ga »*von gemeinen Vatterslands nutzes wegen*« potrebujejo. Tožnik pa sme apelirati na več nadrejenih instanc za primer, da se mu odreče pravica, sklicevati se na klavzulo. Kdor se pa hoče poslužiti zastopstva, dasi ima klavzulo za se, ker ne more čakati, ta mora iti pred dvorno sodišče (*Hofrecht*).

Težko razumljiv nam je naslednji odstavek: »*Wo aber dieser Clausel in dem Schuldbrief nicht ausstrücklich vermeld | so soll ein jeder Klager | da schon der schadenpundt in den selben Schuldbrief angezogen, selbs Persönlich zum Rechten zu erscheinen schuldig sein*«. Mislimo, da gre za tiste zadolžnice, ki se glase samo skrajšano »*beim Schadenpundt*«, ne da bi vsebovale v naslednjem členu naveden vzorec, da pa velja tudi za te ista stroga obveznost, kakor za zadolžnice s celotno klavzulo.

V nadaljnem členu se razteguje isti predpis tudi na druge

denarne obveznosti izven zadolžnic, osobito na »*vertrüg vnd dergleichen Contract*«. Vse druge denarne zadolžnice, ki nimajo klavzule, pa se obravnavajo po splošnih pravnih običajih.

Naj podčrtamo posebno važno dejstvo, da je že v početku zakonitih določb govora o dvojni obliki klavzule »*nach lengs begriffen*«, kar meri na daljšo obliko, in »*Auffs kürzist angezogen*«, kar predpostavlja samo kratko pozivanje na klavzulo, ki pa naj ima navzlic simbolično-terminologičnemu skoncentriranemu besedilu vendar isto pravno moč, kot prvotna, pristna. Iz tega se da sklepati, da je bila v letu 1533. ta klavzula že davno znana in da je imela že splošno znan in priznan pomen. Daljša klavzula pa se je glasila po čl. 37 tako-le:

»Form des Landschaden pundt«: »Thäten aber ich oder meine Erben nicht, dass obgemeldter N. oder seine Erben Schaden nemmen, wie derselbe genennt werden möchte, keinen ausgenommenen, darum ihn oder ihnen Scheinboten, gewalt und befehlhaber schlechten Worten, ohne alles rechtliches darbringen unrechnet geglaubt werden sollte, denselben allen und jeden, somit die Hauptsumma und Interesse sollen sie hero, suchen und bekommen, auf allen unseren Hab und Gütern, liegenden und fahrenden, wie die genennt, und wo sie iner und ausser Land gelegen seyn, nicht ausgeschlossen, davon sie die Landsfürsten oder derselben nachgesetzte Obrigkeit, Herr Landmarschall, Herr Landverweser, und sonst ein jedes Gericht, darunter solche unsere Güter gelegen und betreten werden, auf ihr erstes Anbringen, ohne das berechten, zu ihren völligen Begnügen, gantzlichen zahl-hab unklaghaft machen, darwider uns durchaus nicht schützen, schirmen, befreien noch fürtragen soll, kein geistlich noch weltlich Recht, Privilegien, Begnadigungen, Landbrauch, noch etwas anderes, wie das alles immer erdacht werden möchte, dann ich mich nur alle meine Erben derer aller und jeder hiemit wissentlich, in Krafft dieses Briefes verzeichnen und begeben habe, alles treulich, ehrbar und ohne Gefährde; doch soll solcher Schadenbund mehreres nicht, als von altersherkommen wirken«.

K temu je pripomniti, da je tudi še *deželni sodnijski red* za Štajersko z dne 30. marca 1622. vse to gradivo reproduciral, le uvodni člen je v prvem delu nebstveno skrajšal.

V citirani daljši obliki klavzule »*des allgemeinen Landscha-*

denbundes« spoznamo ves gospodarski pomen instituta. Dovoljeval je 1.) takojšnjo eksekucijo brez tožbe, 2.) eksekucijo na vso imovino obvezanca in njegovih dedičev, 3.) za vsakršno škodo, 4.) brez možnosti pritožbe na višjo instanco. To pa je postalo in bilo tako splošno znano, da se je smatralo za nepotrebno zapisati ves tekst. Zadostovala je krajša oblika »*Beim Landschadenpund*« z navedbo dežele.

B. Za Kranjsko je bil izdan dne 18. februarja 1535 mandat deželnega glavarja Ferdinanda, s katerim je proglasil »*ein Landgerichtsordnungsbüchel*«, ki se pa bavi skoro edinole s kazenskopravnimi predpisi in niti ne omenja »*Landschadenbundklausel*«, dasi je mandat izšel 2 leti za reformiranim deželnim redom za Štajersko. V Kranjskem deželnem ročinu se nahaja tudi neko povelje kralja Ferdinanda z dne 8. marca 1526, ki se tiče zabranjevanja nepravilnih rubežni, vendar o institutu klavzule »*des allg. L. Sch. B.*« v njem še ni nobene omembe. Zdi se torej, da je prišlo ograjno (gosposko) sodišče šele pod vplivom baš omenjenega deželnega reda za sodišča na Štajerskem iz l. 1533. (po deželnem redu za Kranjsko, Slovensko krajino, Metliko, Istro in Kras z dne 15. januarja 1571 (tri leta pred reformo štajerskega reda za sodišča) do določb, ki urejajo tudi v govoru stoječ pravni institut. Nahajajo se v IX. poglavju, ki govori o denarnih zadolžnicah (*Geldschuldbriefe*). Tu stoji v prvem stavku precej slično, pa vendar po smislu ne docela identično kot v štajerskem redu za sodišče, sledeče: »*Die weil in den Gelt-Schuld-Briefen gemeiniglich der gewöhnlich Schaden-Pund begriffen ist, und sich mit ihr selbst Gerichten dahin verbünden thuen, so mag ein jeglicher, so dergleichen Schuld-Brieff, darinnen die Verbündung des Land-Läuffigen Schaden-Bunds, nach lengs oder kurtz, als ob derselb von Wort zu Wort eingeführt wäre, verleibt ist, für den Herrn Landshaubman oder Landsverweser kommen*«. Bistvena razlika je tu, da se sodišča med seboj obvezujejo in pa da se ne polaga važnost na to, ali je res tekst klavzule izpisan ali ne. To daje za nadaljni razvoj posebni pravec. Ali vse to naj bi veljalo le za denarne terjatve in spada pred ograjno sodišče: Ta gosposka (*Obrigkeit*) pošlje prepis zadolžnice dolžniku z ukazom, da naj

plača do prihodnjega naroka za »deželno pravdo« (*Landrecht*);⁴ če pa tega ne stori, sme upnik dolžniku poseči po njegovih dobrinah (*»in seine Güter nach Rath der Herrn und Landleuth«*). Če pa ima dolžnik upravičen ugovor, naj ga pred deželno pravdo uveljavlja. Kdor pa ima zadolžnico, *»darinnen der Landschaden Bund nicht stunde oder nicht kurtz vermeld und angezogen wäre«*, ta mora tožiti pred sodiščem, ki mu odredi *»Ander oder Endhafft tag«* in tožba gre dalje, kakor je od nekaj v navadi. Če pa ni niti pisane zadolžnice, treba tožiti za dolg *»zu vier Tag«*, t. j. kontumaciranje ni že pri drugem naroku dopustno, kakor v prejšnjem primeru, ampak še-le pri četrtem naroku. Pri sodbi, ki se naslanja na pristno listino (*auff ein lauthern Schuldbrief*), ni pripuščena apelacija.

Kranjski zakoniti predpisi torej niso niti tako obsežni, niti ne tako natančni, kot štajerski. Niti tista klavzula v široki obliki (čl. 37 štaj. dež. reda) ni bila sprejeta v kranjski red za ograjno sodišče.

C. Slično postopa tudi sodni red za Koroško. Zove se: *»Des Erzherzogthumbs Khärndten New aufgericht Landrechtsordnung im ain 1577 Jahr«*.⁵ V tem redu se nahaja v poglavju *»Klag auf schuldbrief«* člen 24, ki se glasi: *»Auf ainen jeden schuldbrief, darinnen des Landschadenpundt, nach lengs oder aber zum Khürzisten angezogen vnd begriffen, sollen geschäft, in vierzehn Tagen zu bezahlen oder aber zu schieristen Hoithaiding in Antwort zu erscheinen, von gericht ausgeen, vund dann weiter, So die beclagt Parthey nicht erscheint, mit behebnus, vund wie Landrecht ist, fürgefarn, Was aber andere Schulzettel, oder brif sind, die den Schadenpundt nit in sich hatten, die solten wie ander ansprachen zutügen clagt werden.*

Wo dann in ainem Schuldbrief, sonder benante Stückh vund gütter Phandt- oder Satzweiss verschriben wären, vnd der Landschadenpundt, nebens vmb bezahlungswillen der Gelt-schulden, auch in derselben verschreibung angezogen oder eingeleibt ist, vnd der inhaber des Schuldbriefs, von solchen seinen verschriebenen Phandes weichend vnd auf die Bezahlung des verschriebenen Schadenpunts zu clagen vorhabens, So soll

⁴ Dva- ali trikrat na leto, gl. JANKO POLEC: Razpored sodnih instanc v slov. deželah od 16. do 18. stol. Z. Z. R., I. VI., str. 133.

⁵ Gedruckt zu Grätz durch Zachariam Bartsch, 1578.

vnd mag dem Clager das geschäft erkhendt werden, Da aber umb solche schulden allein sondere benannte Güeter, in dem Schuldbrief verpfandt, vnd der Landschadenpundt, zuuersteen auf andere des Schuldners güetter, deswegen zu clagen nicht im schuldbrief begriffen, sollte darauf nicht auf geschäft, sondern zutügen zuclagen gestattet sein«.

Če se primerja besedilo prej navedenih zakonitih določb za Štajersko in Kranjsko z onim za Koroško, vidi se nekaj novot. Rok za plačilo znaša 14 dni; plačilo sme obstojati samo v denarnem znesku; če se ne plača, posluje izrečno dvorsko sodišče. Iz člena istega deželškega sodnega reda pa vemo, da podložniki zemljiških gospod ne smejo priti pred dvorsko sodišče, razen če so »Zechleute« ali »Kirchenbrobste«. Samo plemenitniki, duhovniki in slobodini (*Freysassen*) spadajo pod to sodišče. Torej se zemljiški podložniki ne morejo obvezati pod klavzulo »des allgemeinen Landschadenbundes in Khärndten«.

Drugi odstavek pa razumemo tako, da posojilno pismo, ki vsebuje posebno zastavo zemljišča, ne opravičuje postopanja, določenega za že večkrat omenjeno klavzulo, ampak tožiti treba tako, kakor da bi šlo za zastavno pogodbo. To se pravi, če se klavzula *des allg. L. Sch. B.* ne glasi čisto na splošno, ne vživa privilegija za ta posebni pravni institut.

V naslednjem členu 25, ki je naslovljen »*Von aufrichtigen Schuldbriefen nicht zu appellieren*« pa imamo naslednji predpis: »*Befind sich zu recht, das der beclagt seinen gegebenen Schuldbrief, darinnen der Schadenpund des Lands Khärndten, wie zu mehr malen vorhin angezogen, vergestattet werden, sonder der Landteut erkhandtnus sollte zu stund an in wirkung vund crafft khommen, wie landrecht ist*«. Zmisel je jasen: Pritožbe zoper odredbo eksekucije ni. Značilno pa je, da se zakoniti predpis v 24. in 25. členu poziva samo na običajno pravo v deželi.

D. Kakor smo videli, imajo vse tri dežele, v katerih bivajo tudi Slovenci, nekoliko različne predpise glede pomena klavzule »des allgemeinen Landschadenbundes«. Vendar se nahaja v kranjskih in v koroških deželnih ročinih še posebej tiskani mandat, ki skloplja vse tri dežele v eno celoto. Mislimo na mandat nadvojvode Karla z dne 10. aprila 1590., ki potrjuje dogovor z dne 21. junija 1584., sklenjen med Štajersko, Koroško in Kranjsko, kako si naj te dežele druga

drugi pomagajo v sodnih pravnih in pri eksekucijah. Vodilna misel je bila ta, da kdor doseže v eni izmed teh dežel izvršljivo sodbo, temu ni treba v drugi deželi, kjer se nahaja toženčeva imovina, vnovič tožiti, ampak njemu se izroči navadno kompasno pismo (*Compass-Schreiben*) na ogradno sodišče druge dežele. Pred to naj pride tožnik osebno in pokaže razsodbo ter tudi kompasno pismo: »*Da sollen des Clagers sprüch für Liquidirte vnd als bey dem Schadenpundt Jedes Lands versicherte Forderung, angenommen, erkannt vnd folgendts die gebührliche schleunige handlung erfolgen*«. V teh primerih pa ima dolžnik še pravico, da sme vložiti svoje ugovore še pri prihodnji deželski pravdi (*im Nächsten Rechten*).

Omeniti treba še, da se nahaja v deželnem ročinu za Koroško povelje kralja Friderika iz leta 1444.: »*Item, dass keine Person in die Landschranck gen Steyr noch gen Crain von Khärndten geladen wird, so say denn umb Erb das in denselben Land gelegen ist oder sich mit Brief verschrieben oder verbunden hatte*«. Posebna pismena obveza je imela torej svojo moč preko deželne granice.

II. Književnost.

Značaj našega instituta, ki se je izživil v zasebnem pravnem prometu, kaže po svojem izvoru na javno pravo; vsaj sestavna beseda »Land« daje dovolj povoda k tej domnevi. Na drugi strani pa ni zaslediti v označbi instituta v naših zakonitih določbah nobenega poziva na kakšno določno zvezo, ki bi mu bila za osnovo. Iz tega vidika bi bilo misliti še najprej na nekakšno običajno pravno institucijo, ki bi urejevala pravo samopomoči brez zakonite poti sodišč.

Vnaprej pripomnimo, da smo se ozrli po virih iz najstarejše dobe, ki bi podali potrdilo teh domnev ali pa drugo točnejšo rešitev vprašanja pravnega izvora instituta, ali popolne jasne slike nismo dobili. Pogledali smo na pr. v indeks zakonov Anton pl. Globočnik, slovenskega rojaka,⁶ ki ga je izdal l. 1893. ob naravnost mravljinični priduosti in z velikanskim poznavanjem

⁶ Anton pl. Globočnik, Index der älteren und neuen öst. Gesetze und Verordnungen (1893), v oddelku »Geschichtliche Entwicklung des Civilprocesses«, str. 470.

pravne književnosti. V njegovi knjigi so pristavljene pri besedi »*Landschadenbundclausel*« letnice 1337, 1477, 1533, 1574, in še dostavek »*in Böhmen 1564*«. Te letnice pa pomenjajo, ker nimajo nobene druge označbe, po pojasnilu izdajatelja zbirke (str. VII), da so nabrane iz različnih privatnih del, zlasti pa uradnih arhivov in registratur, kjer se morejo najti s pomočjo uradnih indeksov. Zatorej, žal, ne moremo vedeti, odkod je črpal G l o b o č n i k te letnice, niti ne, ali naj pomenjajo dotični dogovor zveze ali kakšno listino, ki ima tako klavzulo, ali morda še kaj drugega. Samo slutiti smemo, da je bil njegov najstarejši vir iz l. 1337, kar hočemo radi poznejših izvajanj obdržati v spominu.

O »*Landschadenbund*« govore v tisku, kolikor smo mogli izslediti, kot v prvi knjigi: F e r d i n a n d a p l. R e c h b a c h a »*Observationes ad stylum curiae Graecensis et subordinatorum tribunalium Styriae, Carinthiae, Carniolae, Goritiae, Tergesti, Fluminis et Amplexii*«. Sto let po reformiranju deželnih redov za notranje-avstrijske pokrajine je po tej knjigi (str. 50) obstajala še kompetenca za deželsko, dvorsko in sumarno sodišče. Pri sumarnem sodišču naj se toži »*allein auf Schuld-Brieff, Contract vnd Instrumenta, die bey dem Landschadenbund stylisiert seynd*«. Na naslednji strani pa je rečeno: »*So hat man kein expens zu praetendirn in Land-Schaden-Bündigen Instrumenten, auch Gewaltklagen wirdet keinem Teile die Appellation zugelassen*«. Glede drugih pokrajin izven Štajerske naš institut ni dobil omenitve. Kaj je jedro instituta, ta avtor ne navaja; očitvidno, ker smatra to za splošno znano. Važno je, da se dovoljuje sumaričen proces. Torej je neki postopek pred izvršbo vendar le pogoj, da se postopa na skračen način. Zahteva, da se tožbeni stroški (*expens*) ne smejo tirjati, kaže, da so se v zakonu iz l. 1574. besede »*der Hauptsumma, Interesse vnd genomener schäden, als viel er deren genommen vund glaubwirdig beibringen mag*« restriktivno razlagale. Torej tožbeni stroški niso bili škoda.

Po časovnem redu pride na to vpoštev Nicolaus de Beckmann s svojim delom: »*Idea juris statutarii et consue-*

⁷ Knjiga je izšla l. 1680 v Gradcu, Tiskal Widmanstetten. Prim. Janko Polec, Razpored sodnih instanc v slov. deželah od 16. do 18. stoletja, Z. Z. R., VI. 1., str. 134.

tudinarii stiriaci et austriaci« iz l. 1688.⁸ Na str. 270 izvaja avtor pod besedo »*Landschadenbund*«, da se ta institut v praksi uporabljaja na Štajerskem in v Nižji Avstriji, in sicer »*sehr kräftig*«. O izvoru instituta de Beckmann ne govori, pač pa razlaga, da je znanstveno obdelal te vrste obveze J C t u s G a i l i u s »*in tractatu de arrestis c. 9 n. 17*«. ⁹ Tista zveza, pravi de Beckmann, da pomeni: »*Wider ein solches instrumentum guarentigiatum soll den debitoren durchaus nichts schützen, schürmen, befreien. Drum soll ihn kein geistlich oder weltlich Recht (Privilegium, Begnadung, Landsbrauch) noch etwas anders, wie das alles immer erdacht oder ersonnen werden mogte, darwider helfen.... Wann nun der debitor, dem creditori, auf gegebenes Landschadenbündiges instrument und sein Anfordern die Schuld (definito tempore) nicht zahlt, kann der creditor alsobald bey den löblichen Schranken-gericht oder Stadtgericht vel alibi, ubi causa ventilatur etc. wider den Beklagten Ansatz auf seine Güter begehren, der ihm vom Gericht alsofort loco der Behebnus ertheilt wird, weil der Landschadenbund führet immediate mit sich paratam executionem*«. Tudi o tem razpravlja de Beckmann, ali sme imetnik *chartae blancae* izpolniti listino s klavzulo »*des allgemeinen Landschadens*«, pa zanika vprašanje. Sicer pa pripušča z Gailijem v nasprotnih primerih ugovor dolžnika, ki utegne imeti uspeh (str. 54). Značilno je glede kompetence za izvršbo, da po tem avtorju ni nobenega predhodnega tožbenega postopanja, o katerem pa je govoril za čas komaj 10 let prej F r. v. R e c h b a c h.¹⁰

Nadaljni vir za spoznavanje v govoru stoječega instituta so

⁸ Izšlo je delo l. 1688 v Gradcu »*Sumptibus Autoris*«, brez nadaljnje oznake.

⁹ Andreas v. Gail (Geyll) je bil rojen 1526 v Kolinu na Renu in je tam tudi umrl l. 1587. Bil je državni dvorni svetnik, referendar državnega dvornega sveta; nazadnje, ko je izstopil iz državne službe, nadškofijski kancelar v Kolinu. Bil je slaven, zelo učen jurist. Na njegov zgoraj omenjen nauk se še povrnemo.

¹⁰ Po kronološkem redu bi prišel na vrsto Ivan Vajkart baron Valvasor s svojim obče znanim delom »*Die Ehre des Herzogtums Krains*« (l. 1689); ali on ne omenja nikjer našega instituta. Tudi Dimitz, *Die Geschichte Krains*, se ga ne dotakne, dasi seveda razpravlja tudi o pravoznanstvu v Kranjski deželi.

Ivana Bapt. Suttingerja »*Consuetudines Austriacae ad Stylum excelsi regiminis infra Anasum accomodatae*«. ¹¹ Po njem je imela začetkom 18. stoletja »deželna zveza zoper ško-do« (*Landschadenbund*) tako-le učinkovanje (str. 383): V tej deželi t. j. v Nižji Avstriji je navada, da se skoraj v vseh listinah zapiše klavzula »*bei Verbindung des gemeinen Landschadenbundes in Oesterreich*«. Vendar skoraj nihče ne ve, kaj taka klavzula pomeni. Avtor pravi, da ima ta klavzula posebno spoštovanje na Štajerskem in da ji gre, »kolikor je mogel poizvedeti« to-le moč: Ona dopušča takojšno eksekucijo »*vnd dieses aus gemeiner Verbindung der Länder propter fidem publicam*«, pa ne samo glede dolga, ampak tudi glede stroškov, obresti in drugih pripadkov. Suttinger se sklicuje na »*hochlöbliche Regierung Motivenbuch über einen zu Herrn Jacoben von Dor Erben ca Herrn Adam Lideck den 13. Oktober Anno 1571 ergangenen Abschied in fine*«. ¹² Inače pa, nadaljuje Suttinger, da se razume pod *Landschadenbund tacite* ne le zastava, ampak tudi povračilo za »*alle die Schaden mit seinen Anhängen und accessiones*«. V podkrepitev svojih izvajanj pa je natisnil tekst klavzule do malega tako, kot smo ga zgoraj navedli iz čl. 27 reformiranega štajerskega sodnega reda iz l. 1574. »Do malega« pravimo za to, ker je le ena beseda drugačna, stoji namreč *Privileligen* namesto *Privilegien*, kar pa je seveda ali *lapsus calami* ali pa tiskovna napaka. Po Suttingerjevih izvajanjih bi šlo torej za to, da se ustanavlja zaveza od strani dežele v svrhu, da se ohrani javno zaupanje, a z ozirom na konec teksta klavzule naj ne ima za njen učinek pomena zakon sam, ampak stare šege in navade v deželi.

Samo eno leto pozneje kot Suttinger je izdal Franc Andrej pl. Freyhoffen svoje delo »*Tribunal seu iudicium humanum*«, ki se bavi s koroškimi pravnimi razmerami. ¹³ Avtor razpravlja o početkih instituta na str. 138 in se sklicuje na pravljico (*Sage*). Na Koroškem da je vladal grozen nered glede izterjavanja dolgov. Z orožjem v roki so dolžnike »*mit*

¹¹ Izšlo apud August Martini l. 1714 v Lipsiji.

¹² Omenjene knjige motivov ne moremo izslediti. Vprašanje je, če je knjiga izšla v tisku, ko se je tikala le pojedine pravde. V *Globočniku* letnica 1571 ni navedena; gl. gori opombo ⁴.

¹³ Delo je izšlo 1715 pri Matiji Kleinmayerju v Celovcu.

Privatgewalt« in »*durch körperlichen Zwang*« silili k izpolnitvi prevzetih obveznosti. Vojvoda Albert II. avstrijski da je hotel napraviti red in je zato ustanovil zveze (»*Bündnisse*«) med strankami, s katerimi so se pogodile, da bodo svoje pravne zahteve predložile sodiščem. Prva takšna zveza da se je sklenila v kraju *Freudenberg*, radi česar da se zove gora v bližini »*Landschadenberg*«. Mislimo, da bi se bil *Freyhoffen* lahko sam prepričal o neverjetnosti te pravljice. Preudariti bi moral, da se z orožjem v roki ne da izsiliti plačilo, če dolžnik nima niti denarja, niti drugih plačilnih sredstev. Takisto pa tudi omenjena zveza ni mogla biti zveza upnikov in dolžnikov, kajti ta bi veljala le med dotičnimi pogodniki. Za vse druge in poznejše stranke morala bi se kot nekakšna medsebojna garancijska pogodba vsaj od časa do časa posamič ali v skupinah obnavljati, o čemur pa prav nič ne vemo.

Za dobo 100 let za tem v literaturi ni nobenega govora o našem institutu, dasi se je baš tedaj, kakor bomo še videli, najkrepkeje uveljavljal v praksi. Šele l. 1812. je izšel v aprilski številki »*Carinthiae*« v Celovcu člančič, ki pravi, da se največ (*die meisten*) zadolžnic, ženitnih pisem, kupnih pogodb sklepa s končno formulo »*Auch mit und bei Vermeidung des allgemeinen Landschadenbundes in Kärndten*«, da pa ta formula z ozirom na novi o. d. z. nima nobene pravne moči in da je postala odveč.

Na Freyhoffenovo razlago se je povrnil *Gottlieb B. v. Ankershoffen*¹⁴ v razpravi »*Ueber die Klausel des allgemeinen Landschadenbundes in Kärnthen*«. Najprej navaja avtor, da je obstojalo dvoje oblik te klavzule, krajša in daljša. Prva da se glasi »*bey dem allgemeinen Landschadenbunde*« ter da se nahaja v koroškem deželnem redu iz l. 1577., na Štajerskem pa da se je uporabljala že v listinah iz 14. in 15. stoletja. Drugo, daljšo, izrazitejšo obliko pa navaja dobesedno tako, kakor je navedena zgoraj pod II. iz štaj. dež. reda iz l. 1574. ali v *Suttingerju*, vendar slednjega nikjer ne citira. O bistvu tega

¹⁴ Pod razpravo so podpisane le začetne črke *G. B. v. A.*, ali v kazalu koncem letnika *Carinthia* 1833 je izpisano celo ime pisatelja. O njem piše *Plauer, Recht u. Richter in den inneröst. Landen*, str. 244, da je bil l. 1826 imenovan med »*Ratsprotokollisten und Auskultanten*« dežel. sodišča v Celovcu, in da si je s svojimi poznejšimi pravnozgodovinskimi raziskavanji pridobil velikih zaslug. Izšla je razprava v tedniku *Carinthia* (Celovec), dne 13. aprila 1833., šte. 15, str. 64—66.

Pravnega instituta trdi Ankershoffen, da pomenja le »*instrumentum quarentigiatum*«, ki opravičuje iztirjanje dolga po sumaričnem postopku. Dolžnik dobi nalog, da naj plača v 14 dneh ali pa pride »*auf den schiersten (nächsten) Hofthaiding / Gerichtstag in Antwort*«. Če ne pride na ta narok, izda se takoj zamudna sodba zoper njega (»*Behöbnuss*« — »*Contumacial-Urtheil*«), ki se da takoj izvršiti (eksekvirati), ker ni dopustna nobena pritožba (*Dingnuss*). Pri drugih tožbah (»*Klagen zu Tagen*«) je moral biti toženec 3 krat pozvan k sodnemu naroku, šele, če četrtič ni prišel, je bil kontumaciran. Eksekucija gre tako, kakor pri generalni zastavni rubežni (*Generalpfandverschreibung*), t. j. sme se zahtevati povračilo za vsakojako škodo zastran neizpolnitve pogodbe iz vsakršne imovine dolžnika ali njegovih dedičev. Pri tem se dotakne avtor tudi istega instituta na Kranjskem in trdi, ne da bi navedel svoje vire, da v tej deželi sploh ni treba zaslišati dolžnika, dočim je na Koroškem zaslišanje potrebno, češ, sicer bi se dala v tak *instrumentum quarentigiatum* utihotapiti kakšna sleparija, čeprav se napravi listina pred notarjem. Ankershoffen razlaga, da je prišel ves institut spričo določb § 298 občnega sodnega reda, § 13 patenta z dne 22. aprila 1794. in § 451 občnega državljanskega zakonika ob svojo veljavnost. Slednjič polemizira avtor z izvajanji Freyhoffena glede njegove domneve o postanku instituta. Vojvoda Albrecht II.¹⁵ je pač izdal nalog zoper dvoboj (»*Duellmandat*«) dne 25. avgusta 1338, ki se pa tiče le pravnih radi razžaljenja časti. Institut, ki ureja izterjanje dolgov, nima s tem ničesar skupnega. Beseda »*Bund*« da ima le isti pomen, kakor dogovor. Kar ste stranki nalik ustanovljenemu *instrumentum quarentigiatum* bile dogovorile, to naj velja, tega naj se sodišče drži. Kaj naj pomeni

¹⁵ Mišljen je Albrecht II. Hromi, ki je prišel na vojvodski prestol vsled tajne pogodbe z Ludovikom Bavarskim, nemškim kraljem, dne 2. aprila 1335. Gl. Potočnik, Vojvodina Koroška II. zv., zgodovinski opis, str. 59, kjer je navedeno, da je omenjeni Albrecht večkrat prepotoval svoje dežele, da bi se prepričal o nepristranosti svojih namestnikov, in da je zboljšal z novimi deželnimi naredbami znatno zastarele zakone. »Odpravil je v Korotanu dvoboj, kar so odobraval deželni stanovci.« Glej še besedilo mandata (Kärntnerisches Landrecht von 1338) v Planer, Recht u. Richter, str. 19, v katerem se odreja na zelo široki podlagi t. zv. Rügeverfahren.

sostavna beseda »Land« v naši klavzuli, te razlage se A n k e r s h o f f e n ni dotaknil.

Z ozirom na gori navedene letnice A n t o n a p l. G l o b o č n i k a treba ugotoviti, da je on označil za najstarejšo letnico, ki pride za naš pravni institut vpoštev l. 1337., dočim bi po ravnokar prikazani razpravi prišla letnica 1338. do uporabe. A tudi glede G l o b o č n i k o v e druge letnice 1477. ne moremo niti po zakonodajnih, niti po književnih virih navesti, kaj naj pomeni. Pač pa vidimo v letnicah 1533. in 1574., da je poznal obe reformirani *Landrechtsordnung* za Štajersko.

Slednjič pripomnimo, da v znanih občnih delih nemških pravnih zgodovinarjev kot v. A m i r a, B r u n n e r, S c h r o e d e r, v. S c h w e r i n nikjer ni govora o institutu klavzule »des allgemeinen Landschadenbundes«, dasi se v njih razpravlja tudi o zastavi celokupne inovine, tako sedajne, kakor tudi prihodnje, ki se je v praktičnem življenju od konca 12. stoletja dalje uporabljala.¹⁰ Kakor je videti, v novejši literaturi institut »der Landschadenbundklausel« ni bil predmet znanstvenega raziskavanja.

III. Praktični primeri.

V naslednjem se hočemo ozirati predvsem na vprašanja, katere osebe so se v praktičnem življenju smele obvezati pod klavzulo »des allgemeinen Landschadenbundes«, dalje kakšne gospodarske svrhe so obveze zasledovale, slednjič, kakšna je bila oblika zaveze. Držali se bomo zopet kronološkega reda in navajali sproti mesto, kje smo dotično listino z izrazito in točno po zakonitih virih sestavljeno klavzulo »des Landschadenbundes« srečali, dočim bomo o samo podobnih klavzulah govorili pozneje. Pri tem ne polagamo važnosti na to, da bi vse nam znane primere navedli (razprava bi le preveč narasla), ampak samo na to, da opredelimo časovno in vsebinsko glavne tipe v govoru stoječih obvez. Na ta način se bo dal razvoj instituta še najlažje zasledovati. Pri tem pa smo si seveda popolnoma na jasnem, da različnost oblike obveze ni bila plod enotnega razvoja, ampak slučajno, od pogodbenih strank odvisno prilagodevanje v neki občni smeri,

¹⁰ Gl. osobito C l. v. S c h w e r i n, Grundzüge des deutschen Privatrechtes, 2. Aufl., str. 238, 239.

v katere okviru se je značaj instituta polagoma, tu prej, tam pozneje, izpreminjal.

a) V narodnem muzeju v Ljubljani se nahaja ovoj z naslovom, ki kaže, da se je Maks Jožef pl. Perizhofen, »*Einer löblichen Landschaft zu Krain Registrator*«, bavil z vprašanjem našega instituta. V omotu je spravljen prepis listine »*Heyradsabredt Herrn Felician Petschacher*«, ki je datirana z dne 15. februarja 1567. Kje je listino našel, kje se sedaj nahaja, ne vemo. Ime Perizhofena pa nam jamči za točnost prepisa. Ker je v tem prepisu edini nam znani dokaz, da se je na Kranjskem v praksi uporabljala daljša klavzula, dasi je red za ograjno sodišče iz l. 1571. ni več sprejel med svoje določbe, in ker naj bo prilika podana, da se tekst te klavzule primerja z ono iz Štajerske, naj priobčimo celotno njeno besedilo: »*Thatten wir aber das alles nit was Schaden Sy des namen Khein schaden auhsgenomben, umb denselben Schaden soll Ihnen oder Ihren Scheinpothen vnberechendt, sonder ihr ains Schlecht worthen gelawbet¹⁷ werden, denselben schaden geloben wir ihnen darinnen tragen und wider zukhern, waren wir aber darinnen Säimig, so solle sy dass haben auf aller Unser Erb vnd Guete, so wir iezo haben, vnd Khünfftiglich gewonnen, nichts aussgenomben, davon soll Sy richten vnd gewern ein ieder Landtstürst in Crain, seiner fürstlichen Gdn Landtshauptman, vnd Verweser daselb, vnd ein iede obrigkeit, darunter Sy dieser Hab vnd Guete ankommen, wo Sy darauf weisen oder zeigen so lang Unzt Sy ohn Clag fürpot vnd alles berechten hauptguets vnd aller schaden völlig bezalt vnd den claghafft gemacht sein, dass ist mein Willen vnd mainung, ich sey lebendig oder todt threulich vnd ohn gewere*«. Kakor se vidi, v tej klavzuli ni izraza »*Landschadenbündig*«, dasi je po slogu in zmislu kopija štajerske klavzule.

b) V arhivu kapitelja ljubljanske stolnice se nahaja »*Formularienbuch*« Ivana Laybasserja, ki je bil kapiteljski uradnik. Datirana je knjiga vzorcev pogodb in prepisov vladarskih naredb z letnico 1641.¹⁸ V resnici pa si je Laybasser prepisaval starejše pogodbe, oporoke in podobno, da jih je mogel uporabljati za predloge pri svojih konceptih. Tu je sprejeta pogodba

¹⁷ Pomota za »geglaubt werden«.

¹⁸ V njem se nahaja tudi »Beradtschlagte Perchrechtsordnung« iz l. 1595 in slovensko besedilo gorskih bukev.

Heyradtsabredt z dne 20. maja 1625 med hčerko Marijo proviantnega mojstra Jurija Stenbergerja in Gregorjem Khunstl. Vse obveznosti so bile »mit mundt vnd hantdt angelobt vnd versprochen bey verpindung des allgemeinen Landtschadenpundts in Crain«. Dalje se nahaja v Testamentu Matevža Schwaiger, sekretarja deželnih stanov, odstavek, v katerem prosi testator vsa oblastva, da pomagajo poslednji volji do veljavnosti; toda on si pridrži pravico testament deloma ali celoma izpremeniti ali razveljaviti »nach meinem wolgefallen, threulich vund ohne gefürde auch bey verpindung des allgemeinen Landtschadenpunts dieses Herzogthums Crain«. Tu pa ta klavzula pač ni imela nobenega drugega pomena nego slovesno poudarjanje popolnoma svobodne volje testatorja. Kot »Vergleich« je naslovljen nadaljni vzorec (brez datuma), v katerem se zavezujejo bratje Semenitsch nasproti Ivan Sollaritschu, da bodo kot usufruktuarji njegovega posestva poravnali neke obveznosti »threulich und ohne geuarde auch bey verbindung des Landtschadenpunts in Crain«. Po vsebini vzorca z naslovom »Randtloser Heyrathbrieff«, sta sklenila dne 2. februarja 1638. Jurij Koroschitz, občan in trgovec iz Loke, in njegova žena Marta različne poslednjevoljne odredbe »ganz erbar, getreulich vnd ohne gewerde bey verpindung des Landschadenpunt in Crain«.

c) Dne 6. marca 1635. je napravil podložnik proštije Otok (*Wördt*) svojo oporoko, ki se je zapisala na zapisnik v nemškem jeziku.¹⁹ Pridržal si je pravico, da razdelitev svoje imovine še poljubno izpremeni ali razveljavi. Na koncu pa prosi gosposko Bled, pod katere podsodnost spada Otok, da naj ta njegovo poslednjo voljo in volila trdno štiti »alles treulich und ohne Geuerde, auch bei Verpiindung des allgemeinen Landtschaden Pundts dieses Herzogthums Krain, dass zu waren Urkundt hab umb mein vleissig Bitte wegen Herr Adam Pipan, Pfleger der Herrschaft Veldes und Probstei in Wördt sein aigen Fertigung | doch ihme seiner Fertigung ohne allen Nachteil und Schaden | herunter gestellt«. Podpisanih je pet prič, meščanov iz Radovljice. Adam Pipan pa ni podpisan. Oblika klavzule je torej takorekoč najkrajše vrste. — Tu naj bi se torej zavezal nepodpisani oskrbnik graščine, ki je obenem pristojni sodnik

¹⁹ Spisi leže v Blejskih sodnih protokolih zv. VII., pod gori navedenim datumom v Narod. muzeju v Ljubljani.

nasproti svojemu podložniku na način, ki dovoljuje eksekucijo. Ves zmisel te obveze je torej celo glede tega nejasen, kaj naj pomeni. Kaj naj bi pomenila obveza glede enostranske poslednje volje, ki se sme po samem besedilu še preklicati? Tudi ne vemo, kdo naj bi po smrti zapustnika smel eksekucijo izvesti radi točne izvršitve testamentaričnih določil in na kakšen način? Obveza oskrbnika utegne obveljati; toda če on umre, ali naj veže njegove dediče? Kaj pa če Pipan zapusti ali izgubi službo pri blejski gosposki?

č) Podložnica Urša Kambič se zaveže pred gosposko na Bledu dne 31. maja 1644.,²⁰ da plača znesek 10 fl za primer, da se vrne njenega umrlega očeta upnik, ki nima lastnih otrok, sedajnemu posestniku kmetije Juriju Vidicu, da ne bo imel nobene škode, »*bei Verpündung des landschadenpunts in Crain*«. Podpisane so samo tri priče. Tu imamo zanimiv primer, da se daje najvišje zagotovilo plačila med podložniki samimi in celo za neko terjatev, ki sploh še ni eksistentna in nemara sploh ne bo nikdar eksistentna postala. Oblika obveze je najkrajše vrste. Kako sta se pretolmačila podložnici značaj obveznosti in možnost eksekucije pri tem stanju stvari, ne vemo.

d) Naslednji primer je takisto iz Bleda.²¹ Zapisan je bil na protokol dne 2. novembra 1644. Tiče se dveh glavnih dolžnikov, ki si privzameta prvi štiri, drugi tri poroke. Leti se vpričo petih nadaljnih oseb kot svedokov, med katerimi sta dva župana, zavežejo, da bodo zastran zemljišča, ležečega pod Rožekom, ki je zastavljeno, vsakojako morebiti nastalo škodo poravnali »*alles beim verpundung aller ihrer Hab und Gueter und des Landschadenbunds in Krain*«. Tu je šlo torej za ojačenje poroštvene zaveze, ki bo morda v bodoče zahtevala plačila, če zastava zemljišča ne pride do veljave. Osebe so sami podložniki, oblika je nenavadno kratka.

e) Posebno važen je poziv na naš institut, ki se nahaja v omotu, ki ga je pripravil, kakor zgoraj pod III. a omenjeno, Maks Jožef pl. Perizhofen. Gre za listino z dne 18. oktobra 1656., ki se naziva sama »*Verordneten Session Ausschuss- und Verhörprotocoll No 20*«. Navzočni so bili podpred-

²⁰ Spis je shranjen v blejskih sodnih zapisnikih, folijant X., pod gori navedenim datumom (narodni muzej v Ljubljani).

²¹ Spis leži istotam v istem folijantu.

sednik pl. Piber in še dva prisednika. Pravda je tekla med Danijelom Vestinger in Jožefom Kotschewer, župnikom v Boštanju »wegen Umbeschreibung der durch Ihme der Kirche des hlg. Kreuzes eigenthumlich cedierten Hueben vnd Ackher vnd bezahlung dessen, wass Er in spe Contractus von solch Gulten behalt hat«. Zapisnik se začne s konstatacijo, da toženec »excipiert a foro, In deme diese Clag auf ein Landtschadenbundiges Instrumentum fundiert vnd also sortierte soliches aliud forum«. Izrečena je bila takoj brez omembe dokaznega postopanja sodba (Urtl), ki se je glasila: »Der Herrn Beklagten eingewendete Exceptio fori declinatoria hat stat«. Podpisan je: »Pförch. Schreib.« Kakšnega stanu je bil tožnik, ne vemo. Zapisnik ga ne imenuje »gospoda« (Herr), pač pa stoji pred imenom toženca »Herr«. Pristojnost ograjnega sodišča je bila torej absolutna, ter je izključevala pristojnost deželnega glavarstva (Verordnenstelle).²²

f) Žužemberški upravitelj Iv. Bapt. Kamnikar je zahteval od Franceta Karla barona Gusića, da mu mora vrniti rojenjaka (Erbholden) Jurija Golaniča, ki sta ga metliški mestni sodnik in tamkajšnji svet oddala za rekruta. Navajal je, da je žužemperška graščina od Gusića že odkupila očeta Ivana in ga naselila v Primostu, torej na lastnem svetu. Spor radi tega podložnika je prišel pred deželnega glavarja v Ljubljani. S pismom z dne 17. majnika 1697. je Gusić priznal, da ima Kamnikar prav, in mu je izjavil, da bodi Jurij Golanič »sein leben lang frey vnd auf wessen Grund er immer wohl sich zu sistieren ungehindert befugt seyn solle: Treulich und ohne gefährde auch bei verpündung des Landschaden Punts in Krain«. Šlo je torej za vlastelina-plemiča na eni, za upravitelja graščine na drugi strani, obveza pa se je tikala priznavanja, da se ne bo več kalila posest glede podložnika. Kaj naj bi se tu eksekviralo? Menda bi mogla priti v poštev le zabrana zopetnega zajetja podložnika Jurija Golaniča in eventualno vsled tega nastala škoda. Vsekakor konkretne, že obstoječe obveze, ki bi se dala eksekvirati, še ni bilo. Oblika obveze je običajna slovesna, ampak kratka.

g) Dne 10. maja 1700 je bil zapisan v graščini Klevevž na

²² Glej Polec, loc. cit., str. 20.

²³ Gl. A. A. L. (Auerspergsches Archiv Losensteinleiten): A VIII., fasc. 18, konv. 12.

Dolenjskem »*ein Landtschadenbüндiger de dato Clingenfels vom 17. März 1700 aufgerichter Contract*«. Sklenili so ga župnik Ivan Schrott iz Šmarjete in pa brata Janez in Andrej Mramor ob prodaji vinograda.²⁴ Dne 10. septembra istega leta je predložil župnik na vinogorskem zboru na Bojniku ta zapis in zahteval plačilo, namreč od vsakega brata po 80 fl, dalje od prvega šestletne, od drugega sedemletne obresti. Potekla pa je sodba, da je Janez Mramor oproščen od plačila, ker mu tožnik ni izročil obljubljenih vinskih kadi, glede dolga pri Andreju Mramorju pa je vinogorski zbor izrekel, naj si poišče plačila na pristojnem mestu. Oblike obveze ne poznamo, ker ni listina priklopljena zapisniku. Značilno pa je, da je bila tožba od župnika predložena ljudskemu sodišču, namreč vinogorskemu zboru, ki se je smatralo deloma za pristojno, deloma za nepristojno sodišče. Tudi tu ni obveljala absolutna obveznost vsled klavzule »*des allgemeinen Landtschadenbunds*«, ampak je bil tožitelj s svojim zahtevkom celo zavržen, ker sam ni izpolnil svoje obveznosti.

h) Ferdinand baron Egkh, imejitelj graščin Mehovo in Ruprčvrh, si je lastil vinogorske pravice v Novi gori, ki je spadala pod deželno sodišče v Kočevju. Upravitelj kočevske graščine Ivan Rupert Polc, ki je bil kot tak obenem gorski gospod za Novo Goro, ga je radi tega tožil pred deželnim glavarjem v Ljubljani. Dne 21. avgusta 1714. je baron Egkh dal reverz, s katerim se je zavezal zase in za svoje dediče na Mehovem in na Ruprčvrhu, da si ne prilašča »*kein ius noch gerechtigkeit ... dessen allen ich mich begeben will — getreulich vnd landschadenpundig — zu urkundt dessen*«... etc. Stranki ste obe gosposkinega stanu, obveza je jasna glede vsebine najkrajše oblike, zelo nejasna pa glede morebitnega predmeta izvršbe.²⁵

i) Ogulinsko graničarsko vojaštvo je prosilo upravitelja graščine Poljane na Kulpi dvakrat, drugič dne 11. marca 1715 l., da naj izposluje pri deželnem odborništvu v Ljubljani potrditev pogodbe glede dobave živil.²⁶ Osnutek še ne odobrene nemško

²⁴ Spisi so sedaj shranjeni kot lastnina g. Ivana Ulma, grajščaka v Klevevžu v folijantu zapisnikov vinogorskih zborov graščine Klevevž v Narodnem muzeju v Ljubljani. Gl. Dolenc, Pravosodstvo klevevške in boštanjске graščine, Z. Z. R., V. let., str. 6.

²⁵ Spise glej v AAL. A IV., fasc. 28, konv. 5.

²⁶ Spise glej v AAL. A VII., fasc. 8, konv. 4. Besedilo slovenske prošnje priobčimo v drugi zvezi pozneje.

sestavljene pogodbe je bil zapisan že dne 10. aprila 1714. Po njem naj bi se vojaki obvezali, da bodo živila plačevali poljanski graščini *in solidum*, če umre eden ali drugi, plačajo zanj vsi preostali tovariši iz svojih službenih prejemkov. Obveza velja »*bey dem Landschadenpunct in Crain auf das kräftigste*«. Pogodniki, ki naj plačajo, so bili vojaki, zaposleni zdaj tu, zdaj tam. Da bi imela takšna obveza, če še tako slovesno oddana, kaj več pomena, nego golo poudarjanje moralne strani plačilne dolžnosti, ki se itak ne bi dala z lepa prerekati, če se dobava živil resnično izvede, pač ni misliti. Izvršba bi se itak ne mogla napraviti.

j) Turjaški knez je imel centralno upravo svojih kranjskih in primorskih posestev v Ljubljani. Sprva je posloval samo »sekretar«, pozneje pa »inspektorat«. Na posameznih graščinah pa je vodil vse patrimonialne upravne, kakor tudi sodne posle upravitelj (*Verwalter*). Ta je bil vezan na posebne instrukcije. Njemu so bili podrejeni še drugi uradniki, med njimi tudi kaščar in kletar (*Kastner und Kellner*). Tudi ta je imel svoje podrobne instrukcije. Uradniki, ki so bili nastavljeni na podlagi takih instrukcij, so morali, preden so službo nastopili, podpisati reverz, da bodo predpise zvesto izpolnjevali.²⁷ Tako je bil od Franca Karla državnega grofa Auersperg nastavljen Ivan Jurij Peer dne 24. julija 1703. za upravitelja v Žužemberku. Na koncu več pol obsegajočih instrukcij, ki vsebujejo nebroj napotil in zabičil glede povračila morebitne škode za primer netočnega izpolnjevanja predpisov, stoji reverz, ki zagotavlja točno izpolnjevanje pod obveznostjo (*Verpündung*) občne deželne zveze zoper škodo na Kranjskem. Enak reverz z istotakšno obvezo je podal državnemu knezu Henriku Auerspergu Ivan Anton Krailling dne 30. oktobra 1729., dalje istemu knezu Ivan Baptist pl. Fabiani 6. oktobra 1725., dalje istemu knezu Donat Blaž Dietrich dne 17. septembra 1752., ki je čez pet let svoj reverz obnovil. Dne 19. oktobra 1785., je dobil pod knezom Karlom Auerspergom upraviteljsko službo Ivan Pechann, zoper kojega so imeli podložniki veliko pritožb. Tu ni mesta, da bi vse dolžnosti in pravice tega upravitelja primerjali z dolžnostmi in pravicami prejšnjih upraviteljev, dasi bi se pokazale zelo zanimive razlike. Pač pa naj predočimo Pechannov reverz dobessedno. Glasi se: »*Ich endesgefertigter nebst unterthänigster Danksagung für*

²⁷ Spisi leže v AAL. VIII., 12. konv. 1.

den mir gnädigst verlichenen Verwaltungsdienst Verreversiere und verbinde mich auf das feuerlichste aller hier vorgeschriebenen Instructionspunkten nach menschenmöglichsten Kräften gehorsambst nachzukommen und solche in Erfüllung zu setzen, bey dem Land-Schaden Bundt in Krein Urkund des ist meine gehorsamste Fertigung so beschehen in der Herrschaft Seisenberg die 18. Decembris 1785. Joh. Nep. Pechann m. pria«. (Sledi pečat.)

Kaščarji in kletarji so dajali enaka zagotovila pod gori označeno obvezo in sicer Leopold Fischer dne 17. sept. 1712. in 14. nov. 1716., Ivan Leopold Fischer dne 19. avg. 1727. Sprejem službe kaščarja in kletarja Josipa Karla Kherna z dne 30. julija 1731. pa te klavzule nima več. Dne 14. novembra 1761. je bila od kneza Henrika Auersperga predložena instrukcija, njeno besedilo ukazuje, da mora vse obveznosti pod pogojem občne deželne zveze zoper škodo sprejeti, sprejemni reverz pa je ta ukaz popolnoma prezrl. Tiste obveze ni bilo več! Enako je ni več zaslediti v pogodbi z dne 14. novembra 1761., ko je nastopil službo kaščarja (ne več tudi kletarja) Jakob Ignacij Jauth.

Gre torej v vseh teh primerih za službena razmerja med vlastelinom in njegovimi uradniki. Vsebina obveznosti je pester mozaik raznih dolžnosti. Kako naj bi se le-te eksekvirale za primer nevestnega izpolnjevanja, je težko zamisliti. Ne preostaja drugega, nego da obljubo razumemo kot neko slovesno zagotovilo, pri katerem se je — glej reverz Pechannov iz l. 1785. — gledalo veliko bolj na moralno, nego na materialnopravno obvezo. Kjer pa je bil nižji uradnik podvržen drugemu višjemu uradniku istega upraviteljstva, kot n. pr. pri kaščarjih, se je takšna slovesna zaobljuba prej opustila kot pri uradnem načelniku. Sicer pa tudi kratka oblika obveze niti zdaleka ne spominja več na neposredno možnost eksekucije v vso imovino obvezanca in njegovih dedičev.

k) Jernej Smole je dobil od graščine Žužemberk podrto hišo za kupnino, obvezal pa se je, da jo bode »*Stift und Baulich erhalten*«, t. j. v dobrem stanu obvaroval, dalje, da bo pri velikih lovih, kolikorkrat bodo napovedani, s kmečko puško osebno sodeloval, nosil vsa bremena, poravnal primščino (*laudemium*), nasprotno pa mu je gosposka zagotovila, da bo vžival »*herrschaftlichen Schutz und Schirm*«. Vsebina pogodbe, ki je imela

naslov »*Uebergabsbrief*« z dne 2. dec. 1778., konča s pristavkom: »*Bei dem Lanschadenbund in Crain*«. Pismo se je napravilo zastonj (»*Verbriefung gratis*«), pač pa je plačal kmetič pisnine 2 fl (*Schreibtaxe*). Šlo je torej tu za pogodbo med gosposko in njenim podložnikom. Vsebina je pestra, izvršba njenih določb pa kaj lahko izvedljiva, ko je imela gosposka nasprotnega pogodnika docela v roki. Pripomnimo, da se ta listina nahaja v konvolutu,²⁸ v katerem so še druge prepodajne pogodbe z enako klavzulo, n. pr. z dne 20. februarja 1809. s pristavkom »*cum facultate intabulandi*«, dočim se sklep prepodajne pogodbe z dne 1. julija 1820. glasi samo: »*alles getreulich und ohne Gefährde*«. Enako stoji v navadnih zadolžnih pismih, s katerimi se podložniki obvezujejo, da bodo v določenem roku vrnili iz sirotinske blagajne v Žužemberku izposojeni denar. Konec listine se glasi »*Treulich — ohne Gefährde — auch bei dem Landschadenbunde in Krain*«. Listini ste datirani z dnem 28. januarja 1807. in 28. septembra 1807. Tudi tu sta bila pogodbenika gosposka in njen podložnik. Oblika pa je bila več kot kratka. Sama ob sebi prav gotovo ni več kazala na prvotni pomen.

l) Tudi pri pogodbah, sklenjenih med samimi podložniki se je uporabljala naša klavzula, na pr. glede dedne poravnave, s katero se zavezuje brat bratu, da izplača v 10 letih dediščinski delež »*cum facultate intabulandi bei Verbindung zum allgemeinen Lanschadenbund in Crain*« dne 31. avgusta 1789., ali glede cesije z dne 1. marca 1794. »*bey und nebst Verbindung des allgemeinen Lanschadenbundes in Crain*«, ali glede daritve (*Donationsinstrument cum facultate intabulandi*), s katero daruje brat bratu svoj dediščinski delež z dne 18. januarja 1804. s klavzulo »*alles getreulich und ohne Gefährde bei der Verbindung des allgemeinen Lanschadenbundes des Herzogthums Krain*«.

m) Še v dobo avstrijske vladavine pred francosko revolucijo spada načrt kupne pogodbe, katerega je sestavilo l. 1808 c. kr. združeno kranjsko-goriško provincialno državno knjigovodstvo v Ljubljani za primer prodaje gosposke lanšpreške v novomeškem okrožju.²⁹ Po tem načrtu bi moral kupec, ki ne sme

²⁸ Glej AAL, IX, f. 21, konv. 1.

²⁹ Spisi se nahajajo v konvolutu Peter Pavel Glavarjeve ustanove v registraturi velikega župana v Ljubljani. Glej E. Bayr, Prispevek k domači pravni zgodovini, Slov. Prav. 1926, str. 103, 104.

biti Žid niti turški podanik, pač pa sme biti tudi neplemiška oseba, plačati eno tretjino takoj, ostanek pa v obrokih. V točki 8. se določa: »*Zur Sicherung dieses Kaufschillingsrestes aber, und der hievon abfallenden Zinsen hat Käufer sein sämtliches Hab und Gut überhaupt und zwar bei Verbindung zu dem Landschadenbund in Krain insbesondere aber die verkaufte Herrschaft Landpreis zur Spezialhypothek zu verschreiben...*«. O garancijski listini v načrtu ni govora, pač pa določa naslednji odstavek, da sme poglavarstvo gosposko zemljišče ponovno prodati, če kupec ne bi izpolnil pogojev in to brez predhodne tožbe ali pravedanja pred sodiščem, ter nadalje, da se mora kupec za ta primer odreči svojih pravic in ugovorov. — Načrt pogodbe je ostal neizrabljen, ali iz njega se vidi jasno, da se je državno oblastvo držalo klavzule o kranjski deželni zvezi zoper škodo in da se je zavedalo, da ima navzlic krajši obliki moč eksekutivnega postopanja brez pravedanja; ali tudi brez zaslišanja —, to pa iz načrta ni razvidno.

n) Zanimiv pa je naslednji primer zadolžnice, napravljene med bratom in sestro, ki sta bila oba podložnika žužemperške grajščine.³⁰ Prvi je dobil 30 fl posojila, dal je dovoljenje intabulacije, listina pa, ki je sopedpisana od treh prič, konča tako-le: »*Urkunddessen nachstehend Unterschrift bei dem allgemeinen Landschadenbunde in den Provinzen Illyrien*«. Datum 26. jan. 1810. kaže jasno, da je zadolžnica napravljena pod francosko vladavino in da so ves institut, ne oziraje se na njegov izvor, prenesli uradoma na nove državne razmere. Na zadolžnici se nahaja namreč tudi pečat Žužemperške gosposke (*Amtssigill*).

o) Razen vseh pod k), l) in n) navedenih z roko pisanih listin iz turjaškega arhiva so pravtam kot baš omenjene shranjene tudi še listine, ki so napravljene s porabo tiskanih golenic na ta način, da so prazni prostori z ročno pisanimi besedami izpolnjeni. Te golenice imajo naslov: »*Schirmbrief*«. Ludovik baron Lazarini na pr. je prodal kot vlastelin grajščine Čušperk pol kmetije v last kupcu, ter mu tudi obljubil vlastelinsko zaščito (*Schirm*). Rokopisno vstavljeni datum se glasi 24. nov. 1820. in je listina od zaščitnika lastnoročno podpisana in z njegovim pečatom opremljena. Neposredno pod tem podpisom posebej se nahaja tiskan poseben odstavek »*Alles getreu, ohne Gefährde,*

³⁰ Spisi v AAL. IX. f. 21, conv. 1.

auch bei dem Landschadenbunde im Herzogtume Krain«. V tem pismu se torej obvezuje v l a s t e l i n, da bo ščitil pravice podložnika napram vsem. Če se nanaša klavzula zadnjega odstavka na kmetiča, je tekst listine netočen. Če se nanaša tudi na obveznost zaščite v lastelina napram kmetiču, je pomen klavzule doveden *ad absurdum*.

K vsem primerom praktične uporabe v govoru stoječe klavzule pa moramo pripomniti, da spisov o eksekucijah, ki bi se bile dejansko izvedle zoper obvezance s porabo vseh v klavzuli zapopadenih trdot nismo prav nikjer zasledili, dasi smo pri naših arhivskih studijah obračali na to stran prav posebno pozornost.

IV. Zaključki.

Razvojna črta našega pravnega instituta je bila po doslejšnjih ugotovitvah iz zakonodaje, književnosti in prakse sledeča: Pojavil se je institut nekako v 14. stoletju na osnovi običajnega prava, ki je zavladalo iz praktičnih potreb. V začetku 16. stoletja se ga oprime zakonodaja, ki se že ozira na daljšo, brez dvoma vsem potankostim običajnega prava ustrezajočo formulo klavzule, ki se poziva celo izrečno na običajno pravo, in na k r a j š o f o r m u l o, ki predpostavlja že širom poznane pravne posledice instituta. V toku 17., gotovo pa od začetka 18. stoletja dalje uporabljala se je le še skrajšana oblika klavzule, a to ne samo med plemenitniki in drugimi imenitnejšimi osebami, ampak vseprek, tudi med prostim ljudstvom. Ali na izvor instituta se je že pozabilo. To tudi na Koroškem, kjer je bila uporaba instituta pravno omejena na osebe, ki so spadale pod pristojnost dvorskega sodišča. Funkcija instituta postaja čedalje bolj problematična. Začetkom 19. stoletja se celo istoveti izvor moči bivših avstrijskih zakonov z onimi francoske vladavine. Da bi bila naprava listin z našo klavzulo pridržana sodnim organom, se ne da trditi. Ko je nastal občni državljanski zakonik, oziroma ko izgine moč francoskih zakonov, pretvori se klavzula v b a n a l n o f r a z o, ki ni imela posebne pravne veljave, pa se je le še dalje ohranila kakor nekakšen okrasek pogodb po kurialnem stilu.

O prvih klicah instituta imamo le domneve. Gotovo je pač, da imamo v Zgornji Italiji v sredi 13. stoletja že

listine, ki se imenujejo »*instrumenta guarentigiata*« in imajo deloma iste funkcije kot listine z daljšo klavzulo »*des allgemeinen Landschadenbunds*«. ³¹ Znani so nam teksti listin iz 14. stoletja — najstarejša je z dne 16. oktobra 1355., dalje ena z dne 18. januarja 1373. (obe ste iz samostana Sv. Lamberta), slednjič listina z dne 15. maja 1375. (iz rodbine Teufenbach); dalje listine iz 15. stoletja, kot n. pr. od nedelje po Binkoštih l. 1412. ali od srede pred svetim Ulrikom iz l. 1466., od nedelje po sv. Erazmu l. 1456, v katerih gre za kupna pisma, ki izvirajo iz Štajerske dežele. ³² Vse te listine končujejo zmiselno na enak način. Prodajalci se zavezujejo tako-le: »*Tet wir dez nicht, welchen Schaden sew des furbas namen, den sew bei iren trewn gesprechen mugen an aid und an all ander pewerung den lob wir in gar und gänzlich abzulegen und widerkeren mitsambt dem hawbt gut wann sew das an uns vodern und sullen sew das haben auf aller unser hab . . . an fürbot an Klag und an all Taiding, Das ist unser guter Wille*«. V tej končni obliki so podani pač vsi momenti, ki pritičejo klavzuli »*des allgemeinen Landschadenbundes*«, edinole obveze pogodnika za svoje dediče pogrešamo, ni pa seveda značilnega izraza »*Landschadenpundt des Landes Steyermark*«. Morda smemo izraziti domnevo, da je prišlo do uzakonitve instituta pod vplivom notarijata z državnim notarskim redom cesarja Maksimiljana I. z dne 8. oktobra 1512., po katerem so imeli javni notarji večji delokrog kakor pa po poznejših zakonih občnega sodnega reda z dne 1. maja 1781. dalje. ³³ Vendar nečemo in ne moremo trditi, da so bili v pokrajinah samo notarji, ki bi bili take listine zapisovali. Nemara je razvoj instituta takšne obveze pospeševalo podzavestno prepričanje o pravičnosti in primernosti kolektivne od-

³¹ Prim. Pertile, Istoria del diritto Italiano, 1874, str. 473. (Druge izdaje tega dela nismo mogli dobiti na vpogled.)

³² Ker bi navajanje vseh teh listin po besedilu zahtevalo preveč prostora in ker sam predmet pogodbe za naša izvajanja ni važen, naj zado-
stuje konstatacija, da je piscu teh vrstic posodil prepise, prvo skupino listin iz 14. stol. g. prof. Luschin-Ebengreut (Graz), dočim je druga skupina iz 15. stoletja posneta po ekscerptih pokojnega Vladimira Levea v njegovi zapuščini v narodnem muzeju v Ljubljani.

³³ Prim. Kaserer, Handbuch der öst. Justizverwaltung, II. zv., str. 151 in nasl.

govornosti rodbine. Saj imamo še v 18. stoletju dokazov dovolj za t. zv. reprezentativno odgovornost hišnega gospodarja za škodo, storjeno po svojcih, ki žive pod njegovim hišnim krovom in ob njegovem kruhu.³⁴ V bistvu se namreč ravna institut deželne zveze zoper škodo po načelih kolektivne odgovornosti rodbine, ki jo zastopa obvezanec kot starešina rodbine ali pa vsaj kot začetnik nove svoje rodbine. Kajti odgovornost objema i sedanjo i bodočo imovino, gospodarja samega in njegovih dedičev. Oblika realizacije te odgovornosti pa je povzeta po funkcijah *instrumenti guarentigiati*, spoznani in prenešeni iz Zgornje Italije. Vsaj »*guarentigia*« ne pomeni drugega nego »varnost«, »poročstvo« ali »zaščito« (glej besednjak Rigutini Bulle pod to besedo). Sicer pa je *instrumentum guarentigatum* ob recepciji kanonsko-rimskega prava zagrnil brez dvoma vso srednjo Evropo. O njem poroča Andreas Gail v delu iz l. 1586., ki smo ga že omenili pri navedbi izvajanj Nicolausa de Beckmann; o istem načinu zavarovanja obveznosti čitamo pri Samuelu Strijkiju,³⁵ ki prinaša l. 1753. formular obvezne listine z odstavki *determinatio damni et expensarum, obligatio heredum in solidum, executio in bona, facultas variandi circa executionem, renunciaciones iurium*, kar je bilo vse tudi že iz prikazanih primerov uporabe klavzule v praksi razvidno. Takisto omenja naravnost »*instrumentum guarentigatum*« tudi še Gottofredus Ludovicus Mencken³⁶ l. 1780, vendar pa le za posojilne pogodbe, namreč »*actor etiam executive progredi potest, modo omnia libelli capita ex documentis guarentigatis pateant*«. Tako vidimo že iz nekoliko citatov, da pri klavzuli »*des allgemeinen Landschadenbundes*« nimamo opraviti z nikakšnim specifično notranje-avstrijskim posebnim pravnim institutom, ampak samo z nekim splošnim nazivom tudi sicer znanega instituta, ki se je ohranil najmanj tri stoletja in pol baš v pokrajinah, obljudenih s Slovenci.

³⁴ Prim. Dolenc, Pravosodstvo Klevevske in Boštanjске graščine, Z. Z. R., V. str.

³⁵ Glej Sam. Strijkij, Praelections Viadrinae de cautelis contractuum Berolini, 1753, str. 215 in nasl. Knjiga je izšla prvič v Lipsiji leta 1688. (Prve izdaje nismo mogli dobiti na vpogled.)

³⁶ Gl. G. L. Mencken: Intraductio in doctrinam de actionibus forensibus ad usus pralect. academ. Hallae Saliae, 1780.

Pri razlagi porekla tega naziva seveda odklanjamo bajko Freyhoffena, a mislimo, da je tudi Ankershoffen šel po napačni poti, ko je razlagal, da pomenja beseda »Bund« kratkomalo »Vertrag« t. j. pogodbo. Prezrl je, da mora tudi sostavina »Land« v izrazu imeti svoj pomen, in če ne bi bil sprejet v celotni terminus instituta. Ne smemo pozabiti, da so bile »zveze« koncem 14. in 15. stoletja na dnevnem redu. Sicer pa ni, da bi morala beseda »Land« pomenjati — deželo, lahko je razumeti pod to besedo tudi »Landschaft« — deželanstvo.³⁷

Naj še navedemo, da je v Gradcu spravljen t. zv. »Landschadenbundbecher« štajerskih deželanov (»Landschaft«), ki šteje za vrlo dragoceno umetnino. O njem piše Luschin-Ebengreut,³⁸ da se omenja prvič v zgodovinskih listinah leta 1598. z domnevo, da se je pokal prvotno uporabljal samo pri pogodbah, ki so se sklepale med deželnim knezom in deželani na ta način, da so vino iz pokala v potrdilo pogodbe do dna izpili. Luschin-Ebengreut odklanja to domnevo. On sklepa iz črk FEZO pod nadvojvodskim klobukom na pokalu, ki pa so prišle tja, ko je bil nek drug, poprejšnji napis izpraskan, da pomenijo črke začetnice Ferdinanda II., ki je vladal kot nadvojvoda na Štajerskem od l. 1596. in da mu je bil ta pokal poklonjen *ad benevolentiam captandam* od protestantskih deželanov. Po našem mnenju se dá misliti na to, da je ta pokal v zvezi z mandatom iz l. 1590., o katerem vemo, da je bil izdan na podlagi zaveze o pravni pomoči treh dežel Štajerske, Kranjske in Koroške. Ni nemogoče, da so ta pokal pridno praznili deželani, ki so bili protestantski navdahnjeni, a poslej so ga nemara poklonili novemu katoliškemu vladarju z novim napisom...

Seveda navzlic vsemu temu ne moremo še zavzeti določnega stališča. Nikakor pa ne moremo misliti, da bi spadala v terminu »Landschadenbundklausel« beseda Land — samo k Schaden, da bi šlo torej le za škodo v deželi. Torej bi rekli, da pomenja klavzula v deželi splošno navadno posebno zaščito zoper škodo, ki utegne nastati, če se dolg ne poplača.

Tudi ne moremo zavzeti določno stališče, v kateri de-

³⁷ Glej Lexerjev slovar za srednjeveške izraze ad »Land«.

³⁸ Na dotične članke v Tagespost (Graz) iz l. 1883 me je opozoril in mi jih je poslal g. prof. Luschin-Ebengreut (Graz) sam.

želi se je institut »*Klausel des Landschadenbundes*« prvič pojavil. Lahko pa si predstavljamo, da so se deželjska in mestna sodišča, pa bilo v Koroški, bilo v Štajerski, bilo drugod, med sabo sporazumela, da hočejo poslej priznavati listinam, poznanim iz Gornje Italije pod imenom »*instrumenta guarentigiata*« veljavnost in na podlagi le-teh dovoljevati eksekucijo brez posebne predhodne pravde. Še celo to smemo domnevati, da so se deželanstva raznih dežel že zgodaj med sabo zavezala, da se uprč pravni nesigurnosti, nastali v 13. stoletju po udejstvovanju prava pesti in da je šel ta pokret vzporedno s pogodbami glede *Treuga Dei*. Ko je ob recepciji kanonsko-rimskega prava v 15. stoletju stopilo izkoriščevanje brahialne sile v ozadje in se je interes za ureditev pravnih razmer po sodnih oblastvih, v katera je prodiral polagoma — osobito pod Maksimiljanom I. — učeni pravniški element — ojačil, prešel je naš institut v zakonodajo. V štaj. deželnem redu iz l. 1503. ga še ni, pač pa ga imamo že v l. 1533. uzakonjenega, ali tako, da pride tudi še običajno pravo in *ultima analysi* do veljave. Zakonodajcu se je bilo treba le nasloniti na gori naveden pravni običaj prejšnjih stoletij, da so se opremljale kupne pogodbe s končno klavzulo: »*Tet wir dez nit, welchen Schaden sew des fürbas namen*« etc.

Prvotna krepka funkcija je polagoma obledela, ko so postale pravne razmere čedalje varnejše, ko se je od Maksimiljana I. položeni temelj birokratično urejene države do dobra uživel in je moč sodnih oblastev prešla v roke vladarjev. Ni bilo več potrebe po posebnem akcentuiranju strogosti naše klavzule. Že skrajšana oblika sama je opominjala k respektu pred takojšnjo eksekucijo v toliki meri, da si menda ni nihče upal, poravnavo takih obveznosti zavlačevati ali celo opustiti. Odtod se da razložiti dejstvo, da nismo med preiskanimi arhivalijami 16. do 19. stoletja trčili na noben primer dejanske eksekucije na podlagi naše klavzule.

Seveda, ko je prišlo do občnega sodnega reda iz l. 1781. in do občnega državljanskega zakonika iz l. 1811., veljavnega izza 1. januarja 1812., ki sta vso materijo urejala po centralistični zasnovi, ni bilo več prave potrebe po srednjeveški klavzuli »*des allg. Landschadenbundes*«. Le iz navade se je še pridevala kot petrificiran okrasek brez pomena, ki je bil po vsej priliki tudi že nerazumljiv.

To so pojedini pisatelji v 19. stoletju točno spoznali in izvajali, ko so dejali, da je taka klavzula v nasprotju z zakoni in zato njena veljavnost derogirana.

Ali praktični pravni promet je vendarle nujno zahteval vsaj možnosti takojšnje eksekucije brez sodnega tožbenega postopanja. V sredi 19. stoletja je nastala zakonita uredba, da se sme na podlagi notarskih listin postopati po skrajšanem tožbenem postopku, po t. zv. mandatnem postopku. A tudi to ni zadostovalo živlenskimi potrebami. V notarskem redu iz l. 1871⁹⁹ se povrne naš institut v novi moderni obliki. Njegov § 3 pravi: Zavezanec sme dovoliti, da nasprotni pogodnik (upnik) za primer, da obvezančev dolg dospe v plačilo, pa še ni poravnal, prosi in izdejstvuje eksekucijo neposredno, brez pravde in v vsakršno imovino nasprotnika. Tudi v imovino dediča se vrši eksekucija, če je dedni prehod od prejšnjega dolžnika na njegovega dediča dokazan z javno ali poverjeno listino.

Toda sedaj je predpisana striktno, ne samo vsebina, ampak tudi oblika tako, da mora biti napravljena pred notarjem.⁹⁹

Tako smo videli, da velja tudi tu »*nil novi sub sole*«. Moderno pravo je, hočeš, nočeš, upoštevalo eminentno gospodarsko važnost možnosti takojšnje eksekucije brez pravde v nasprotnikovo ali njegovega dediča imovino. Toda arhaistično-mistično obliko instituta »*Landschadenbundklausel*« je seveda opustilo. Vsaj dandanes ne bi bilo več na mestu odevati pravni institut z nimbom tajinstvene formule, ki se je svoj čas nemara baš za to izbrala, da se zabriše njena provenienca iz tujerodnega prava.

⁹⁹ Pregledali smo vse materialije glede postanka notarskega reda po Kaserer, Die Notariatsordnung vom 25. Juli 1871 mit Materialien (gl. osobito str. 320 in nasl. za poslaniško in str. 381 in nasl. za gosposko zbornico). O našem institutu ni nobene omembe. To kaže, kako hitro se je pozabilo na pravnozgodovinsko stran tega instituta, dasi je bil komaj pol stoletja prej še v rabi!

Résumé.

L'institution de droit «Clause de P Allgemeiner Landschadenbund» dans les pays slovènes.

A l'occasion du 25ème anniversaire de la mort de Vladimir Levec qui avait traité scientifiquement l'histoire de la Clause du Landschadenbund et qui n'a pas pu finir ces études, l'auteur se propose d'exposer la Clause citée du point de vue de l'histoire de droit. Dès le XVIème siècle, la clause se trouve dans beaucoup d'actes avec l'apposition «in Krain» (en Carniole), «in Kärnthen» (en Carinthie) e. s.; la clause signifiait une procédure abrégée et stipulée de procès et d'exécution, de sorte que le créancier pouvait saisir tout court tous les biens non seulement du débiteur mais encore de ses héritiers.

Ceci introductivement établi, l'auteur s'occupe avant tout des dispositions de loi des provinces de Styrie, de Carniole et celle de Carinthie. Des textes relatifs sont reproduits dans l'essai et l'auteur insiste particulièrement sur le fait que auprès d'une clause détaillée de «Landschadenbund» des règlements judiciaires styriens réformés du 24 déc. 1574 il existait une clause moins étendue mais qui égalait en tout celle autre plus détaillée quant aux suites légales. L'auteur conclue ce chapitre en rapportant que — malgré la différence des dispositions de loi sur le «Landschadenbund» en Styrie, Carniole et Carinthie, ces pays conclurent un contrat le 21 juin 1584 qui fut confirmé par le mandat du 10 avril 1590 et grâce auquel les trois pays, relativement aux exécutions de «Landschadenbund», se garantirent la plus ample assistance de droit.

Des ouvrages littéraires des 17ème et 19ème siècles avec des contenus abrégés sont mentionnés dans un autre chapitre; ce sont des ouvrages de Ferdinand v. Rechbach (1680), Nicolaus de Beckmann (1688), Joh. Bapt. Suttinger (1714), Franz Andreas v. Freyhoffen (1715) et Gottlieb von Ankershoffen (1833).

Dans le chapitre III., l'A. examine isolément divers documents plus significatifs où l'on trouve la clause de l'«allgemeiner Schadenbund». Il n'y a qu'un seul de l'an 1567 en due forme, pour tous les autres — et c'est jusqu'à la 1ère moitié du 19ème siècle qu'ils vont — la rédaction abrégée a été employée; parmi ceux-ci il y a un billet de dette de l'an 1810 avec la formule significative «bei dem allgemeinen Landschadenbunde in den Provinzen Illyrien» (auprès de l'A. Sch. dans les Provinces Illyriennes). Le contenu des documents depuis le 18ème siècle fait conclure l'A. que la signification légale de ladite clause s'était complètement usée et ternie.

A la fin, l'A. croit pouvoir conclure que la clause tire son origine de la réception de la garantie contre les dommages

à une clause particulière, l'institution qui était connue dans toute l'Europe Centrale et qui était d'usage jusqu'au 19ème siècle, mais qui — peut être sous l'influence de l'idée de garantie générale de famille représentative après l'introduction des réformes judiciaires de Maximilien Ier, eut une dénomination quelque peu mystique. Cette dénomination se trainait plus tard tel un fleuri du style curial, alors que toute importance matérielle de l'institution était déjà perdue.

- ampak - ali;
 besedilo - riječi, blejski - bledski;
 celoten - čitav, celoma - potpuno, celo - čak;
 če - ako, češ - kao, čeprav - i ako, čez - preko;
 dežela - pokrajina, določba - odredba, dedič - naslednji, baštinič, dasi - premda, dovoljen - dovoljen, denarna - novčana, docela - sasvim, dobrina - dobro, dopusten - dovoljen, določen - određen, domneva - predpostavka, državljanski - građanski, dedičinski - za nasljedstvo, dejansko - stvarno, dvom - sumnja, deželani - pokrajinska gospoda, dejati - govoriti;
 golenica - formular, tiskanica, gotovo - sigurno;
 hiša - kuća;
 izdelavati - izradjivati, izpolnitev - izvršenje, izvršba - izvršenje, izvršba - ovrha, izven - osim, in sicer - i to, izposojen - uzajmljen;
 ko - kad, kdor - tko, ker - jer, kateri - koji, krat - puta, kot - kao, kajti - jer, kje - gdje, kapitelj - kaptol, kaliti - smetati, kmečka - seljačka, kmetič - mali seljak;
 le - samo, lasten - vlastiti, lastiti - prisvajati;
 meniti - misliti, meščan - gradjanin, menda - možda;
 nevaren - opasan, naj - neka, noben - nikakav, neizprijenjen - nepromjenjen, navzlic - usprkos, naslednji - slijedeći, nahajati - nalaziti, novota - novost, navaden - običan, nihče - nitko, nadaljevati - nastaviti, natisniti - tiskati, nikjer - nigdje, nemara - možda, nikdar - nikada, navzočen - prisutan, napotilo - uputa, nevestno - nesavjestno, namreč - naime;
 omeniti - spomenuti, obljuba - obećanje, obramba - obrana, obravnavati - raspravljati, ograjno sodišče - gosposki sud, označba - oznaka, obstojati - postojati, o. d. z. - opći građanski zakon, obnem - ujedno, obveljati - vrijediti, omemba - spomen, oddati - unajmiti, obvarovati - očuvati, okrožje - okraj, ostanek - ostatak, oblastvo - vlast, oprijeti - prihvatiti, oziroma - odnosno, objemati - obuhvatiti, grliti, opravek - posao, obljuden - naseljen;
 pozabnost - zaborav, pomen - značenje, pristavek - dodatak, prehod - prelaz, priča - svjedok, pravnozgodovinsko - pravnohistoričko, pristen - pravi, pripomniti - primjetiti, precej - dosta, prejšnji - prvi, podložnik - podanik, posojilo - zajam, se pravi -

znači, pridnost - marljivost, pojasnilo - tumačenje, praviti - kazati, pravljica - pripovjetka, prepričati - uvjeriti, preudariti - uvidjeti, posamič - za pojedini primjer, prihodnji - slijedeći, podoban - sličan, popolnoma - potpuno, polagoma - polako, poljubno - po volji, preklcati - opozvati, porok - jemac, poroštvena - jemstvena, posebno - osobito, prejemek - primitak, poudarjanje - naglašavanje, prerekati - poricati, posamezen - pojedini, pogoj - uvjet, pester - raznolik, bogat, podrt - srušen, prvotni - prvi, pogrešati - ne nalaziti, pospeševati - unapredjivati, podzavestno - podsvijestno, povzeti - preuzeti, poročati - izvještavati, pomenjati - značiti, prvič - prvi put, poslej - od sada, preiskan - istražen, poverjen - ovjerovljen;

razsojati - presudjivati, resnično - doista, res - doista, razen - osim, razžalitev - uvreda, ravnokar - uprav, sada, raziskavanje - istraživanje, resnica - istina, razveljaviti - ukinuti;

sodišče - sud, splošni - opći, sodni - sudski, sklicevati - pozivati, skrajšano - skraćeno, sklepati - zaključivati, sodba - osuda, sklapljati - spajati, sicer - ali, skleniti - odlučiti, sleparija - prevara, sta - su (dual!), slednjič - naposljetku, seveda - dakako, sprejeti - primiti, stan - stalež, sploh - uopće, smeti - moći, spraviti - hraniti, stališče - stanovište;

še - još, šele - istom, škoda - šteta, šteti - brojiti;

torej - dakle, tožnik - tužioc, takojšno - bez odlaganja, terjatev - tražbina, toženec - optuženi, tiskovna - štamparska, tedaj - tada, takoj - odmah, toda - ali, trdota - strogost, tja - tamo, trčiti - sukobiti se, tudi - i.

ukreniti - poduzeti, ugovor - prigovor, upoštevati - uzimati u obzir, urejati - uređivati, upravičen - koji ima pravo, uveljaviti - oživotvoriti, utegniti - moći, učinkovanje - djelovanje, utihotapiti - prokriomčariti, uradnik - činovnik, ustrezati - odgovarati, udejstvovanje - djelovanje;

vendar - ipak, vedeti - znati, veljava - vrijednost, vsebovati - sadržavati, več - više, vir - izvor, vprašanje - pitanje, vsaj - bar, vrniti - vratiti, vsakršna - bilo koja, volilo - zapis, vpričo - pred, vsekakor - svakako, veliko - mnogo, vsebina - sadržaj, varnost - sigurnost;

zgodovinar - povjesničar, zelo - silno, zaukazovati - naredjivati, zavrnuti - odbiti, zdi se - čini se, znašati - iznositi, zastava - zaloga, zoper - proti, značilno - značajno, zlasti - osobito, zveza - savez, zgoraj - gore, zaupanje - povjerenje, zamuda - odvlaka (mora, ac), zastran - radi, zaslišati - saslušati, zasledovati - slijediti, zaveza - obaveza, zagotovilo - osiguranje, zajeti - zahvatiti, zvesto - vjerno, zabičilo - predpis, zagotoviti - osigurati, zapopaden - obuhvaćen, zadostovati - dovoljan biti, zavarovanje - osiguranje;

žc - već, ženitno - ženidbeno, župan - gradonačelnik.

Izr. univ. prof. dr. Viktor Korošec:

Sistematika prve hetitske pravne zbirke (K Bo VI 3).

I. Sumerijske, babilonske in asirske pravne zbirke.

Do devetnajstega stoletja smo poznali zgodovino starega Egipta ter Prednje Azije le iz primeroma kratkih poročil klasičnih pisateljev ter iz priložnostnih notic v Sv. Pismu. Čim pa se je Champollionu posrečilo najti ključ za egiptsko, Grotefendu in Rawlinsonu pa za klinopisno pisavo, je bila ustvarjena možnost, da spoznavamo zgodovino narodov, ki so živeli ob Nilu, v Mezopotamiji, ob Halysu in dosegli tekom tisočletij visoko kulturno stopnjo, neposredno iz njihovih lastnih virov. Novo gradivo vabi tudi pravnega zgodovinarja k bogati žetvi. Tem mikavnejše je to delo, ker sega za več tisočletij nazaj pred početke rimske in grške pravne zgodovine.

V naslednjem se hočem omejiti le na pravne virov, napisane v klinopisni pisavi; med njimi želim kratko označiti zbirke prava in pustiti popolnoma ob strani bogato listinsko gradivo.¹ Omenjeno bodi le dejstvo, da velika množina virov prijetno ustreza dvojnemu stremljenju pravnozgodovinskih raziskovanj: ugotoviti, kaj naj bo pravo po intenciji zakonodajalca, hkrati pa tudi, kakšno je bilo pravo dejansko, v praksi, v koliko je zlasti narodova konservativnost sledila ali pa se uspešno upirala zakonodajalčevim reformam. Tako lepe spojitve obeh vrst spoznavnih pravnih virov nimamo ne v rimskem pravu, kjer skoro popolnoma manjka listin, ne v grškem, kjer — razven

¹ Izčrpen pregled nudi San Nicolò, Die Stellung der Keilschrifturkunden in der vorderasiatischen Rechtsentwicklung, v Zeitschrift der Savigny-Stiftung, roman. Abt. (= SZ), 48. B. (1928), str. 21—50.

redkih izjem, ki pa nimajo velikega pomena — manjka pravnih zbirk.

Ako govorimo o pravni zgodovini starega Orijenta,² ne smemo prezreti, da tu ne gre za enotno pravno zgodovino, marveč za zgodovino prav različnih narodov in kultur, ki obsega dobo od približno l. 4000 pr. Kr.³ pa do Arsacidov.⁴ Poleg aglutinirajočih Sumerijcev imamo semitske Babilonce in Asirce ter indogermanske Hetite, da drugih manj važnih narodov (Kasitov i. dr.) sploh ne omenjamo. Zunanja skupna vez za tako različne pravne vire je pisava: klinopis, ki so ga iznašli Sumerijci.

Naloga, ki jo mora rešiti pravni zgodovinar, je zelo hvaležna, nikakor pa ni lahka. Kakor si ne moremo misliti uspešne romanistike, ki ne bi uporabljala rimskih pravnih virov v izvorniku, tako je tudi orijentalškemu pravnemu zgodovinarju potrebna vsaj tolika filološka in paleografska izobrazba, da more samostojno uporabljati originalne vire, ne da bi se seveda glede težavnejših mest hotel ali mogel emancipirati od filološke pomoči. Zasluga, da je to načelo prodrlo, gre očetu staroorijentalške pravne zgodovine, profesorju K o s c h a k e r j u v Leipzigu. Njegova dela, v katerih je to načelo dosledno uveljavljeno, značijo pričetek nove dobe, dobe uspešnih raziskovanj na teh pravnih področjih.⁵

² Prim. k temu W e n g e r, *der heutige Stand der römischen Rechtswissenschaft*, München 1927, str. I ss., zlasti str. 6 ss., 46 ss.; K o s c h a k e r, *Forschungen und Ergebnisse in den keilschriftlichen Rechtsquellen*, v SZ 49 (1929), str. 188 ss., zlasti str. 200 s.

³ Najstarejšo doslej znano listino (prim. S a n N i c o l ò, o. c., v SZ 48, str. 24, op. 1) datira izdajatelj G. A. B a r t o n (Sumerian business and administrative documents from the earliest times to the dynasty of Agade, v *Publications of the Babylonian section*, vol. IX, Nr. 1, Philadelphia 1915, str. 7) okoli 4000 pr. Kr.

⁴ Najpoznejša pravna lista je doslej znana iz l. 93 pr. Kr.; prevedena je v K o h l e r - U n g n a d, *Hundert ausgewählte Rechtsurkunden*, Leipzig 1911, str. 65, št. 100. Prim. S a n N i c o l ò, o. c., v SZ 48, str. 24, op. 2. — Zadnji doslej znani klinopisni tekst — astronomske vsebine — pa datira iz leta 7 ali 6 pr. Kr. Prim. S c h n a b e l, *Der jüngste datierbare Keilschrifttext*, v *Zeitschrift für Assyriologie*, N. F. II, 1924, str. 66 ss.

⁵ K o s c h a k e r, *Babylonisch-assyrisches Bürgschaftsrecht*, Leipzig-Berlin 1911, str. IX s.; *Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurapis*, Leipzig 1917, str. VII s.; *Neue keilschriftliche Rechtsurkun-*

Ker se v naslednjem omejujemo načeloma le na zbirke prava, je treba opozoriti na temeljno razliko med uradnimi zbirkami, ki so veljale kot emanacija volje mogočnega vladarja, ter med pravnimi knjigami, ki so, podobno kakor srednjeveška pravna »zrcala«, ali pa Codices Gregorianus ter Hermogenianus, zasebne pravne zbirke.

Sumerijci⁶ so živeli v malih mestnih državcih, ki so bile posvečene posameznim božanstvom, v kojih imenu so jim vladali »patesi«, kesneje kralji (lugal).⁷ Perijodično so stremela posamezna mesta za nadvlado. Boji med mestoma Lagašem in Umno so vedli do sklenitve najstarejše mednarodne pogodbe, ki nam je ohranjena (jastrebski steber).⁸ Sumerijska pravno-zgodovinska raziskovanja so še povsem v povojih, kar je v zvezi s filološkimi težavami. Iz poročil o raznih vladarjih pa lahko ugotovimo, da je zagotovitev pravnega reda spadala po njihovem pojmovanju med najodličnejše kulturne vrednote.⁹ Poleg par sto *di-til-la*-listin¹⁰ poznamo znatne ostanke različnih mestnih zakonikov ter tkzv. sumerijske matrimonijalne zakone.¹¹

den aus der El-Amarna-Zeit, Leipzig 1928, str. VII s.; Forschungen und Ergebnisse in keilschriftl. Rechtsquellen, v SZ 49, str. 190.

⁶ Najboljše informativno delo za mezopotamsko kulturno območje je Meissner, Babylonien und Assyrien, Heidelberg, I. 1920, II. 1925; Isti, Die Kultur Babylonien und Assyriens, Leipzig 1925. — O Sumerijcih je poljudno informativno pisano delo Wooley, Vor 5000 Jahren (avtoriziran prevod), Stuttgart, 2. izd.; prim. tudi Poebel, Grundzüge der sumerischen Grammatik, Rostock 1923.

⁷ Thureau-Dangin, Die sumerischen und akkadischen Königsinschriften, Vorderasiatische Bibliothek (= VAB) I., Leipzig 1907, str. XIII ss.

⁸ Heuzey-Thureau-Dangin, Restitution matérielle de la stèle des voutours, Paris 1909; tekst in prevod tudi že pri Thureau-Danginu, VAB I, str. 14 ss.

⁹ Citate glej za Urukagino in Gudejo pri Koschakerju, Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurapis, str. 4, op. 8; ter pri San Nicolò, SZ 48, str. 31, op. 1.

¹⁰ prim. Koschaker, Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurapis, str. 154, op. 14; San Nicolò, SZ 48, str. 27, op. 2.

¹¹ Že več kot pol stoletja poznamo sumerijske rodbinske zakone (Rawlinson, The cuneiform inscriptions of Western Asia, V, 25, 23 c, d; P. Haupt, Die sumerischen Familiengesetze, Leipzig 1879; o njihovem

Politično dedščino Sumerijcev so nastopili semitski Akadijci. Po prvem poizkusu, ki je pod Sargonom vedel že v tretjem tisočletju do ustanovitve prve akadijske države, ki ni trajala celih dvesto let, zavladajo s prvo babilonsko dinastijo v Mezopotamiji definitivno akadijski Babilonci. Najslavnejši vladar te dinastije je Hammurabi (1955—13 ali 2003—1961), ki si je ovekovečil svoje ime kot zakonodajalec. Na dioritnem stebru vklesani njegov zakonik spada med najodličnejše spomenike svetovne pravne zgodovine.¹² Da imamo pred seboj dobro pripravljeno delo, priča skrbno opiljena, pregnantna dikcija; merilo za presojo nam mora kajpak nuditi kulturna stopnja dotične dobe same. Hammurabijev zakonik je napisan v živem babilonskem jeziku in pomeni tako, da se je babilonsko pravo tudi formalno osamosvojilo od sumerijskega. Mnogo manj daleč pa je šla notranja emancipacija; kakor je s svojimi raziskovanji dokazal K o s c h a k e r¹³ na nekaterih primerih, je babilonski zakonodajalec uporabljal večkrat sumerijske pravne vires in jih je času primerno interpoliral (prim. Justinijanove interpolacije!).

Vpad indogermanskih Hetitov (1758 pr. Kr.)¹⁴ je omajal temelje Hammurabijevi dinastiji. Pod 576 let trajajočo vlado bojevitih, kulturno pa malo pomembnih Kasitov je nastopila doba splošnega nazadovanja; edini zakonski vir, ki je iz te

zakonskem značaju nazadnje K o s c h a k e r v SZ 41, str. 287). Nove dele zakonikov so objavili A. T. C l a y, *Miscellaneous inscriptions in the Yale Babylonian collection*, New Haven 1915, No. 28, ter H. F. L u t z, *Selected Sumerian and Babylonian texts*, UM I, 2, Philadelphia 1919, No. 100—102. V SZ 41, str. 186 je U n g n a d prevedel, *ibid.* str. 278 ss. pa je K o s c h a k e r obdelal oba teksta. Nadaljnji fragment je objavil S c h r ö d e r, *Keilschrifttexte aus Assur verschiedenen Inhalts*, Berlin 1920, No. 8; prevedel pa ga je K o s c h a k e r v SZ 41, str. 286.

¹² Prim. nekatere podatke, ki sem jih navedel v razpravi »Naloge moderne romanistike s posebnim ozirom na razvoj rimskega prava«, v *Slov. Pravniku*, 43 (1929) str. 205, op. 9, 10; str. 217, op. 61. — Dostaviti je le še med tem izišlo delo C u q, *Études sur le droit Babylonien, les lois Assyriennes et les lois Hittites*, Paris 1929.

¹³ *Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurapis*, str. 3 ter *passim*.

¹⁴ Prim. G ö t z e, *Das Hethiterreich* (v zbirki *Der Alte Orient* [= AO], 27. B., 2. H.), Leipzig 1928, str. 18.

dobe ohranjen, je seisachtija¹⁵ — jasna priča žalostnih razmer. Ko nastopi z Nebukadnezarjem I. (1146—1123) doba babilonske renesance, pride tudi na zakonodajnem področju vsaj do poskusa novega zakonika, o čemur priča ohranjeni osnutek. Po obliki, sistematiki, terminologiji, pa tudi vsebinsko se on že pomembno oddaljuje od Hammurabijevega dela.¹⁶

Asirci so drugi semitski narod, ki je poleg Babiloncev razvil veliko državotvorno silo; jezikovne razlike bi morda bolje označili za dijalektične. Babilonce so presegali po bojevitosti in krutosti,¹⁷ zaostajali pa za njimi kulturno.

S starokapadoškimi ploščicami, ki so bile najdene v Mali Aziji (Kül-Tepe), sega pravna zgodovina Asircev nazaj v tretje tisočletje. Poleg številnih listin nas zanimajo tu predvsem ostanki staroasirskega pravnega zakonika.¹⁸ Obsežnejša in važnejša pa je srednjeasirski dobi pripadajoča pravna knjiga, ki podaja zbirko prava mesta Assurja (K o s c h a k e r);¹⁹ žal,

¹⁵ Schorr, Eine babylonische Seisachtie aus dem Anfang der Kassidenzeit, Sitzungsber. der Heidelberger Akad. d. Wiss., 1915, 4.

¹⁶ Meissner, Ein Entwurf zu einem Neubabylonischen Gesetzbuch, Sitzungsber. der Preuss. Akad. d. Wiss., 1918, XV, str. 280—297. Razlike tega osnutka (str. 297) navaja Meissner na str. 295 s. in passim.

¹⁷ Prim. n. pr. Jelitto, Die peinlichen Strafen im Kriegs- und Rechtswesen der Babylonier und Assyrer, Breslau 1913.

¹⁸ Lewy, Fragmente altassyrischer Prozessgesetze aus Kaniš, v Meissner-Festschrift, I, Leipzig 1928, str. 122 ss. — Kot paralelo prim. mnogo mlajši egipčanski civilnopravdni zakonik (Spiegelberg, Aus einer ägyptischen Prozessordnung der Ptolomäerzeit; Sethe-Spiegelberg, Zwei Beiträge zu dem Bruchstück einer ägyptischen Zivilprozessordnung in demotischer Schrift, München 1929, oboje v Abhandl. der Bayerischen Akademie der Wiss., phil.-hist. Abt. 1 in 4). Prim. izvajanja pri Seidlu, Der Eid im ptolemäischen Recht, München 1929, str. 65 ss. ter passim. Zanimivo je dalje, da tudi Hammurabijev zakonik pričanja s pravnimi predpisi (prim. zakon XII plošč in gortinsko pravo).

¹⁹ Objavil je zbirko v avtografski ediciji Schröder, Keilschrifttexte aus Assur verschiedenen Inhalts, Berlin 1920. — Prevod in transkripcijo je oskrbel Scheil; Recueil de lois assyriennes, Paris 1921; sledil je Ehelolf-Koschaker, Ein altassyrisches Rechtsbuch, Berlin 1922, ter Koschaker, Quellenkritische Untersuchungen zu den »altassyrischen Gesetzen«, Leipzig 1921. — Glede naziva sedaj Koschaker, Neue keilschriftliche Rechtsurkunden aus der El-Amarna Zeit, str. 1, op. 4; pravtam je navedena tudi vsa kesnejša literatura. Glede določitve zbirke kot pravno knjigo primerjaj ibid., str. 2, op. 1.

da je relativno dobro ohranjena le prva plošča, ki govori o zakonskem pravu; izredno zanimivi so dalje predpisi druge plošče glede odsvojitve nepremičnin.²⁰ — Po juristični vrednosti zaostaja navedeno delo daleč za Hammurabijem, po svoji drakonični krutosti pa zavzema morda prvo mesto med vsemi pravnimi zbirkami.

II. Hetitska pravna zbirka.

Najinteresantnejša pa je za nas zbirka hetitskega prava, ki nam prinaša najstarejše indogermansko pravo.

S H e t i t i²¹ nastopajo Indogermani prvič kot državotvoren činitelj par excellence. V Halysovem (= Marašandaš) loku je mesto Hattušaš postalo središče federativno organizirane velesile, koje vojske so prodrle do Babilona in globoko v Sirijo.

Pri Hetitih — če je ime naroda sploh točno — gre za indogermansko plast gospodovalcev, ki se jim je posrečilo, da so si podvrgli avtohtono (proto-)hatiško prebivalstvo. Dočim so pisavo (klinopis) prevzeli od Babiloncev, so zlasti v jezikovnem oziru sprejeli mnogo tudi od prvotnih naseljencev. Tako je njihov jezik, ki ima indogermansko sklanjatev, spregatev, zaimke ter pomožnik »biti«, vendar v svojem besednem zakladu po večini neindogermanski.

Izkopavanja berlinskega asiologa Hugona W i n c k l e r j a so v letih 1906/07 pri vasi Boghazköi odkrila kraljevski arhiv nekdanjega Hattušaša. Ko se je češkemu učenjaku H r o z n e m u (1915/16) posrečilo, da je našel ključ za razumevanje jezika ter so njegove izsledke izpopolnili nemški hetitologi E h e l o l f, F o r r e r, J. F r i e d r i c h, G ö t z e in S o m m e r, je po

²⁰ Prevedel K o s c h a k e r v SZ 41, str. 290 ss.

²¹ Lep pregled dosedanjega stanja hetitologije, v kolikor ni glede podrobnosti treba že dodatkov, nudi G ö t z e, Die Hethiter, ihr Reich und ihre Kultur, Neue Heidelberger Jahrbücher, 1925; zelo izčrpen je zlasti v filološkem oziru članek J. F r i e d r i c h a, v Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, s. v. Altkleinasiatische Sprachen. — Za zgodovino je fundamentalno delce G ö t z e, Das Hethiterreich, Leipzig 1928; za geografijo pa G ö t z e, Kleinasien zur Hethiterzeit, 1924 ter F o r r e r, Forschungen, I, I II, 1, Berlin 1926; slovnico je sestavil Delaporte, Éléments de la grammaire Hittite, Paris 1929. — Glede ostalih navedb prim. moje »Naloge moderne rimskopravne vede«, Slov. Pravniki 43 (1929), str. 218 s., op. 65 ss.

razmeroma kratki dobi postalo možno razumevanje velikega dela zlasti historičnih tekstov.

Med najdenimi ploščicami, ki jih je preko 10.000, zanimajo pravnega zgodovinarja na eni strani meddržavna pogodba z Egiptom ter številne vazalne pogodbe,²² po drugi strani pa ohranjena pravna zbirka.²³ Z njo se hočemo na kratko pobaviti.

Celotno zbirko sta prevedla na nemški jezik J. Friedrich in Zimmern,²⁴ dočim je istočasno izšel v Parizu Hroznýjev prevod²⁵ v francoščini. Razumevanje ni brez težkoč. Posebno pogrešamo potrebnega kulturno-zgodovinskega ozadja, ki bi nam ga v veliki meri nudile listine o zasebnih pogodbah, ki pa jih doslej niso našli. Razumljivo je seveda, da zasebnih listin v kraljevskem arhivu ni bilo; gotovo pa je, da bo morala vse dotlej pustiti interpretacija marsikatero vrzel v zbirki neizpolnjeno, v kolikor je namreč dotično pravno pravilo produkt posebnih hetitskih razmer, ki jih ne poznamo. To hipotetično vrednost posameznih izsledkov in domnev bi želel radi naslednjih izvajanj posebej naglasiti.

Na nejasnem smo si tudi glede bistva, starosti in avtorja zbirke. Dočim jo smatra San Nicolò za pravno knjigo,²⁶ vidijo drugi v njej zakonik. Imperativna dikcija govori vsekakor za slednje mnenje; tudi okolnost, da je bila najdena v kraljevskem arhivu, napravlja drugo naziranje za verjetnejše.

Enako diferirajo mnenja glede njene starosti. Dočim jo Götz z pripisuje kralju Telipinušu (okoli 1650 pr. Kr.),²⁷ je po mnenju drugih nastala v XIV. ali XIII. stoletju pr. Kr.;²⁸ zelo

²² Prevod večine vazalnih pogodb in meddržavne pogodbe z Egiptom sta oskrbela Weidner, Politische Dokumente aus Kleinasien, v Boghazköi-Studien, H. 8—9, Berlin 1923 (babilonsko pisane) ter J. Friedrich, Staatsverträge des Hatti-Reiches in hethitischer Sprache, v Mitt. der Vorderasiatisch-Aegyptischen Ges., Leipzig, I. 1926, II., 1930.

²³ Avtografirano izdajo je priredil Hrozný v Keilschrifttexte aus Boghazköi (=KBo) VI, Leipzig 1921.

²⁴ Hethitische Gesetze aus dem Staatsarchiv von Boghazköi, v AO 23, 2, Leipzig 1922 z dodatki v AO 24, 3.

²⁵ Code Hittite provenant de l'Asie Mineure, I, Paris 1922.

²⁶ o. c., SZ 48, str. 37.

²⁷ Hethiterreich, str. 21.

²⁸ Zimmern-Friedrich stavita njen postanek v dobo okoli 1300 (AO 23, 2, str. 4), Hrozný jo datira okoli 1350. — Prim. tudi dati-

verjetno je, da ohranjena redakcija res ni starejša, povsem možno pa je, da se je zadnja redakcija opirala na kako bistveno starejšo zbirko.²⁹ Ničesar pa ni možno ugotoviti glede njenega avtorja.

Najbrže sploh nimamo opraviti z enotno zbirko, temveč z dvema, že po dikciji, strogosti norm in vsebini znatno različnima zbirkama. Ker druga stavi še skoro nepremagljive ovire količkaj popolnemu razumevanju, bo smotreno in primerno, da se omejimo le na prvo.

Med različnimi izvodi, v katerih nam je ohranjena, vsebujeta bistvene razlike samo dva, namreč KBo VI 3 in KBo VI 4. O medsebojnem razmerju obeh redakcij tu ni možno podrobno razpravljati, vprašanje bi kazalo premotriti v zvezi s pomenom dublet v drugih hetitskih listinah, zlasti v javno-pravnih pogodbah.

Odgovoriti si hočemo na vprašanje, ali in v koliki meri je prva hetitska pravna zbirka sistematično urejena. Za podlago bomo vzeli KBo VI 3 kot obširnejšo in popolnejšo redakcijo (citirano po Hroznýjevi izdaji).

Predvsem je treba ugotoviti, da so hetitski uredniki stremeli za tem, da so posamezne dejanske stane ločili s tem, da redno (izjeme n. pr. §§ 48, 50, 51, 52, 54, 55, 56) pričenjajo novo pravno določilo z besedico *takku* = če, ako; vzore za tako delitev so našli Hetiti pač pri mezopotamskih narodih, kjer so uporabljali v sličnem pomenu Sumerijci *tukumbi*, Hammurabi pa *šumma*. Razven tega pa so v hetitski pravni zbirki posamezni odstavki (paragrafi) na zunaj vidno ločeni z vodoravnimi črtami; kot paralelo naj omenimo, da Hammurabijev zakonik, ki je bil vklesan na stebru, take zunanje ločitve nima, pač pa jo zasledimo v ohranjenem delu prepisa — najbrže namenjenega za prakso —, ki se sedaj hrani v muzeju v Philadelphiji.³⁰

rani pri C u q, Études, str. 461 ss, ter Fabricius, The Hittite System of Land Tenure in the Second Millenium B. C., v Act. Oriental, VII., str. 275 ss.

²⁹ Tako C u q, Études l. c.; Koschaker, Neue keilschriftliche Rechtsurkunden aus der El-Amarna-Zeit, str. 16, op. 5, str. 146.

³⁰ V avtografski ediciji objavil P o e b e l, Historical and grammatical texts, v Publications of the Babylonian Section, vol. V, Philadelphia 1914, št. 93, pl. CVIII in CIX.

Poleg te zgolj mehanične zunanje opredelitve pa se pokaže pri podrobnejšem študiju, da je zbirka sestavljena po lepo zamišljenem sistemu, ako pri tem vzamemo merilo zopet iz razvojne stopnje dotične dobe.

Temelj vsej razvrstitvi materije tvorijo različne pravne dobrine, ki so v zbirki zaščitene. Prva dobrina je človeško življenje ter njegova telesna celovitost. Njeni zaščiti velja prvi oddelek (§§ 1—18), ki pričinja z najtežjim deliktom: umorom svobodnjaka in sužnja, preide nato k uboju (?), navaja dve singularnopravni normi: glede usmrtitve hetitskega trgovca ter glede zagotovitve prostora za grob (?), najbrže v primeru, da kdo nenadoma umrje v tujini. Dejanskim stanom s smrtnim učinkom sledijo drugi z manjšim učinkom, ki so zelo podrobno diferencirani. Posebne dejanske stane tvorijo poškodbe zob (§§ 7—8), glave (§ 9), rok in nog (§§ 11—12), nosu (§§ 13—14), ušes (§§ 15—16). Oddelek se zaključi s kaznimi radi povzročitve splava (§§ 17—18). V zvezi s poškodbami, povzročenimi na glavi, ureja § 10 odškodninske zahteve poškodovanega: storilec mu mora nadomestiti odišli zaslužek s tem, da mu pošlje človeka, ki do ozdravljenja zanj dela, dalje mora plačati v naprej fiksno določeno bolečnino ter tudi nagrado zdravniku.

Kot drugi oddelek je uvrščeno suženjsko pravo. Najpreje se obravnava ljudoropstvo (§§ 19—21), nato pa slede vprašanja, ki so v zvezi s pobegom sužnjev (§§ 22—24).

Naslednji § 25 vsebuje doslej le malo razumljivo pravno normo glede kulturne nečistosti; § 26 pa je tako poškodovan, da ni možno njegove vsebine določiti.

Četrty oddelek tvorijo določbe o zakonskem imovinskem pravu (§§ 27—36); podrobneje je urejeno vprašanje delitve imovine pri razdoru zaroke (§§ 28—30) in zakona (§§ 31—33).

Peti oddelek tvorita §§ 37 in 38, ki urejata pravni položaj »šardias«-a, o čegar pravnih vlogi ni možno zaenkrat še ničesar določnega reči.

Šesti oddelek podaja pravo fevdnikov (§§ 39—42). Vprašanja, ki so s tem v zvezi, so zelo zamotana in še skoro povsem nepojasnjena.³¹ Zgolj kot hipotezo naj navedem, da sta v notranjosti hetitske države obstojali dve vrsti fevdnikov: eni so

³¹ Prim. C u q, Études, str. 477 ss.; Fabricius, The Hittite System of Land Tenure in the Second Millenium B. C.

vršili svojo službo z orožjem, dočim so drugi obdelovali svoja in njihova polja. Ako se izprazni fevd ene vrste, ima fevdnik druge vrste prvenstveno pravico, da pridobi izpraznjeni fevd, ako prevzame hkrati tudi ustrezne javnopravne dajatve (*luzzi, šahhan*).

Sedmi oddelek (§§ 43—45) obsega nekatere povsem heterogene dejanske stane: povzročitev, da tuj vol utone (§ 43), pahnitev človeka v ogenj (§ 44), najdba tujega orodja (§ 45).

Osmi oddelek (§§ 46—56) podaja fevdna in davčna določila in je tako v ozki zvezi s šestim oddelkom.

Deveti oddelek (§§ 57—80) obravnava razne imovinske delikte (tatvino, prikrivanje najdbe, i. dr.), v kolikor imajo za predmet sledeče domače živali: goveda, konje, drobnico. Zelo zanimiva je že po svoji dikciji določba § 79, da sme oni, ki je zalotil tuje govedo na svojem polju, le-to vpreči in njegovo delavno silo (kvečjemu) en dan (dokler »zvezde ne pridejo«) uporabljati, pač kot odškodnino za nastalo škodo.

Deseti oddelek (§§ 81—86) ureja kaznovanje imovinskih deliktov (tatvina, poškodba) glede prašičev; enajsti (§§ 87—90) se bavi s poškodbami, ki so bile povzročene psom.

Dvanajsti oddelek (§§ 91—92) določa kazni za tatvino čebel.

Zadnji oddelek vsebuje predpise, ki naj kaznujejo imovinske zločine, izvršene nad anorgansko imovino (§§ 93—100). Semkaj spada zalotenje v tuji shrambi (?), tatvina v tuji hiši, v tuji žitnici, požig tuje hiše ali tujega skednja.

Kakor je iz navedenega razvidno, je imel hetitski redaktor prve zbirke pred seboj jasno načrtano pot. Povsod prehaja od najvažnejših do manj važnih pravnih dobrin. Tako si slede: ogrožanje človeškega življenja ali vsaj dela telesa, nato organske imovine, pri kateri se uveljavlja zopet posebna vrednostna lestvica (goveda, konji, drobnica — prašiči — psi — čebele) in končno v zadnji vrsti je zaščitena tudi anorganska imovina. Navedeni sistem pa se nekoliko zabriše s tem, da je redaktor neposredno za normami, ki ščitijo življenje in telesno celovitost, uvrstil *ius quod ad personas pertinet*: suženjskopravna pravila, institut »šardiaš«-a, ter matrimonijalno in fevdno pravo. Zelo nesistematično je uvrščen sedmi oddelek, kar pa utegne biti v

zvezi s časovno različnimi redakcijami, povsem izključeni tudi ne bi bili sakralnopravni razlogi.

Navzlic vsem pomanjkljivostim moramo priznati, da nas sistematika zbirke vsled svoje logične jasnosti preseneča. Kulturno - zgodovinsko bo možno preceniti zbirko le primerjaje jo z drugimi staroorijentalnimi pravnimi zbirkami; to pa more biti predmet posebne razprave. Omenimo naj le, da s svojo splošno izredno humano tendenco ter naravnost radikalno opustitvijo talijanskega načela zavzema odlično mesto med antičnimi pravnimi zbirkami.

Conspectus.

Capite primo auctor enumerat collectiones, regulas iuris continentis, quae apud veteres Sumeros, Babylonios, Assyrios in vigore fuerunt.

Capite secundo transit ad iuris collectionem Hethiticam. Explorat systema in ipsa observatum. Invenit collectioni clarum systema subesse. Regulae iuris secundum aestimationem bonorum custodiendorum ordinatae sunt, salvis necessariis supplementis et additamentis.

Collectio primo loco ponit regulas, quibus laesio vitae hominis necnon corporis integritatis sancitur (§§ 1—18). Additis singularibus regulis praesertim de servis (§§ 19—21), de matrimonio (§§ 27—36), de feudis (§§ 39—42, 46—56) aliisque regulis specialibus (§ 25; »šardias« §§ 37—38; §§ 43—45) sequuntur regulae de custodiendis quadrupedibus ac pecore (§§ 57—80), subus (§§ 81—86), canibus (§§ 87—90), apibus (§§ 91—92). Ultima pars (§§ 93—100) regulas de custodiendis bonis anorganicis, velut horreis, aedibus, continet.

Collectio non solum propter clarum systema, sed etiam talionis principii aspernandi causa inter alias iuris collectiones antiquas eximum obtinet locum.

mikavnejše - primamljivije; izvornik - original; zrcalo - ogledalo; zagotovitev - osiguranje; dedščina - baština; opiljen - izradjen, doteran; zakonski - bračni; nepremičnina - nepokretnina; vazel - praznina; najbrže - verovatno; izvod - primerak; bi kazalo - valjalo bi; celovitost - integritet; tujina - tudjina; splav - abortus; zaroka - veridba; poškodovan - ozledjen; drobnica - ovce, koze; čebela - pčela; skedenj - hambar; pahnitev - bacanje; zalotiti - zateči koga, uhvatiti na delu.

Univ. prof. dr. Rado Kušej:

Katoliška cerkev in njeno pravo v povojni dobi.

SUMMARIUM.

Juris ecclesiastici postbellici brevis delineatio.

I. De applicatione Codicis juris canonici ad praxim quotidianam. Opus legislativum Pii X. et Benedicti XV. optimum instrumentum erat ad intentiones Ecclesiae in mutatis rerum circumstantiis peragendas. Benevolens politica Sanctae Sedis erga novas res publicas. In nonnullis regni Jugoslaviae territoriis Codex j. c., praesertim ejus jus matrimoniale legis civilis vigorem habet, quamobrem juris canonici disciplina etiam in facultatibus juris consultorum diligenter colitur. Jam anno 1923. juris consultores facultatis juridicae Universitatis Alexandrinae Labacensis librum de jure canonico in lingua slovenica scriptum ediderunt, adhuc primum et unicum in regno Jugoslavia, qui decem annos post promulgationem Codicis, i. e. a. 1927. emendatus et auctus denuo in lucem prodiiit. Quod factum optime demonstrat, quantum praecipue Slovenorum et Croatarum intersit, ut intentiones, quas Ecclesia occidentalis codificatione juris sui consequi studet, impleantur. Quod meminisse juvat primo decennio facultatis juridicae Labacensis expleto.

II. De novis conventionibus a Sancta Sede cum variorum statuum guberniis initis. Principia generalia. 1. Ecclesia et ecclesiastica instituta personae morales agnoscuntur et declarantur. 2. Indultis nominationis cessatis privilegia praenotificationis conceduntur, quae mutationem juris communis non involvunt. 3. Concessio applicationis finium provinciarum religiosarum et dioecesium ad fines singulorum statuum ad normas juris communis reduci potest. — 4. Quomodo quaestiones scholarum privatarum, institutionis catecheticae in scholis publicis et usus linguae communis in variis concordatis postbellicis sint regulatae. 5. Reforma agraria in Cechoslovachia et Polonia. 6. Orationes liturgicae pro bono rei publicae.

III. De novo jure concordatario quoad capitula, electiones episcoporum, patronatus bonaque ecclesiae temporalia. Quaestiones actuales pro Jugoslavia ejusque conventionem cum Sancta Sede inunda.

IV. De institutione commissionis cardinalitiae pro studiis praeparatoriis ad codificationem orientalem ejusque gravi momento pro universa Orthodoxia.

I. Praktično izvajanje cerkvenega zakonika.

Dva važna jubileja sta šla v zadnjih treh letih skoraj neopaženo mimo nas, ki zaslužita, da se jih ob priliki, ko praznuje juridična fakulteta na ljubljanski univerzi desetletnico svojega delovanja, vsaj z nekaj vrsticami spomnimo. Na binkoštno nedeljo 1. 1917, dne 27. maja, je bila podpisana promulgacijska bula »Providentissima Mater Ecclesia« in na predvečer praznika sv. ap. Petra in Pavla, dne 28. junija 1917, je izšel novi cerkveni zakonik, »Codex juris canonici«, v tisku. Njegova razglasitev je bila izvršena v času, ko je večina evropskega prebivalstva trpela najhujše pod grozotami svetovne vojne. Leto kasneje, na binkoštno nedeljo 1918, dne 19. maja, je stopil cerkveni zakonik v moč za ves katoliški svet. Morda ni boljšega dokaza za tehtnost in odličnost izvršenega ogromnega zakonodajnega dela od dejstva, da izvajanje zakonika po zaključku svetovne vojne navzlic spremembam, ki so nastopile v mnogih državah deloma po mirovnih pogodbah, deloma prevratnim potom, ni naletelo nikjer na bistvene težkoče. Obratno, izkazalo se je, da nudi novi cerkveni kodeks izvrstno osnovo za to, da se cerkvene zadeve v spremenjenih razmerah preurede v različnih državah novi dobi in novim prilikam primerno.

Papež Pij X., ki je kodifikacijo cerkvenega prava pokrenil, ni doživel njenega zaključka. Navzlic temu ostane zakonodavni čin njegova zasluga, da si ga je formalno izvršil njegov naslednik Benedikt XV.

Oba papeža, katerih imeni nosi načelna stran zakonika, sta se nahajala v svetovni vojni napram osrednjim državam in njihovim nasprotnikom v težkem in delikatnem položaju. Zmaga osrednjih držav bi bila protestante v Nemčiji povzdignila do take veljave in moči, da bi jim katoliki, organizirani v nemškem centru, in avstrijski katoličani komaj mogli biti izdatna protiutež. Zmaga entente pa bi bila pomenila izgubo Carigrada na Rusijo, neomejen politični vpliv te države nad bližnjim Vzhodom in v zvezi s tem brezpogojni veliki razmah pravo-

slavja. »Ni preostalo drugega,« piše Giannini,¹ »kakor čakati, da se nameni Previdnosti izpolnijo. In izpolnili so se. Kajti ententa je zmagala, toda caristična Rusija se je zrušila in ena velikih opasnosti je odpadla: triumf pravoslavja«.

Osrednje cerkveno vodstvo se torej v istini za povojno dobo ni moglo boljše pripraviti, kakor s kodifikacijo modernim načelom in novim razmeram odgovarjajočega kanonskega prava. S svojim zakonikom je skoraj leto dni prej, predno so začele poslovati mirovne konference, uveljavilo cerkvena pravna načela enako za katolike vsega sveta, ne glede na države, v katerih prebivajo. Cerkveno pravo je tudi v novi obliki ostalo meddržavno pravo, kakor je bilo za časa srednjeveške papeške krščanske monarhije, dasi na popolnoma drugi, povsem duhovni osnovi. Njegov meddržavni značaj omogoča cerkvi, da se z lahkoto prilagodi razmeram v katerikoli državi.

Sveta stolica ni bila od velesil pripuščena k mirovnim pogajanjem. Zato pa zanjo tudi ni bilo ovire, da je iskala stike z novo nastalimi državami, še predno so bile na mirovni konferenci službeno priznane. Kakor poroča že omenjeni Giannini,² je papež Benedikt XV. takoj na to, ko je bilo z bivšo Avstrijo sklenjeno premirje, ukazal dunajskemu nunciju, da vstopi v prijateljske stike z različnimi narodnostmi prejšnje monarhije, ki so se proklamirale za neodvisne države, da na ta način da izraza cerkvenemu stališču, ki smatra za svojo dolžnost, da prizna brez težkoč zakonite teritorialne in politične spremembe v narodih. Slično se je cerkev ravnala napram baltiškimi državam, zagotavljajoč osvobojene narode svojega blagohotstva.

Cerkev je že od nekdanj praktično izvajala v sedanji pravni filozofiji o državi dejansko priznano, dasi teoretično po svojem poreklu sporno načelo, da predstavlja vsaka oblast, ki se vzdržuje na vladi v določenem teritoriju, zakonito oblast.³

¹ Giannini Amadeo, *I concordati postbellici*, Milano, 1928, p. 25 s.

² l. c., p. 28 s.

³ Prim. namesto drugih Thoma R., članek »Staat (Allgemeine Staatslehre)« v »Handwörterbuch der Staatswissenschaften, herausgegeben von Elster L., Weber A. u. Wieser F.« 4. izd. VII. zvezek, 1926, str. 724 ss., osobito pod II, str. 746 ss.

Ostala je zvesta tradicijam, ako je z novo nastalimi državami takoj stopila v stike in si s tem svojim korakom pridobila naravno v obilni meri njihove simpatije. S tem si je ugladila tudi pot za pogajanja z državnimi oblastmi v prilog svojih vernikov.

Tudi v lastnem, od države neodvisnem območju je skrbela za to, da se njeno pravo uveljavi na vseh poljih cerkvenega življenja v duhu pravil, ki jih vsebuje njen zakonik. Gladko so se reševali različni dvomi bodisi potom avtentične interpretacije, ki jo je poveril Benedikt XV. s svojim motuproprio »Cum iuris canonici codicem« z dne 15. septembra 1917⁴ posebni komisiji, bodisi potom pojasnil, ki so jih dajala na došla vprašanja pristojna cerkvena osrednja oblastva, bodisi potom posebnih papeških okrožnic.⁵ A tudi ordinariji so v svojih področjih storili vse, da se duh novega kanonskega prava unese dosledno in v polnem obsegu v cerkveno življenje. Tej nalogi so služile številne diecezanske sinode⁶ in kot njih dopolnilo periodično se ponavljajoče pastoralne konference dušnopastirskega klera po dekanijah.

Nova kodifikacija je tudi obnovila in poglobila zanimanje za cerkveno pravo in to ne samo med klerom ampak tudi med organi državne uprave. Vsaka država, ki je iskala s cerkvijo sporazuma, je vedela, da je njeno stališče neobhodno opredeljeno po pravilih kanonskega kodeksa, od katerih more vrhovno cerkveno vodstvo odstopiti le tam, kjer gre za manj važne, zgolj človeškopravne predpise. S tem je bila ob enem tudi začrtana meja političnim ciljem, ki so si jih stavile različne države pri konkordatnih pogajanjih s sv. stolico.

V nekaterih ozemljih naše države je postal cerkveni za-

⁴ Natisnjen v izdajah kodeksa za predgovorom kardinala Gasparija.

⁵ Glej na pr. važno encikliko papeža Benedikta XV. »Humani generis« z dne 15. junija 1917, A. A. S. IX p. 305 ss. in pravila konzistorialne kongregacije z dne 28. junija 1917 istotam, p. 328 ss., kjer je raztolmačen smisel can. 1347, vsebujočega predpise o vsebini pridig. V točki 20. teh pravil si je cerkev dala sama dosti učinkovitejši »kancelparagraf«, kakor ga predstavlja sedanji § 400 našega novega kazenskega zakonika, ki je stopil s početkom tekočega leta v veljavo. Prim. Kušej, Cerkevno pravo² 1927, str. 363 s. in Dolenc M., Tolmač k kazenskemu zakoniku, 1929, str. 584.

⁶ Primerjaj knjigi: Potek in sklepi tretje ljubljanske sinode, 1924 in Prva sinoda nadbiskupije zagrebačke, 1925.

konik celo civilnopravni vir za zakonsko pravo in za sodno postopanje v zakonskih sporih. O tem dejstvu ni treba posebej razpravljati, ko sem nanj opozoril že drugod.⁷ Bilo pa je to dejstvo eden izmed ostalih razlogov, ki so priporočali posebno skrbno nego cerkvenega prava tudi na naših juridičnih fakultetah, izmed katerih je ljubljanska začela poslovati v času, ko je stal cerkveni kodeks drugo leto v veljavi. Za desetletni jubilej poslovanja naše fakultete, kateremu je ta Zbornik posvečen, je morda na mestu, da omenim, ne da bi se izpostavil očitku neskromnosti, da je požrtvovalnost našega profesorskega zbora oskrbela katoličanom v Jugoslaviji že v petem letu veljave kanonskega kodeksa posebno knjigo o cerkvenem pravu v domačem jeziku, prvo in doslej edino v Jugoslaviji, ki je mogla iziti l. 1927, torej ravno ob desetletnici obnarodovanja cerkvenega zakonika, že v popravljeni in pomnoženi drugi izdaji. Na ta način so Jugoslovani in med njimi osobito Slovenci in Hrvati pokazali dejanski prav učinkovito in nazorno svoj globoki interes za cilje, ki jih je cerkev s svojim zakonodajnim delom zasledovala.

Profesor Ulrik Stutz v Berlinu, ki je izdal l. 1918 svojo znamenito in že zdavnaj razprodano knjigo »Der Geist des Codex juris canonici«, okleva s prireditvijo druge izdaje radi tega, ker še ne vidi dovolj jasno, kako se je cerkveni zakonik v praksi obnesel. Mogel sem mu po informacijah ljubljanskega knezoškofijskega ordinariata že pred leti sporočiti, da tukaj izvedba kodeksa ni naletela na nikake težkoče in kolikor mi je znano, tudi v drugih škofijah naše države ne.

V Nemčiji je kanonski kodeks ne samo od katolikov bil živalno pozdravljen, ampak tudi od drugovercev v obče simpatično sprejet.⁸ Spremenjeno razmerje med cerkvijo in državo v povojni dobi je to bistveno olajševalo. V državah, v katerih je popolna ločitev od cerkve izvedena, pa z resnimi težkočami glede izvedbe zakonika itak že v naprej ni bilo računati.

⁷ Glej Kušej, Vera in bračna vez v naši državi, de lege lata in de lege ferenda v tem Zborniku IV, str. 94 ss; isti, Cerkevno pravo,² str. 377 ss.

⁸ Prim. Hilling N., »Zum zehnjährigen Jubiläum des Codex juris canonici«, v »Archiv für kath. Kirchenrecht«, zvez. 108 (1928), str. 385 ss.

Na kratko torej lahko ugotovimo, da je cerkev v povojni dobi svojo glavno nalogo na pravnem polju, t. j. praktično izvedbo svojega zakonika, brez težav izvršila.

Toda to velja samo za kraje, kjer je obstojala trdna cerkvena organizacija s primernimi dohodki za cerkvene uslužbence že poprej. Kjer pa se je moralo na novo graditi ali bistveno izpreminjati, ali za dohodke skrbeti, tam je bilo treba iskati stike z državami in spraviti z njimi sklenjene dogovore po možnosti v obliko formalnih konkordatov.

Tudi v tem oziru se nam kaže povojna politika sv. stolice kot izredno srečna in plodonosna. Med najvažnejše smemo šteti konkordate, ki jih je papež sklenil z Bavarsko, Poljsko, Rumunijo, Italijo in Prusijo, a tudi oni z Letonijo, Litvo in Portugalsko so zanimivi in uvaževanja vredni.

Znano je, da pogajanja med našo državo in Vatikanom za sklenitev konkordata doslej niso imela zaželjenega uspeha. Giannini⁹ pravi, da je bilo temu vzrok vprašanje ureditve zavoda sv. Hieronima, glede katerega pa je bil naknadno sporazum dosežen, dasi njegova vsebina, kakor avtor ugotavlja, ni objavljena. Glavna dosedanja ovira bi bila s tem odpravljena. Zato znajo obče osnove, na katerih so zgrajeni doslejšnji povojni konkordati, imeti tudi za našo kraljevino nekaj praktičnega pomena. S tega vidika utegne biti umestno, da si ogleđamo vsaj one točke povojnega konkordatnega prava, katerih ureditev bo tudi pri nas neizogibna. S tem, da opozorimo na način rešitve za cerkev in za državo enako važnih problemov drugod, olajšamo morda odločitev onim krogom, ki nosijo odgovornost za srečno in uspešno cerkveno politiko v naši državi. Ob enem pa dosežemo še nekaj drugega, kar je vsaj za me enako važno, namreč da prikažemo silo in težo občega cerkvenega prava, izraženega v kanonih kodeksa, ki napram posebnim partikularnim razmeram v poedinih državah le neznatno popušča. To popuščanje je z daleka odtehtano s slovesnim priznanjem kanoničnih načel, ki se odraža v vseh povojnih konkordatih brez izjeme. Mnogi stoletja stari privilegiji, ki niso bili v skladu z duhom novodobnega cerkvenega prava,

⁹ l. c., p. 35.

so že izginili, drugi pa izginjajo polagoma iz dneva v dan. Povsodi se priznava cerkvi dalekosežna svoboda na naučnem in imovinskopravnem polju. Stare omejitve te svobode padajo in v kulturnih državah pač ne bodo več oživele.

II. Splošna načela novega konkordatnega prava.

1. Na prvem mestu se zajamčuje katoliški cerkvi skoraj v vseh konkordatih svobodno javno izvrševanje katoliškega veroizpovedanja ter svojstvo katoliške cerkve ali vsaj njenih institutov kot pravnih oseb z enakimi pravicami, kakor jih uživajo druge pravne osebe po zakonih dotične države. Bavarski konkordat priznava cerkvi v čl. 1 tudi pravico, da izdaja v mejah svoje pristojnosti za svoje člane obvezne zakone, katere pravice država ne bo niti ovirala niti otežkočala. Poljski govori vrh tega o svobodnem izvrševanju cerkvene jurisdikcije in sploh cerkvenih poslov, kakor tudi o svobodnem upravljanju cerkvene imovine po božjih in cerkvenih predpisih. Najnovejši pruski konkordat se izraža v tem oziru zelo kratko: Svobodi izpovedanja in vršenja katoliške vere bo nudila pruska država zakonito zaščito.¹⁰

Katoliška cerkev polaga važnost na to, da se njene naravne pravice v slovesni obliki meddržavnih pogodb priznajo tudi od onih držav, ki imajo že v svojih ustavah slične določbe. S tem se zaščita teh pravic znatno pojači. Te konkordatne določbe nam pričajo, koliko je cerkvenemu vodstvu ležeče na meddržavni garanciji kanonskega prava.

Kot koncesija državam izgleda določba, da se svojstvo pravne osebnosti presoja po civilnih zakonih, ne po cerkvenem pravu, toda to je le navidezno. Prvič je civilno pravo glede lastnika cerkvene imovine skoraj nujno navezano na cerkveno pravo, drugič pa pomeni izenačenje cerkvenih pravnih oseb z vsemi drugimi v državi, da so za cerkev posebni predpisi (amortizacijski zakoni) izključeni. Sklicevanje na veljavno ci-

¹⁰ Prim. vsebino pruskega konkordata v A. A. S. XXI, p. 521 ss. ter v »Archiv für katholisches Kirchenrecht«, zvez. 109 (1929), str. 678 ss., bavarskega in poljskega pa v Giannini, l. c. p. 98 ss. in 129 ss. Italijanski konkordat (glej v »Archiv für katholisches Kirchenrecht«, zvez. 109, str. 326 ss.) pa zagotavlja cerkvi svobodo bogočastja in cerkvene jurisdikcije zgolj v mejah svojih določb (čl. 1).

vilno pravo pomeni zaupanje napram državni zakonodaji, da ne bo nasprotovala konkordatnim načelom.¹¹ Zato je v nekatere konkordate sprejeta derogatorna klavzula glede onih državnih zakonov, ki nasprotujejo določbam sklenjenega dogovora.¹²

Take določbe v zaščito cerkvenih pravic naj preprečijo, pravi *Ottaviani*,¹³ da bi ponovno nastopile razmere, kakor so pod njimi trpele pod rusko vlado letonske, poljske in litavske pokrajine, kjer so državna oblastva segala po katoliških cerkvah in samostanih ter njihovi imovini, zapodila škofo iz dežele in preganjala ostalo duhovščino, da je bilo onemogočeno vsako pastirovanje in vsak verski pouk in je svoboda cerkve popolnoma izginila.

2. Nekdanji nominacijski privilegiji katoliških vladarjev, ki so po zaključku svetovne vojne izgubili svoje prestole, se smatrajo ugaslim in se izvajanje ustreznih pravic vladam v nasledstvenih državah dosledno odreka. Temu pravno povsem osnovanemu načelu sv. stolice se je morala podvreči celo Čehoslovaška, ki je s početka z veliko energijo branila stališče, da so prejšnje pravice avstrijskega cesarja na cerkvenopravnem polju prešle nasledstvenim potom na njeno vlado. *Modus vivendi*, ki je bil sklenjen med to državo in sv. stolico dne 2. februarja 1928,¹⁴ določa, da imenuje nadškofe, škofo in ordinarija za armado sv. stolica. Vladi je priznan samo »*privilegium praenotificationis*«, ki se izraža tudi z besedami »*nihil obstat*« ter pomeni, da se oseba kandidata, ki ga sv. stolica izbere, pred imenovanjem zaupno sporoči vladi v svrhu izjave, ali obstojajo proti njemu pomisleki politične narave, na pr. da pripada dotičnik iredentistični, separatistični ali drugi ustavi in javnemu redu v državi sovražni struji.¹⁵ Privilegij prenotifikacije ni nikak cerkvenopravni institut, ampak zgolj dogovorjen diplomatski korak, narekovan po interesu, ki ga ima cerkev sama na tem, da se ogne neljubim konfliktom z državno oblastjo.

¹¹ Glej *Ottaviani A.*, *Jus concordatarium* Pli XI, v *Apollinaris*, letnik II., 1929, str. 285 ss.

¹² Prim. bavarski konkordat, čl. 15, poljski, čl. 25.

¹³ l. c. str. 286.

¹⁴ Glej besedilo pri *Giannini*, l. c. str. 252 ss.

¹⁵ Točka IV *Modus-a vivendi* s Čehoslovaško.

Pravica papeža pri svobodnem imenovanju v smislu can. 329 § 2 se pogodbeno omejuje samo v toliko, da se sv. stolica zaveže, ozirati se na državljanstvo kandidatov. Tuji državljani so po vseh konkordatih od prelatur, v Italiji tudi od drugih beneficijev (čl. 22) izključeni.

Tej naravni zahtevi držav je cerkev pač brez pomisleka lahko ustregla, zavedajoč se, da soglašajo z njo tudi njeni lastni člani in da je v intencijah nje same ležeče, da vrši dušno skrbstvo med narodi hierarhija, ki iz teh narodov izhaja.¹⁶

3. Načelo, da se naj cerkvena okrožja in redovniške provincije uredi tako, da se ne bo nobena inozemska škofija raztezala na državno ozemlje in nobena domača na teritorij tuje države in da ne bodo domači samostanski zavodi pridruženi provincijam v drugih državah, je vrhovno cerkveno vodstvo kot upravičeno upoštevalo povsodi, kjer so zastopniki države to zahtevali.¹⁷ To je v skladu s predpisi cerkvenega zakonika o izključni kompetenci papeževi, da ustanavlja nove, spreminja ali pa zatre že obstoječe konzistorialne beneficije ter samostanske provincije redov in kongregacij.¹⁸

Drugače je pa ustanavljanje novih samostanov prepuščeno cerkvi. Samo tam, kjer bi se za zavod kakega reda ali kongregacije, ki naj se na novo osnuje, zahtevala podpora iz javnih sredstev, je pred ustanovitvijo sporazum z državno oblastjo potreben. Za člane redov in kongregacij se ne zahteva, da so državljani one države, na katere teritoriju se samostan nahaja. Izjemo tvorijo v tem oziru samo predstojniki, ki imajo svoj sedež in službeni delokrog v mejah države. Vizitacije domačih zavodov so predstojnikom s sedežem izven države svobodne.

¹⁶ Giannini, l. c. p. 33, točka 5, navaja med smernicami vatikanske politike Pija XI. tudi sledečo: E necessario però favorire in ogni modo la formazione di ecclesiastici nazionali, evitando così alla Chiesa i danni dei movimenti xenofobi. Onde e necessario istituire in Roma i Collegi per le nazioni che ancora non li hanno e preparare così un episcopato ed un clero romano di spirito e di dottrina, ma nazionale di sentimento.

¹⁷ Glej na pr. čl. 9. konkordata s Poljsko, čl. 9. konkordata z Litvanjo, točki 1. in 9. Modus-a vivendi s Čehoslovaško ter čl. 16. konkordata z Italijo. Hkrati je predvidena dalekosežna redukcija italijanskih škofij, ki bo izvršena postopoma tako, da se bodo njih meje po možnosti krile z mejami državnih provincij.

¹⁸ Prim. can. 1414 § 1, 1422, 494.

Tudi studij na inozemskih redovniških zavodih je domačim religiozom prost.¹⁹ Naselitev novih redov in kongregacij, ki jih v državi še ni, ter ustanovitev novih naselbin v državi že obstoječih religij se vrši zgolj po kanonskih predpisih in ni od odobrenja državnih oblastev odvisna.²⁰

4. Šolsko in jezikovno vprašanje. Silno važnost polaga sv. stolica na to, da se v konkordatih zajamči verska vzgoja mladine in strokovna izobrazba duhovniškega naraščaja po načelih, ki jih v tem pogledu vsebuje cerkveni zakonik. V največji meri so želje cerkve upoštevane v bavarskem (čl. 3—9), načelno pa tudi v letonskem (čl. 10) in v poljskem konkordatu (čl. 13). Konkordat s Prusijo se šolskega problema v širšem smislu ne dotika, ker je obstojala nevarnost, da se pogajanja razbijejo, ako bi cerkev vztrajala na svojih pogojih. Zato se »slovesna pogodba«, nemško »förmlicher Vertrag«, italijansko »solenne Convenzione«, med Vatikanom in Prusijo²¹ omejuje na tri kategorije cerkvenopolitičnih zadev, o katerih se je dosegel sporazum, 1. na novo razmejitev škofij, 2. na državne dajatve za njihove vodstvene organizacije, 3. na podeljevanje cerkvenih službenih mest.

V zvezi s to zadnjo točko je predpisana za vse duhovnike, ki so v cerkveni službi trajno nastavljeni, poleg nemškega državljanstva zrelost za nemško visoko šolo.²² Nadaljna izobrazba je pri dušnopastirskih pomožnih in drugih nižjih mestih

¹⁹ Glej na pr. čl. 13, § 2 bavarskega in čl. 10. poljskega konkordata. S tem, da se za religioze, ki niso predstojniki, ne zahteva domače državljanstvo, je dana možnost nadaljnega obstoja tudi takim samostanom, ki jim manjka domačega naraščaja. Za članstvo v rumunskih samostanih pa je rumunsko državljanstvo pogoj (čl. 17, § 1).

²⁰ Čl. 2. bavarskega, 10. poljskega konkordata.

²¹ Prim. Leiber R., S. J., »Das preussische Konkordat« v »Stimmen der Zeit«, zvez. 118, 1929, str. 17—31. Glej tudi Bierbaum M., Inter S. S. et Borussiae sollemnis conventio, v »Apollinaris« III, 1930, str. 86 ss. Pogodba je stopila v veljavo 13. avgusta 1929. Tako bavarski kakor pruski konkordat sta se obravnavala na sedežu dotičnih vlad v Münchenu, odn. v Berlinu. Z obema državama je vodil v imenu Vatikana pogajanja sedanji kardinal Pacelli, ki je po dovršenem delu z Bavarsko vlado bil takoj premeščen v Berlin in je pred kratkim postal naslednik odstopivšega papeževega državnega tajnika kardinala Petra Gasparrija.

²² Na Bavarskem mora imeti vsak katoliški duhovnik v javni službi maturo na humanistični gimnaziji (čl. 13, § 1, b).

prepuščena cerkveni ureditvi. Cerkev izbira za ta mesta kandidate povsem svobodno.

Za župna in višja mesta v škofijski upravi ali v vzgoji in izobrazbi duhovniških kandidatov je razen zrelosti za visoke šole v Nemčiji predpisan najmanj trileten filozofsko-teološki studij na državni visoki šoli v Nemčiji ali na državno priznanem škofijskem seminarju ali na kaki papeški visoki šoli v Rimu.

Univerzitetne profesorje na državne katoliške teološke fakultete poziva zaupno minister znanosti, umetnosti in ljudske prosvete, ki o pozivu istočasno obvesti pristojnega škofa. Na zahtevo le-tega mora minister pod izvestnimi pogoji skrbeti za nadomestilo profesorja, katerega nauk ali spisi so v nasprotju s katoliškim učenjem ali kojega življenje ne odgovarja zahtevam duhovniškega poklica.

Za profesorje na škofijskih seminarjih, ki jih ordinariji svobodno imenujejo, je predpisana enaka kvalifikacija kakor za one na državnih visokih šolah.

Drugih določb o šolstvu pruski konkordat ne vsebuje.

B a v a r s k i izreka, da ostane na vseh višjih učnih zavodih in srednjih šolah verouk vsaj v doslejšnjem obsegu redni učni predmet. Kot veroučitelji prihajajo v poštev samo kandidati, proti katerim pristojni škof nima prigovorov. Isto načelo velja za profesorje in docente teoloških fakultet ter filozofsko-teoloških visokih šol (čl. 3, 4).

Na katoliških osnovnih šolah se nastavljajo samo učitelji, ki so sposobni in pripravljeni, na zanesljiv način poučevati katoliški verouk in vzgajati v duhu katoliške vere.

Učitelji in učiteljice, ki hočejo biti na katoliških osnovnih šolah nastavljene, morajo dokazati, da imajo značaju teh šol ustrezno izobrazbo. Pogoj za poučevanje verouka je »missio canonica« krajevnega ordinarija. Za posebno vzgojo in izobrazbo učnih moči na katoliških osnovnih šolah skrbi država tudi po preureditvi učiteljišč. Učno sposobnost za vse vrste šol dosežejo pod istimi pogoji kakor laiki lahko tudi člani redov in kongregacij.

V vseh občinah se morajo na predlog roditeljev ustanoviti katoliške osnovne šole, ako je pri zadostnem številu učencev omogočen reden šolski obrat. V vseh osnovnih šolah ostane

veronauk reden učni predmet v obsegu, ki ga določi učna uprava v sporazumu z višjimi cerkvenimi oblastvi. Nadzorstvo in vodstvo veronauka na vseh šolah pripada cerkvi.

Redovom in kongregacijam je pod občimi zakonitimi pogoji dovoljeno, da ustanavljajo in vodijo zasebne šole. Kolikor so take šole doslej imele značaj javnih šol, ga ohranijo tudi v bodoče, ako izpolnjujejo vse zahteve, ki se na šole enake vrste stavijo. Pod enakimi pogoji more vlada priznati tudi novim šolam redov in kongregacij značaj javnosti.

Konkordat z Italijo zagotavlja cerkvi verski pouk v osnovnih šolah po veroučiteljih-duhovnikih ali redovnikih in po učbenikih, ki so od cerkve odobreni. Samo subsidiarno poučujejo veronauk svetni učitelji, ki izkažejo svojo sposobnost za to po posebnem spričevalu krajevnega ordinarija. Tudi v srednje šole se uvede veronauk po načrtu, ki ga državna učna uprava skupno s sv. stolico odobri. Preklic usposobljenosti po ordinariju odvzame dotičnemu učitelju pravico do nadaljnjega poučevanja (čl. 36).

Konkordat z Rumunijo ureja vprašanje zasebnih šol in verskega pouka na sledeči način:

Katoliška cerkev ima pravico ustanavljati in obdržati ob svojih sredstvih (dosedanje) osnovne in srednje šole, ki se podrejajo krajevnim ordinarijem in stoje pod nadzorstvom in kontrolo ministra prosvete.

Pod istimi pogoji obdrži katoliška cerkev tudi sedanja učiteljišča. (Ustanovitev novih je torej izključena.)

Vse šole samostanskih združenj so stavljeni v odvisnost krajevnega ordinarija in imajo pravico, da same določijo učni jezik. Zasebne šole vseh vrst uživajo pod obstoječimi zakonitimi pogoji pravico javnosti (čl. 19).

Katoliška cerkev je upravičena, da deli veronauk katoliškim učencem na vseh javnih in zasebnih šolah v kraljevini in sicer v njihovem maternem jeziku.

V državnih srednjih šolah z večino katoliških učencev bodo poučevali veronauk katoliški učitelji, duhovniki ali laiki, ki jih imenujeta sporazumno ordinarij in minister javne prosvete. Ti učitelji so plačani od države.

Enako pravilo velja za državne osnovne šole z večino katoliških učencev, samo da tukaj za veroučitelja ni

predvidena državna plača. Ako je veroučitelj duhovnik, ga postavi ordinarij sam, laik mora imeti od njega potrdilo o učni usposobljenosti.

Na državnih šolah določi učni načrt za katoliški veronauk ordinarij ter ga sporoči pristojnemu ministru. Ordinarij, kateremu pristojna nadzorstvo nad veronaukom, odobruje tudi učbenike (čl. 20).

Rumunski konkordat je težnjam cerkve v šolskem vprašanju v širokem obsegu vstregel. Priznal je vse doslejšnje katoliške osnovne in srednje šole kakor tudi učiteljišča, omogoča ustanavljanje novih katoliških osnovnih in srednjih šol, jim daje pod zakonitimi pogoji pravico javnosti, prepušča samostanskim šolam, da same določijo učni jezik, upravičuje katoliško cerkev, da deli veronauk katoliškim učencem na vseh javnih in zasebnih šolah in sicer v njihovi materinščini in po učiteljih, ki so postavljeni ali vsaj odobreni od ordinarijev. S to ureditvijo bodo tudi narodne manjšine lahko zadovoljne.²³

Za vsako škofijo se predvideva poseben seminar za vzgojo duhovniškega naraščaja, odvisen samo od ordinarija. Profesorji morajo biti praviloma rumunski državljani. Izjeme v sporazumu z vlado niso izključene. Obvezen je pouk iz rumunščine in narodne zgodovine po načrtu, ki ga določi konferenca škofov v sporazumu s pristojnim ministrom. Ves ostali učni program uredi in predpiše cerkev sama (čl. 16).

Jezikovnega vprašanja se tičejo tudi čl. 11 letonskega, čl. 23 poljskega, čl. 21 konkordata z Litvo in čl. 22 konkordata z Italijo.

Mala Letonija z nadškofijskim sedežem v Rigi tvori samo eno diecezo, ki je neposredno podrejena papežu. Na edinem seminarju v državi se duhovski naraščaj vzgaja, izvzemši filozofijo in strogo cerkvene discipline, v letonščini. Na Poljskem se sme v škofijah latinskega obreda zunanji cerkveni jezik, ki se rabi pri pridigah in molitvah, spremeniti samo s sklepom

²³ Kako velikega pomena je privatno šolstvo v Rumuniji, priča dejstvo, da šteje samo na Sedmograškem latinska cerkev, katere člani so napram Grkokatolikom po številu v manjšini, 57 katoliških srednjih manjšinskih šol. Prim. članek »Das Konkordat des hl. Stuhles mit Rumänien und die Kultusgesetze« v »Katholische Kirchenzeitung« 1929, str. 174.

konference škofov istega obreda.²⁴ Konkordat z Litvo nalaga vsem ordinarijem dolžnost, da gledajo na to, da se bo v verskih potrebah vstrezalo vsakomur v njegovi materinščini, kakor to odgovarja cerkvenim pravilom.²⁵

Italija zahteva za vse škofove in župnike poleg italijanskega državljanstva tudi znanje italijanskega jezika. V potrebi dobe ti organi pomočnike, ki obvladajo poleg italijanščine tudi v dotičnem kraju običajni jezik in to v svrhu, da se zadosti verskim potrebam naroda v njegovem jeziku v smislu od cerkve priznanih pravil.²⁶

Razveseljivo je, da cerkev, katere vrhovni poglavar z žalostjo ugotavlja,²⁷ da današnje človeštvo ne pozna naprave, ki bi mogla vsem narodom predpisati skupen zakonik, primeren sedanjim časom, skuša vsaj po možnosti uveljaviti upoštevanje naravne pravice manjšin do njihovega maternega jezika. Ker je za cerkev prirodno pravo božje pravo, so njena prizadevanja v tem pogledu vseskozi razumljiva, ob enem pa zaslužijo tudi ob nepovoljnih uspehih vse priznanje. Celotna Italija je morala vsaj posredno priznati, da imajo vsi njeni prebivalci po cerkvenih pravilih pravico, da se versko oskrbujejo v svojem jeziku.

5. Cerkev in agrarna reforma. Agrarna reforma, ki se je začela izvajati v povojnem času, je zajela tudi cerkvena posestva, kar je cerkvene kroge prisililo, da so zavzeli napram celemu problemu svoje stališče. Pogodbe, sklenjene z Vatikanom, ga rešujejo ali neposredno in dokončno, kakor konkordat s Poljsko,²⁸ ali predvidevajo njegovo sporaz-

²⁴ To določilo je bilo mišljeno v zaščito Litvancem, toda le-ti niso bili z njim zadovoljni. Prim. Giannini, l. c., str. 163 ss.

²⁵ Les Ordinaires veilleront à ce que tous les fidèles aient l'assistance religieuse dans leur langue maternelle, selon les règles de l'Église.

²⁶ Iz besedila čl. 22 italijanskega konkordata nujno sledi, da je cerkev uveljavljala v zaščito jezikovnih pravic narodnih manjšin svoja pravila in da je dosegla vsaj to, da bodo morali pomočniki škofov in župnikov svoje vernike razumeti, da jim nudijo verske utehe v njihovem jeziku.

²⁷ Prim. papeževo encikliko »Ubi Arcano Dei« v A. A. S. XIV, pag. 673 ss.

²⁸ Da se zboljša gospodarsko in socialno stanje kmetskega prebivalstva v Poljski in da se podkrepi krščanski mir v deželi, je sv. stolica v čl. 24 točka 5 izrecno privolila, da se škofijam, kapitljem, seminarjem, župnijam in navadnim beneficijem z zemljiško posestjo odkupi obdelana zemlja,

umno likvidacijo vsaj za bodoče, poverjajoč do tja upravo dotične imovine posebnim komisijam pod predsedstvom škofa prizadetega kraja, kakor »Modus vivendi« s Čehoslovaško (čl. 2),²⁹ ali gredo preko njega molče, ker prevzame država na se obvezo, da plača iz svojih sredstev oni znesek, ki ostane po dohodkih iz cerkvenih sredstev nepokrit.³⁰ Prisilni odkup cerkvene zemlje, pri katerem tvori odkupnina navadno samo del prave vrednosti, dobi na ta način ali izrecen ali vsaj molčeč pristanek vrhovnega upravitelja vse cerkvene imovine, tako da je zadoščeno cerkvenim zakonom in državnim interesom.

6. V nekaterih konkordatih so zaukazane cerkvi posebne liturgične molitve za dobrobit države v pospeševanje in osiguranje miru, ki je tudi s cerkvenega stališča najvišja blagodat vseh narodov.

7. Z ozirom na razmere v Jugoslaviji in izdelane projekte za konkordat sta morda na mestu tudi dve negativni ugotovitvi:

Prva je ta, da povojni konkordati vprašanje liturgičnega jezika vseskozi iz vrste pogodbenih točk izločajo,

druga pa, da se nobena država glede zakonskega prava za katolike ni vezala na načela cerkvenega zakonika. Zakonskega prava se dotikata sploh edino konkordata z Italijo (čl. 34) in z Litvo (čl. 15), pa tudi samo v tem smislu, da bo država priznavala veljavnost zgolj v cerkveni obliki sklenjenih zakonov enako, kakor da so sklenjeni v gradjansko-pravno predpisani civilni obliki. Iz tega dejstva lahko sklepamo, da cerkev na eni strani uvideva, da je skladnost državljankega zakonskega prava s cerkvenim z ozirom na versko ravnopravnost komaj dosegljiva, in da na drugi strani razliko med državljanstvom in svojim zakonskim pravom za svoje člane ne smatra za preveč opasno, ker to opasnost najuspešneje izravnava zvestoba katoličanov do njihove cerkve.

kolikor presega pri župnijah in navadnih beneficijah 15—30 hektarjev, kar je odvisno od kakovosti, pri ostalih cerkvenih lastnikih pa 180 hektarjev. V škofijah, kjer seminarji nimajo lastnih zemljišč, je za škofijsko menzo in za seminar od razlastitve izvzetih v celem 360 hektarjev obdelane zemlje.

²⁹ Besedilo pri Giannini, l. c., str. 253.

³⁰ Tako konkordat z Rumunijo, čl. 13., A. A. S. XXI, p. 446. Glej spodaj str. 98.

III. Novo konkordatno pravo o kapitljih, o volitvi škofov, o patronatih in o cerkveni imovini.

Pravica do ustanovitve novih, upostavitve zatrtih ali spremenitve kolegiatnih kapitljev v stolne in stolnih v metropolitanske je v konkordatih v skladu s kanonskim pravom izrecno cerkvi pridržana.³¹ Za Bavarsko je za vse kapitlje število dignitarjev enako določeno (stolni prošt in stolni dekan). Kanonikov (brez dignitarjev) štejejo metropolitanski kapitlji po 10, stolni po 8, oboji pa štejejo vrh tega po 6 vikarjev za službo v škofijski pisarni in za podporo kanonikov v koru.

Za kanonike, ki so že dovršili 70. leto ali ki so za nadaljnje službovanje nesposobni, se smejo v sporazumu z vlado postaviti koadjutorji s pravico do nasledstva ali brez nje, ki dobivajo enake prejemke kakor kanoniki na sistemiziranih mestih.³²

Dignitarje imenuje na Bavarskem sv. stolica po predpisih kanonskega prava. Kanonike postavlja deloma ordinarij svobodno po zaslišanju kapitlja, deloma jih voli kapitelj in škof ima samo pravico, da izvoljenega potrdi (c. 177). Svobodna kolatura ordinarija in volilna pravica kapitlja prihajata v vrsti vakatur izmenoma v pošt (čl. 14, § 2).³³

Po čl. 14 bavarskega konkordata pošlje ob upraznitvi kake nadškofijske ali škofijske stolice prizadeti kapitelj neposredno papežu listo kandidatov, ki so škofovega dostojanstva vredni in za vodstvo upraznjene dieceze sposobni. Med kandidati te liste ter med onimi, ki so sprejeti v sezname, ki jih pošljejo vsaka tri leta bavarski škofje in kapitlji sv. stolici, ima le-ta svobodno izbiro. Sv. stolica je torej na liste, ki jih pošlje ba-

³¹ Prim. čl. 6. letonskega, čl. 2. in 6. pruskega konkordata.

³² Čl. 10. lit. b) bavarskega konkordata.

³³ Po konkordatu iz l. 1817 je imenoval prošte papež, dekane kralj, kanonike v papeških mesecih kralj, v ostalih šestih mesecih pa je pripadala pravica do imenovanja v treh mesecih ordinariju, v treh pa kapitlju. Prim. čl. 10. omenjenega konkordata v *Schneider Ph.*, »Die partikulären Kirchenrechtsquellen in Deutschland u. Oesterreich«, 1898, str. 7. Število dignitet, kanonikatov in vikariatov se napram stanju l. 1817 ni spremenilo. Nominacijska pravica kraljeva je eliminirana, ona kapitljev je spremenjena v volilno pravico v smislu cerkvenega zakonika. Glede kapitljev na Bavarskem gre zgolj za času primerno preosnovo bivšega partikularnega prava, ki se je v novi obliki znatno približalo občemu. Imenovanje koadjutorjev za nad 70 let stare kanonike bo po can. 1433 pripadalo sv. stolici.

varska hierarhija, vezana, kar pa za njo ne pomeni nobene resne omejitve.

Konkordat s Prusijo z dne 14. junija 1929 je stopil na mesto cirkumskripcijske bule »De salute animarum« z dne 16. julija 1821.³⁴ Z le-to je bila dejanski, toda ne pravno priznana nominacijska pravica pruskemu kralju glede prve dignitete v kapitljih in glede vseh v papeških mesecih upraznjenih kanonikatov, dočim so postavljali dekane in kanonike v ostalih šestih mesecih, vikarje pa sploh v vseh primerih ordinariji. Število kapiteljskih članov je bilo že takrat določeno. Med člane so spadali tudi častni kanoniki.³⁵

Sedaj imenuje dignitarje na stolnih in metropolitanskih kapitljih sv. stolica in sicer v onih, ki imajo samo enega dignitarja, izmenoma na prošnjo (ad istanza) kapitlja in ordinarija v onih pa, ki imajo dva dignitarja (prošta in dekana) prvega na prošnjo kapitlja, drugega na prošnjo ordinarija. Kanonike postavlja ordinarij izmenoma po zaslišanju in po pristanku kapitlja. To menjavanje se vrši ločeno pri pravilih (rezidencialnih) in pri častnih (nerezidencialnih) kanonikih. Mesta vikarje v podeljuje ordinarij po zaslišanju kapitlja (čl. 8).

Imenovanje na prošnjo (auf Ansuchen, italijansko »ad istanza«) znači napram občepравnim načinom podeljevanja cerkvenih zvanj (can. 148 Cod. j. c.) novost, ker prošnja v smislu čl. 8 pruskega konkordata ni ne praesentatio, ne nominatio, še manj pa postulatio. Iz tega dejstva smemo sklepati, da sv. stolica na prošnjo po občem pravu ni vezana, a tudi konkordat sam kot partikularnopravni vir o vezanosti izrecno ne govori, ker pač ta samo po sebi izhaja iz pogodbene narave konkordata. Ako bi sv. stolica prošnje ne upoštevala, bi niti kapitelj niti dotični škof mogla govoriti o kršitvi svojih pravic, ampak edino le pruska vlada kot druga pogodbena stranka. Primer je na sebi zanimiv, ker nam priča, da more sv. stolica kot vrhovna predstavica katoliške cerkve pogodbeno prevzeti obvezo, ki ni krita z nikako cerkvenopravno normo.

³⁴ Schneider Ph., l. c., str. 46 ss.

³⁵ Prim. čl. 21. bule »De salute animarum«.

Omejena je pravica ordinarijev do imenovanja stolnih kanonikov v toliko, da so pri vsaki drugi vakanci bodisi pravega bodisi častnega kanonikata na pristanek kapitlja vezani, dočim jim nalaga can. 403 Cod. j. c. samo dolžnost, da pred imenovanjem z aslišijo kapitelj.³⁶ Tudi po novem konkordatu štejejo častni kanoniki med kapiteljske člane.

2. Ob nastopivši vakanci škofijskih in nadškofijskih stolic so po buli »De salute animarum« izbirali nove ordinarije dotični kapitlji potom kanonične volitve, do katere so imeli pravico tudi častni kanoniki. Razlika med volitvijo in postulacijo ni obstojala. Izbranega kandidata je po dovršenem inkvizicijskem procesu sv. stolica kanonično potrdila (čl. 22—24). Odkloniti je mogla samo osebo, ki ni imela kanonične kvalifikacije.

Po čl. 6 novega pruskega konkordata je volilna pravica kapitljev v Prusiji sicer ostala, toda spremenjena je tako, da ne more nikdo postati škof ali nadškof, kogar sv. stolica noče.³⁷ Ob upraznitvi nadškofijske ali škofijske stolice pošljejo tako dotični kapitelj kakor tudi pruski nadškofje in škofje sv. stolici sezname kanonično sposobnih kandidatov. Upošteva te liste predloži na to sv. stolica kapitolju tri osebe, izmed katerih leta v tajnem svobodnem glasovanju voli nadškofa ali škofa. Sv. stolica ne bo postavila za nadškofa ali škofa osebe, glede katere ni kapitelj po izvršeni volitvi dobil od pruske državne vlade zagotovila, da ne obstajajo proti njej pomisleki politične narave.³⁸

Pri sestavljanju seznamov kandidatov in pri volitvi sodelujejo tudi častni kanoniki.

Značilno je, da čl. 6 ne govori o potrditvi, confirmatio, izvoljenega, ampak o imenovanju (nemško besedilo: wird nicht bestellen, italijansko: non nominerà), pač radi tega, ker je kandidat odobren po sv. stolici že v naprej in se kapitelj

³⁶ Po buli »De salute animarum« so bili ordinariji pri postavljanju stolnih vikarjev popolnoma svobodni. Po kodeksu (can. 403) so zavezani pred imenovanjem zaslišati kapitelj.

³⁷ Prim. Leiber R., l. c.

³⁸ V A. A. S. XXI, p. 577 se nahaja k čl. 6 opazka naslednje vsebine: Apostolica haec Sedes huiusmodi elenchis non adeo tenetur, ut nequeat, si necessarium aut conveniens duxerit, alios etiam eligere, qui sint extra elenchos.

izreče v obliki volitve zgolj o tem, kateri izmed trojice enako sposobnih in enako vrednih kandidatov mu je najljubši. Odloučen je pri vsakem imenovanju edino vpliv sv. stolice. Vsak spor med njo in volilnim kolegijem radi osebe kandidata je nemogoč. Način volitve je pruska partikularnopravna posebnost, ki v sedanji obliki ne pomeni nobene resne omejitve pravice sv. stolice do svobodne izbire škofov.

3. Povojni konkordati vsebujejo tudi važne določbe glede patronatov.

Čl. 15 konkordata z Rumunijo z dne 10. maja 1927, ki je stopil v moč dne 7. julija 1929, veli v prvem odstavku: Les droits et les obligations de patronat de toute catégorie sont et restent abolis sans aucun indemnité. To je jasno dovolj. V Rumuniji so vsa patronatna razmerja, ki so bila ponekod, kakor izhaja iz nadaljnjih določb omenjenega člena, istovetna z lastninsko pravico patronov na cerkveni in župni imovini, popolnoma prenehala, neizvemši onih, ki so vezana na verski ali studijski zaklad. O kaki odškodnini za ugasla patronatna bremena ni govora. Kjer je cerkvena in župna imovina v zemljiški knjigi vpisana kot last patronova, ostane le-ta lastnik i nadalje, toda posest pripada cerkvi in župniji. V primeru, da taka župnija v bodoče zakonito in kanonično³⁹ prestane obstojati, ima bivši patron, ako je bila to država ali državna naprava, pravico z dotično imovino razpolagati, ako je bila župnija pod zasebnim patronatom, ostanejo poslopja in druga imovina bivše župnije i dalje v cerkveni posesti in rabi.

Pruska ustava z dne 30. novembra 1920⁴⁰ predvideva v čl. 83 odpravo patronatov na predlog prizadetih, čim se odkupijo imovinske obveznosti. Zakon o tozadevnem postopanju in o načelih, po katerih naj se vrši odkup bremen, pa še ni izšel. Z ozirom na to določa čl. 11 pruskega konkordata, da se bo do nadaljnjega prezentacija na osnovi državnih patronatov po državnih oblastvih vršila še-le po predhodnem stiku s pristojnim ordinarijem na podlagi sporazumno izdanega navodila. Ta oblika prezentacije, ki popolnoma izključuje insti-

³⁹ O pomenu tega določila prim. »Katholische Kirchenzeitung« 1929, str. 138.

⁴⁰ Glej Piloty-Koellreutter, »Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart, Band X«, 1921, str. 235 ss.

tucijo ordinariju nevšečnega kandidata, je samo začasna in velja dotlej, dokler se glede patronatov s sv. stolico ne sklene nov dogovor, ki se predvideva posebno za primer, da izide v čl. 83 pruske ustave naznanjeni zakon. Pri zasebnih patronatih pruski konkordat ne uvaja nikake izpremembe.

Na B a v a r s k e m so ostale državne patronatne in prezentacijske pravice, izvirajoče iz posebnih kanoničnih naslovov, v doslejšnji obliki nedotaknjene (čl. 14, § 3). Konkordata s P o l j s k o (čl. 21) ter z L i t v o (čl. 19) omejujeta prezentacijsko pravico tudi laičkih patronov na terna-predlog ordinarijev in na rok 30 dni. Ako ta rok poteče brezuspešno, postane podelitev beneficija svobodna. V obeh državah pa ostanejo državni in zasebni patronati v veljavi le dotlej, dokler se ne sklene glede njih poseben dogovor.

Po konkordatu med sv. stolico in I t a l i j o z dne 11 februarja 1929, ki je stopil v moč dne 7. junija p. l.,⁴¹ so v Italiji odpravljene vse cesarske in kraljevske nominacijske pravice na cerkvene beneficije in cerkvena zvanja (izvzemši kleriške službe na dvoru) ter se je italijanska država odrekla tudi prerogativi kraljevskega patronata na višje in nižje cerkvene beneficije. Zadnji odstavek čl. 25 določa, da dolžnosti, ki so s temi patronati zvezane, v bodoče ne obremenjujejo več države ali od nje odvisnih uprav.

Ni odveč, da navajamo te različne načine dokončne ali vsaj začasne rešitve patronatnega problema, ki postaja tudi v Jugoslaviji od dne do dne nujnejša in zahteva tem več pozornosti, čim bolj se bližamo likvidaciji pod udarom agrarne reforme stoječih veleposestev.

Za kateri modus procedendi se bo odločila naša vlada? Najenostavnejši se mi vidi rumunski vzgled. Toda tudi posebnemu zakonu o odkupu bremen ne bi bilo prigovarjati, a k o s e p a t r o n i p a u p e r e s o d k u p a o p r o s t e. Naša vlada je doslej pri konkordatnih pogajanjih jemala ozir samo na javne

⁴¹ Besedilo glej v »Il Monitore Ecclesiastico XLI«, 1929, p. 75 ss., ali v »Archiv für katholisches Kirchenrecht« 1929, zvez. 109, str. 326 ss. Prim. tudi K u š e j, »Die öffentlichen Patronate im kaiserlichen Oesterreich und ihre Schicksale in seinen Nachfolgestaaten« v »Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte«, L, 1930, kanonistische Abteilung XIX, str. 171 ss., posebno str. 181 ss.

in one zasebne patronate, ki so zvezani z državnimi zemljišči.⁴² Ti naj bi s sklenitvijo novega konkordata ugasli, čemur se vrhovno cerkveno vodstvo najbrže ne bo upiralo. Italija se je v istini odločila za tako ureditev, toda bila je previdnejša, ker konkordat hkrati izreka, da prenehajo z ukinitvijo navedenih patronatov tudi z njimi zvezana bremena, ki so jih krili v bivši Avstriji večinoma verski zakladi.⁴³

V formalnem oziru se odpravi patronatov potom posebnega dogovora s sv. stolico ne da oporekati. Ako pogodba — kar v našem doslej znanem osnutku ni predvideno — hkrati odreja tudi ukinitvev bremen, potem dobi taka določba svojo moč iz konkordata kot državnega zakona. S tem, da se država patronatnim pravicam odreče ali jih celo z zakonom ukine, pa niso hkrati odpravljena tudi patronatna bremena. Država bi bila zavezana jih nositi še nadalje, dokler zakoni, ki ta bremena urejajo, niso razveljavljeni.⁴⁴

Ker se ves problem suče veliko bolj okoli patronatnih bremen nego okoli patronatnih pravic, in ker ta bremena še veliko težje nosijo zasebni patroni nego država, govori načelo pravičnosti proti temu, da naj ugasnejo bremena za državo brez odkupa, za ostale patrone pa ne.

Vsekako gre razvoj patronatnega prava v povojni dobi v smer, ki odgovarja can. 1451 cerkvenega zakonika in je cerkev lahko zadovoljna z uspehi svojih prizadevanj, da se patronatna razmerja polagoma popolnoma likvidirajo.

4. Iz konkordatov z Letonsko in z Rumunijo se da sklepati, da je sv. stolici bilo na tem, da država prizna katoliški cerkvi kot taki (ut sic) pravno osebnost v smislu can. 100 Cod. j. c. Giannini⁴⁵ to z ozirom na Letonijo izrecno na-

⁴² Prim. Lanović M., Konkordat Jugoslavije z Vatikanom, 1925, str. 84.

⁴³ Glej Kušej R., Verski zaklad in patronatna bremena, Ljubljanski škofijski list 1928, št. 7 in 8.

⁴⁴ Prim. Kušej, »Die öffentlichen Patronate« itd., I. c. str. 214. Stutz Ulrich, »Kirchliche u. staatliche Zuständigkeit hinsichtlich der Gesetzgebung über den Kirchenpatronat in Preussen, ein Rechtsgutachten«, 1925. — Heckel J., »Die Besetzung fiskalischer Patronatstellen in den evangelischen Diözesen Altpreussens«, Zeitschrift der Savigny-Stiftung XLVI 1926, kan. Abt. XV, str. 322 ss.

⁴⁵ I. c. str. 44 s.

glaša, dasi hkrati ugotavlja, da je besedilo čl. 1.⁴⁶ nejasno in razumljivo samo v zvezi s čl. 14, ki veli, da so katoliške cerkve, kapele in pokopališča smatrati kot last katoliške cerkve v Letoniji, katero svobodno upravljajo cerkvena oblastva in ki se ne more odsvojiti ali zaseči po komurkoli, niti proti volji cerkvenih oblastev porabiti v druge svrhe.⁴⁷

Ako je obstojal res namen, da se prizna katoliška cerkev »ut sic« kot pravna oseba, je dikcija obeh členov ponesrečena. Tudi če bi hoteli tolmačiti pojem »la religion catholique« v smislu katoliške cerkve, bi ne mogli sklepati, da je njej kot celoti priznana pravna osebnost, ker govori čl. 14 izrecno samo o katoliški cerkvi v Letoniji. Da-li je s čl. 14 postala organizacija katoliške cerkve v letonski državi kot taka lastnik ondi navedenih zgradb in svetih krajev, tako da bi le-ti ne bili sami za se pravne osebe, to je treba presojati po letonskem civilnem zakoniku, na katerega se čl. 1 izrecno sklicuje. Na vsak način bi pomenilo priznanje celotne organizacije katoliške cerkve v mejah poedinih držav kot posebne pravne osebnosti, ki bi ob enem bila lastnik vseh na državnem ozemlju ležečih cerkvenih nepremičnin, dokaj zanimivo spremembo v can. 1495 Cod. j. c. uzakonjenih načel.

Čl. 9 rumunskega konkordata naglaša, da priznava država katoliški cerkvi, zastopani po njenih zakonitih hierarhičnih oblastvih, pravno osebnost po določilih deželnih zakonov ter da so dosledno temu župnije, nadduhovnije, samostani, kapitlji, starostije, opatije, škofije, metropolije in druge zakonito ustanovljene organizacije pravne osebe s polno lastninsko pravico na svoji imovini katerekoli vrste.

Po rumunskem deželnem pravu pa katoliški cerkvi v celoti navzlic jasnemu besedilu čl. 9 vendar ni priznana pravna osebnost. Kajti po čl. 11 rumunskih bogočastnih zakonov z dne 31.

⁴⁶ La religion catholique sera librement et publiquement exercée en Lettonie et la personnalité juridique avec tous les droits, que Code civil de Lettonie reconnaît aux autres personnes civiles, lui sera reconnue.

⁴⁷ Les églises, chapelles, cimetières catholiques sont considéré comme propriété de l'Eglise Catholique en Lettonie; ils sont librement administrés par l'autorité ecclésiastique; ne peuvent être aliénés ou confisqués par qui que ce soit, ni destinés à d'autres usages contre la volonté de l'autorité ecclésiastique.

marca 1928 so pravne osebe samo poedini organizmi historičnih kultov, med katere šteje po čl. 21 tudi katoliška cerkev, torej župnije, dekanati, samostani, kapitlji, škofije itd., ne pa katoliška cerkev kot taka, tako da je prvi odstavek čl. 9 precej problematičnega pomena.⁴⁸

V imovinskopravnem oziru se vstvarja po čl. 13 rumunskega konkordata posebna medškofijska sveta imovina za vso katoliško cerkev v državi in to iz obligacij rumunske rente, ki pripadajo sedaj »prebendam« škofov, kanonikov, dušnopastirskega duhovništva in bogoslovnim seminarjem. Svrha te svete imovine je, da se iz nje vzdržujejo ordinariji in ordinariati, bogoslovni seminarji, kanoniki in dušnopastirsko duhovništvo. V primeru, da dohodki ne bi krili vseh tozadevnih stroškov, bo država skrbela za dopolnilo do višine duhovništvu po domačem pravu zakonito priznanih prejemkov, glede katerih je katoliško duhovništvo z drugimi verskimi organi izenačeno.

To sveto imovino upravlja svet katoliških škofov po pravilih, ki jih le-ti sami sestavijo in ki morajo biti odobrena od sv. stolice in od vlade.

Ta »patrimoine sacré«, ki tvori samostojno pravno osebnost, bo poleg verskega in študijskega zaklada, ki v Rumuniji že obstojita v enakem svojstvu in se bosta na isti način upravljala, bistveno olajšal imovinsko samostojnost katoliške cerkve, s katero ji je slovesno priznan najizrazitejši znak samoupravnega telesa.

Juristično pomeni »sveti patrimonij« novo ustanovo, nastalo z dismembracijo cerkvenih beneficijev na ta način, da se jim je vzel v rumunskih rentnih obligacijah obstoječi del njihove dotacije. Vsi ti deli, združeni v poseben sklad, služijo sedaj svrham vse katoliške cerkve v državi. Vsa zanimiva transakcija je povsem v skladu s cerkvenim zakonikom (can. 1421).

Člankar v »Katholische Kirchenzeitung« (1929, str 138) trdi celo, da so po čl. 13 spremenjeni vsi beneficiji, ki so jih doslej vživali škofje, kanoniki, dušni pastirji in seminarji, v novoustanovljeni meddiecezanski sklad, ki služi odslej za vzdrže-

⁴⁸ Prim. nemški prevod rumunskega bogočastnega zakona v Arch. f. kath. K. R. 1930, str. 235 ss.

vanje omenjenih institucij in organov. To se sicer z besedilom konkordata ne krije, stvarno pa je trditev pravilna, ker bo na škofih ležeče, da višino prejemkov za različne duhovniške položaje določijo in morebitne presežke poedinih beneficijev pritegnejo k virom, ki so določeni za cerkev kot celoto. Brez dvoma smemo »patrimoin sacré« smatrati za »pia causa« v smislu can. 1473, ker služi vzdrževanju vseh cerkvenih naprav.

Verski in studijski zaklad sta ostala v Rumuniji v bistvu nespremenjena, toda njuni dohodki so odkazani cerkvi. Oba zaklada sta izrecno označena kot samostojni pravni osebi.

S tem je za Rumunijo rešeno vprašanje o lastniku versko-in studijsko-zakladne imovine, ki je za Italijo in za Poljsko ostalo odprto in ki je v naši državi, v Avstriji in Čehoslovaški dokaj sporno.

Sv. stolica očitno ne vztraja na tem, da se zadeva verskih zakladov v vseh prizadetih državah uredi na enak način. V konkordatu z Italijo se je zadovoljila z določbo, da se verski zakladi v novih italijanskih pokrajinah upravljajo po mešanih komisijah, v katere pošlje polovico članov cerkvena oblast.⁴⁹ Verski zaklad sam pa se ne označuje kot cerkvena imovina, niti je naveden v vrsti onih institucij, katerim se zavezuje italijanska država priznati pravno osebnost.⁵⁰

V konkordatu s Poljsko verski zaklad izrecno ni omenjen, toda prvi stavek čl. 24, št. 3 odreja sledeče: *La question des biens dont l'Eglise a été privée par la Russie, l'Autriche et la Prusse et qui se trouvent actuellement en possession de l'Etat polonais, sera réglée par un arrangement ulterieur.*

Očitno je verski zaklad bivše Galicije postavljen tukaj v eno vrsto s cerkveno imovino, ki sta jo nekoč zasegli Prusija in Rusija in ki tvori sedaj poljsko državno posest.⁵¹

Verski zaklad bo brez dvoma tudi pri konkordatnih pogajanjih Jugoslavije igral vlogo. Zato so določbe, ki se nanj nanašajo v doslejšnjih poveljnih konkordatih, tudi za nas pomembne.

⁴⁹ Čl. 29, lit. e.

⁵⁰ Prim. čl. 29, lit. a in b ital. konkordata.

⁵¹ Prim. Kušelj, »Die öffentlichen Patronate« itd., I. c., str. 213.

IV. Pravo vzhodnih cerkva.

Katoličanov, ki pripadajo k obredom vzhodnih, z zapadno cerkvijo zopet združenih cerkva, se »Codex juris canonici« v obče ne tiče. Izjemo tvorijo samo božjepravne in one norme, ki se že po svojem bistvu nanašajo na katoliško cerkev kot celoto (can. 1.). Navzlic temu se konkordati z onimi državami, v katerih živijo katoliki različnih obredov, kakor na Poljskem in v Rumuniji, nanašajo na katolike v obče, ne glede na njih obredno pripadnost.

Velike koristi, ki jih je prinesla zapadni cerkvi nova kodifikacija njenega prava, so postavile v povojni dobi tudi problem kodifikacije prava vzhodnih cerkva v ospredje. V obliki skromne beležke, »Notificatio«, ki se nahaja v 15. številki (2. decembra) lanskega letnika papeškega službenega lista »Acta Apostolicae Sedis«, je izvedel ves katoliški svet, da je postavljena v Rimu posebna »Commissio Cardinalitia pro studiis praeparatoriis Codificationis Orientalis«, na katere čelo je zopet postavljen preizkušeni kardinal Peter Gasparri, ki je glavni avtor kodeksa zapadne cerkve. Morda je njegova nadomestitev v državnem tajništvu po kardinalu Pacelliju nekoliko v zvezi s tem dejstvom.

Ogromni pomen kodifikacije prava vzhodnih cerkva leži na dlani, ne toliko radi številnosti uniatov kakor radi dejstva, da se krije pravo uniatskih cerkva, ako izvzamemo papežev primat in absolutno nerazvezljivost veljavno sklenjenega izvršenega zakona, skoraj povsem s pravoslavnim cerkvenim pravom. Zato je gotovo, da bo potek tega dela zasledovalo z največjo pazljivostjo vse pravoslavje, ker bo posredno tudi njemu olajšalo pota do preosnove starega, vsem pravoslavnim cerkvam skupnega prava, ki je reforme nujno potrebno, ostaja pa v stare oblike vključeno, dokler ga edini pristojni organ, vesoljni cerkveni zbor, primerno ne spremeni.

Mi moremo želeeti novemu podjetju samo najlepši uspeh, enak onemu, ki ga je zapadna cerkev dosegla s kodifikacijo svojega prava. Srečni zakoni zblížujejo narode, srečno izvršen kodeks vzhodnega cerkvenega prava pa bi stremljenja po zblížanju zapadne in pravoslavnih cerkva brez dvoma izdatno podkrepil in spravil za korak visokemu cilju bližje.

Binkošti - Duhovi, brezpogojen - bezuvjetan, bodisi - bilo, bo - će;

celo - čak;

dasi - premda, dejansko - stvarno, določen - odredjen, dejstvo - činjenica, doslej - dosada, določba - odredba, dežela - pokrajina, dajatev - davak, državljansko - gradjansko, dotlej - do tada, dokaj - prilično, vrlo, dvom - sumnja;

hkratu - ujedno;

iskati - tražiti, izjema - iznimka, izhajati - izlaziti, izvedeti - doznati;

ko - kad, kateri - koji, komaj - jedva, kajti - jer, kot - kao, ker - jer;

le - samo;

najhujše - najgore, navzlic - usprkos, nikjer - nigdje, nahajati - nalaziti, natisnjen - tiskan, navidezno - prividno, naj - neka, noben - nijedan, nevarnost - opasnost, nasprotje - suprotnost, navadno - obično;

ovira - zapreka, omeniti - spomenuti, obenem - ujedno, ovirati - priječiti, obrat - djelovanje, odškodnina - odšteta, odprava - ukidanje, odslej - od sada;

povojno - poratno, praviti - kazati, prvič - prvo, prvi put, pomeniti - značiti, pogoj - uvjet, poleg - osim, podrežati - podvrći, prizadevanje - nastojanje, v poštev - u obzir, prošnja - molba, poslopje - zgrada, prizadet - pogodjen, pristrasan, učesnik, pomemben - važan, podjetje - poduzeće;

razmerje - odnošaj, razmejitev - razgraničenje, razen - osim, resen - ozbiljan;

sta - su, stališče - stanovište, sprememba - promjena, skrbeti - brinuti se, skleniti - zaključiti, sploh - uopće, sklicevati - pozivati, sprejeti - primiti, sovražen - neprijateljski, strokovna - stručna, slovesen - svečan, spričevalo - svjedodžba, sedež - sjedište, seznam - popis, sedaj - sada, sicer - inače;

še - još, številen - brojan, število - broj, šele - istom;

tehtnost - važnost, torej - dakle, tudi - i, takoj - odmah, težava - teškoća, toda - ali, tja - tamo, tozadeven - odnosni, tukaj - tu;

ujeljaviti - oživotvoriti, uvažiti, dokazati, utegniti - moći, upoštevati - uzimati u obzir, ustrezati - odgovarati, upravičen - ovlašćen, koji ima pravo do . . . , uklenjeno - okovano;

vsaj - bar, vojna - rat, veljava - vrijednost, vstopiti - ući, vedeti - znati, v - u, več - više, vzgoja - odgoj, veljati - vrijediti, volitev - izbor, voliti - birati, vsebovati - sadržavati, vzhoden - istočni, ves - čitav;

zmaga - pobjeda, zvest - vjeran, zakonsko pravo - bračno pravo, zapoditi - istjerati, zaupno - povjerljivo, zgolj - samo, za-

treći - ugušiti, ukinuti, zadeva - stvar, zadosten - dovoljan, zaseben - privatni, zagotoviti - osigurati, zaukazano - naredjeno, zvestoba - vjernost, zaslišanje - saslušanje;

že - već.

Univ. prof. dr. St. Lapajne:

Spori o osnovnih pojmih prava zastaranja.

(S poskusom rešitve.)

Malokatera civilistična snov je tako potrebna pojmovnega razčiščenja, kakor pravo zastaranja. Po proučenju domačega (staroavstrijskega) o. d. z.-a, mlajšega nemškega državljanškega zakonika in najmlajšega švicarskega civilnega sem dobil utis, da ustrezajo določbe prvega (tudi izza novele) samo nujnim vsakdanjim potrebam, da se je drugi (pod Windscheidovim vplivom) sicer lotil pojmovnega razčiščenja prava zastaranja, a ne s povsem srečno roko, in da je zadnji, švicarski, sicer najbogatejši na podrobnih določbah s tega pravnega polja, a da se skrbno ogiblje, izdati katerokoli pravno konstrukcijo instituta zastaranja.

V splošnem pravu je bilo dosti več jasnosti v pojmovanju tega predmeta. Za nedvomno je veljalo, da prične zastarenje teči šele, ko je postala »actio nata«, t. j. ko se je iz pravice rodila tzv. actio. Nedvomno je dalje bilo, da se zastaranje prepreči, ako se pravočasno (v zastaralni dobi) vzpostavi na mesto akcije pravica. Ti osnovni misli se mi zdita prejkoslej pravilni, dasi jih nobena citiranih treh zakonodaj izrečno ni prevzela. Ker pa današnji pravni sistemi akcij več ne poznajo, je treba, da spravimo stare pravne misli v sklad z modernimi sistemi.

Pomanjkujoča jasnost zakonodaj pušča sledove v pravosodstvih. Pravosodstvom, zlasti našemu ozir. staroavstrijskemu je manjkalo, kadar je moralo izpolnjevati vrzeli o. d. z.-a, osnovnih vidikov zakonodajalca; zato bomo mogli na mnogih staroavstrijskih repertorijskih rekih in judikatih ugotoviti, da niso bili vedno pravilni in ne vedno dosledni. Še več očitkov zadene pravoznanstvo, ki ni opravilo legislativi in judikaturi potrebnega predhodnega teoretičnega dela. Današnje pravoznan-

stvo stoji na stališču nekake resignacije, da zastaranje sploh ni enoten institut («da ni za vsa pravna razmerja enako», »da ni nobene splošne teorije zastaranja«, »zato tudi ne splošnega nauka o njem«: Eneccerus, Lehrbuch des bgl. R., 1923, I. Bd., I. Abtl.). Slično se izraža o zastaranju o. d. z.-a Unger, System II. Bd., str. 285. To stališče se mi zdi neopravičeno. Tudi modernim zakonom se da posneti enoten institut zastaranja. (Resnica je le, da so te zakonodaje prevzele poleg enotnega zastaranja pod vplivom plemenskih prav neke nadaljnje sorodne institute, na pr. zamolčanje.)

V naslednjih petih odstavkih se lotim vseh osnovnih vprašanj s polja prava zastaranja: Kaj je zastaranje in njegov povod; kaj njegov predmet; kdaj prične zastaranje teči; katere pravice ozir. zahtevki so mu odtegnjeni; in končno, je-li zastarajo tudi prigovori? Po navedbi sporov, ki vladajo v pogledu odgovorov na vsa ta vprašanja, pokažem najprej ona pravila, ki bi jih terjala pojmovna jurisprudenca. Ta pravila primerjam potem s pozitivnopravnimi določbami našega, nemškega in švicarskega prava ter ugotovim, v koliko se medsebojno podpirajo ozir. si nasprotujejo. Starejši spori, ki so že rešeni v soglasju, me ne bodo več zadrževali na pr. zavrnitev nexusa, ki ga napravljata §§ 1452 in 1478 med institutoma zastaranja in priposestovanja, izločitev vrhovnostnih, staležnih in pravic merae facultatis iz predmetov zastaranja, in neki drugi.

Kaj je zastaranje in njegov povod? — Nedvomno je zastaranje ugašanje pravic po poteku zakonito predvidene dobe. Po mojem prepričanju je zastaranje dalje (enako kakor v splošnem pravu) tista vrsta ugašanja, ki jo povzroči poškodba pravice, in ki se dovrši radi opuščene reakcije zoper poškodbo. Poškodba pravice bi torej bila izhodišče zastaranja, pasivnost poškodovanega upravičenca njegov osnovni razlog. Ako na pr. poškodovani lastnik ne reagira pravodobno z vindikacijo ali negatorijo ali poškodovani služnostni upravičenec s konfesorijo, dedič s hereditatis petitio, upnik s tožbo na spolnitev, pridejo vsi ti poškodovanci v položaj preskribentov, in njim vsem, če se pravodobno ne rešijo iz tega položaja, pravice zastarajo. S tem bi bil podan enoten povod in enoten pojem zastaranja. — Ehrenzweig, System, allg. Teil, 1925,

str. 283 je, sledeč o. d. z.-u, na prvi pogled drugačnega mnenja, namreč, da imamo dvojno zastaranje: zastaranje zahtevkov (Anspruchverjährung) in zastaranje radi neizvrševanja pravice (Gebrauchsverjährung). Resnica je, da zastara vse polno pravic na pr. služnostna po o. d. z.-u ne le radi kršitve s strani obremenjenca in opuščene reakcije, ampak tudi radi golega neizvrševanja pravice po upravičencu. Vendar nam preko te zakonodajalčeve in Ehrenzweigove dvodelnosti pomaga dosti široko pojmovanje »poškodbe« kot izhodišča zastaranja. Poškodba ni le kršitev (ki je ožji pojem). Kršitve so tiste poškodbe, ki jih povzročijo druge osebe, in iz katerih nastanejo zoper kršitelje tožbeni zahtevki. Poškodujejo se pa pravice tudi (po naključju in) s tem, da se jih upravičenci sami ne poslužujejo, da bi se jih posluževati mogli. Terjatev-prinosnina na pr. se krši, čim je dolžnik ne prinese o pravem času in na pravi kraj, a terjatev-iskovina se poškoduje s tem, da je upnik ne gre iskat k dolžniku. Služnosti se morejo i kršiti (z uporom obremenjenca) i poškodovati (non usu). Dočim se razvijejo tožbeni zahtevki zoper kršitelje samo v primerih kršitve, se rešijo v primerih neizvrševanja upravičenci iz položaja preskribentov s tem, da nadaljujejo izvrševanje pravice, preden poteče zastaralna doba. Ob dosti širokem razumevanju pojma »poškodbe« torej nimamo več povodov, ampak en sam povod za zastaranje in eno samo vrsto zastaranja. Tak povod tvori sleherni razlika, ki se pokaže med dejanski nastopajočim in po vsebini pravice pričakovanim stanjem stvari. A tako razliko more povzročiti dvojne vrste ravnanje: ravnanje druge osebe (kršitev) in ravnanje upravičenca samega (samopoškodba). Namesto, da govorimo z Ehrenzweigom o zastaranju zahtevkov in o zastaranju radi neizvrševanja pravice, priporočam, da govorimo o enotnem zastaranju radi poškodbe pravice, ki pa izhaja ali iz njene kršitve po drugi osebi ali iz samopoškodbe po upravičencu. — Nemški državljanski zakonik pozna, kakor se razlaga od nemških civilistov, v nasprotju k obema nazoroma, le zastaranje zahtevkov; zastaranje radi neizvrševanja pravice mu je tuje. Ne morem razumeti, kako more prebiti nemška praksa brez zadnjega. — O rationes legis, zakaj naj stanje poškodovane pravice, čim

dolgo časa traja, preide v zakonito stanje in se perpetuira, ni treba zgubljeni besedi, ker so vsem znane, in jih uvažujejo tudi najprimitivnejša prava; Ehrenzweig pravi kratko in jedrnato: naj sedanjost zmaga nad davnino.

Le izjemoma poškodovanje pravice nima za posledico, da postane upravičenec preskribent. Taka izjema velja le pri neklih pravicah in le pri enem načinu poškodovanja. Razlikovati nam je v tem pogledu med pravicami, ki se morejo izvrševati samo s pomočjo (s sodelovanjem) druge osebe (pozitivnim ali negativnim), in med pravicami, ki se izvršujejo brez take pomoči. K zadnjim štejemo lastninsko in one pravice, ki gredo za golim očuvanjem obstoječega stanja (Beharrungsrechte). Prvoomenjene streme nasprotno za premembo obstoječega stanja (Aenderungsrechte). O. d. z. jih imenuje, ker so navezane na pomoč (sodelovanje) druge osebe, »Rechte gegen einen Dritten« (§ 1479); točnejše bi jih nazval pravice na breme druge osebe. Njih število presega daleko število pravic na očuvanje obstoječega stanja. Kajti k njim spadajo ne samo vse pravice relativnega značaja (terjatve), temveč tudi neke absolutnega značaja (služnostne, realne). Le pri pravicah na breme druge osebe ima ta druga oseba interes na tem, da se stanje poškodovane pravice pozakoni in perpetuira, naj je poškodovanje izšlo iz kršitve ali iz samopoškodbe; zato so le pravice na breme druge osebe podvržene zastaranju ob vsaki vrsti poškodbe. Pri pravicah, ki gredo za golim očuvanjem obstoječega stanja, ni, kadar so poškodovane z golim neizvrševanjem, nobene osebe, ki bi ji bilo do tega, da se stanje poškodovane pravice pozakoni in perpetuira. Zopet pa se pokaže tak interes, čim je bil Beharrungsrecht kršen po drugi osebi. Tako si razlagam, da je po § 1459 lastninska pravica podvržena le tzv. Anspruchverjährung, ne tudi Gebrauchsverjährung.

Kaj je predmet zastaranja? — Iz pojma zastaranja bi sledilo, da so predmet zastaranja poškodovane pravice, ki radi njega ugašajo; tako tudi Ehrenzweig (l. c., str. 283). Vendar temu ni tako, in morejo biti, kakor bomo videli, pravice le izjemoma neposredni predmet zastaranja. Kajti, če bi v preprostem primeru zastaranja vindikacijskega zahtevka tvorila neposredni predmet zastaranja lastninska pravica sama, bi bil

rezultat ta, da bi postal lastninski predmet ničji (*res nullius*); kršitelj namreč na podlagi gole kršitve ozir. ž njo pridobljene posesti (brez ostalih predpostavk priposestevovanja) še ne postane lastnik, in če je postopal mala fide, stvari sploh priposestevovati ne more. Tak rezultat je nesprejemljiv. Zato mora ob kršeni lastninski pravici zastarati nekaj drugega, nego pravica. Kar velja za lastninsko pravico, velja najmanj za vse ostale pravice na očuvanje obstoječega stanja. Lažje bi poškodovane pravice sprejeli kot neposrednji predmet zastaranja pri pravicah na premembo obstoječega stanja (na breme drugih), na pr. pri terjatvah; kajti pri njih se obremenjena oseba (dolžnik) z zastaranjem definitivno oprosti svojega dolga. Ker pa ne gre, da bi odgovarjali neenotno (po razni pravni naravi pravic) na vprašanje, kaj je predmet zastaranja, moramo raziskovati vprašanje naprej; predvsem ob kršitvi pravic.

Iz vsake kršitve nastane zoper kršitelja pravica na odpravo kršitve ali, kar je isto, na vzpostavitev prejšnjega stanja. Za o. d. z. izhaja ta pravica poškodovanega upravičenca iz §-a 859, ki kot tretji razlog nastanka obligacij ne uzakonjuje (kakor mlajši zakoniki) nedopustnega dejanja ali krivde, temveč (dosti širše) zadobljeno poškodbo (*erlittene Beschädigung*). Vindikant in tožnik iz negatorije zahtevata vzpostavitev lastninskega odnošaja, kršenega v celoti ali deloma, tožniki iz konfesorije vzpostavitev služnostnega odnošaja, upnik iz terjatve njeno pozitivno ali negativno spolnitev (činitev ali opustitev) itd. Ta nova pravica poškodovanega upravičenca je materielnopravna in spada k obligacijam, a po vsebini gre, kakor vse odškodninske terjatve za restitucijo ozir. institucijo: pri pravicah na očuvanje za restitucijo starega stanja stvari, pri pravicah na premembo za institucijo tistega novega stanja, ki ga postulira vsebina kršene pravice. Moderni imenujejo to, pravkar karakterizirano, novo pravico poškodovanega upravičenca z a h t e v e k (*Anspruch*). Med njim in starorimsko akcijo ni bistvene razlike. Gajus je materielnopravni značaj akcije zelo pregnantno podčrtal s tem, da jo je uvrstil kot tretji predmet v svoj z a s e b n o p r a v n i sistem (*personae, res, actiones*). Od kršene pravice se zahtevek jasno razlikuje: predvsem, ker je zahtevek vedno o b l i g a c i j a, torej vedno naperjen zoper drugo osebo (kršitelja), dočim se kršijo tudi pravice, ki niso naperjene zoper nikogar na pr. last-

ninska; dalje, ker je zahtevek vedno obligacija odškodninskega značaja, dočim izvirajo kršene obligacije tudi pogodbam, sploh pravnim poslom (še češče, nego poškodbam); končno, ker ima zahtevek vedno pozitivno vsebino (na restitucijo), dočim je vsebina kršene pravice lahko negativna, kadar se terja samo vzdrževanje okolice od posegov vanjo. — Ta zahtevek (actio) so smatrali že Rimljani in smatramo znova v moderni dobi za predmet zastaranja. Jura sunt perpetua, actiones temporales. Radi zastaranja ugasne le zahtevek, ki je nastal zoper kršitelja, ostane pa očuvana kršena pravica. Realiziranje zadnje se sicer najčešče (pri terjatvah) ne da več doseči, a pri pravicah na očuvanje ni izključeno. Lastnik, ki mu zastara vindikacijski zahtevek, lastninske pravice ne more realizirati proti kršitelju in njegovim univerzalnim in singularnim naslednikom; čim bi pa eden njih zgubil posest na stvari, ki je še ni priposestvoval, in bi isto stvar našla druga oseba, bi lastniku proti tej zadnji nastal nov vindikacijski zahtevek. V tem smislu rešujejo ta znameniti spor vsi mi znani, domači in tuji, civilisti (Krajnc po Stubenrauchovem cit. k § 1478, Unger l. c., str. 424, Eneccerus l. c., str. 609, Oertmann, Planck, Cosack). Izjemo delata Ehrenzweig in Pfersche (Grundriss der allgemeinen Lehre des bgl. R., 1907), ki smatrata lastninski zahtevek sploh za nezastarljiv; Ehrenzweig izvaja nezastarljivost iz nezastarljivosti lastninske pravice non usu, Pfersche iz večnega obnavljanja lastninskega zahtevka; nobeden teh argumentov ne prepričuje. To bi bil eden dokazov, da tvori neposrednji predmet zastaranja iz kršitve pravice se razvivi zahtevek, ne kršena pravica sama. — Manj jasna in za laika skoro nevidna je razlika med terjatvami kot pravicami na premembo obstoječega stanja in med zahtevki, ki nastajajo iz njih kršitve. Tukaj so i kršene pravice i nastajajoči zahtevki obligacijskega značaja, in se pravice, čim zastarajo zahtevki, ne dajo več realizirati. Zato postane tukaj razlikovanje med pravicami in zahtevki nepraktično. A za pravnika obstoji razlika vendar. Zahtevki so vedno odškodninskega značaja, pravice ne vedno, češče poslovnega ali celó absolutnopravnega značaja (pogodbene terjatve, realna bremena). Zato činjenica, da prestane v teh primerih z zahtevkom praktično tudi kršena pravica, ni noben argument zoper trditev, da tvorijo nepo-

srednji predmet zastaranja pri pravicah na očuvanje in na premembo obstoječega stanja iz kršitev nastajajoči zahtevki, ne pravice. — Izjemo tega načela moramo priznati pri drugi vrsti poškodbe: pri samopoškodbi, a le pravic na premembo. (Kadar se zanemarja izvrševanje pravic na očuvanje, smo že ugotovili, da zastaranja sploh ne prične teči). Čim se zanemarjajo z neizvrševanjem pravice na premembo, prične zastaranja teči, a predmet tega zastaranja ne morejo biti zahtevki, ker ni nikdo drugi pravice kršil, ampak si jo je poškodoval upravičenec sam. Tu izjemoma preostaja kot predmet zastaranja neizvrševana pravica sama.

Nemški državljanski zakonik pojmuje edino mu znano zastaranja zahtevkov nekoliko drugače, nego mi. Po § 194 cit. je nemški Anspruch »pravica, terjati od drugega kako dejanje ali opustitev«. Ta definicija, ki nas spominja dosti bolj na pojem terjatve, nego zahtevka, je bila konstruirana od Windscheida in se tolmači od nemških civilistov v tem smislu, da dobi vsak nemški zasebnopravni upravičenec hkratu in sočasno s pravico še drugo pravico, ki mu naj prvo, čim bi bila napadena, ščiti. Skupno z našim zahtevkom ima torej nemški Anspruch, da je materielnopravna pravica obligacijskega značaja in restitucijskega smotra. Razlika med njima obstoji v tem, da nastane po našem pojmovanju zahtevk še le ob kršitvi pravice in radi nje, ne hkratu in sočasno z nastankom pravice. Da je naša konstrukcija ne le naravnejša, ampak tudi pravilnejša, dokazuje nemški drž. zakonik zlasti z določbo § 202 al. 1. Upnik iz odgodene terjatve ima pri nas eno samo pravico (terjatev); še le, če se mu terjatev ob dospelosti ne spolni, dobi vrh nje zahtevk na restitucijo (institucijo) t. j. na prisilno spolnitev. Nemški Anspruch ni pogojen od kršitve (nespolnitve ob dospelosti), ampak nastane sočasno z nedospelo terjatvijo. Da pa ne more upnik na podlagi tako konstruiranega zahtevka svoje nedospele terjatve takoj uveljavljati ozir. da mu ne prične nedospela terjatev zastarati, ako je ne uveljavi, določuje cit. § 202 al. 1: »Zastaranja je zadržano (gehemmt), dokler je činitev nedospela (odgodena)«. Ta primer zadržanja toka zastaranja je čisto umeten in statuiran iz očividne zadrege (radi napačnega pojmovanja zahtevka). V tej kritiki me podpirata Kohler in Thon. Prvi pravi: »Še le s kršitvijo nastane poseben odnošaj, in ta posebni odnošaj je za-

htevek. Odnosaj torej ni podan že s pravico, temveč nastane šele z njeno kršitvijo«. (Lehrbuch d. bgl. R., I. Band, str. 173); drugi slično: »Dokler norme, ki ščitijo lastnino, niso kršene, ni ma smisla, da se priznava lastniku še zahtevek« (Rechtsnorm und subj. Recht iz l. 1878). — Švicarski civilni zakonik v splošnem ne razlikuje med pojmom »pravica« in »zahtevek« in ju rabi promiscue; v pravu zastaranja govori sicer vedno o zahtevkih, a ne poda njegovega pojma na nobenem mestu.

V našem pravnem sistemu navajajo »zahtevke« kot predmet zastaranja šele najmlajši zakoni. O. d. z.-u tvorijo predmet zastaranja »pravice«; a na dveh mestih (§§ 1489, 1490) govori o zastaranju »tožb« (v materielnopravnem smislu). — Pač pa je značilno za naš in za druge zakonike, da se neka civilnopravna upravičenja ne nazivajo nikdar pravice, ampak dosledno »zahtevki« (odškodninski, kondikcijski, jamčevalni, gestijski, verzijski, regresni zahtevki). To so sama taka upravičenja (reparacije), ki so nastala že iz kršitve drugih pravic; zato ustreza njih bistvu, da se imenujejo zahtevki, ne pravice. Uveljavljati se morejo (in se morajo v ogib pričetku zastaranja) takoj s svojim nastankom, ne da bi potrebovali lastne kršitve. Tolmači o. d. z.-a so se s predmetnim sporom, je-li predmet zastaranja pravica ali zahtevek, kdaj ena, kdaj drugi, še malo bavili. Največ Unger, ki se pa tudi ni povzpел do pojmovanja zahtevka kot odškodninskega (reparacijskega). Pfersche razlikuje med zastaranjem tožb in ugašanjem pravic radi nerabe; Ehrenzweigu zastarajo vedno le pravice; Wolff je singularnega menja, da ugasne pravica pri pravnem razmerju trajne vsebine (renti), pri netrajni (posamezni) terjatvi da zastara zahtevek.

Kdaj prične zastaranje teči? — Iz predstoječih izvajanj bi izhajalo: 1. načelno zastaranje zahtevkov radi kršitve pravic (na očuvanje ali na premembo obstoječega stanja) prične teči, čim se je kršitev zgodila (a reakcija zoper njo opustila); 2. izjemno zastaranje pravic (na premembo obstoječega stanja) radi samopoškodbe prične teči, čim je postalo izvrševanje pravic možno (a se ni vršilo); 3. zastaranje odškodninskih in reparacijskih zahtevkov prične teči z njih nastankom (kršitvijo druge pravice).

Te logične posledice, ki so veljale v splošnem že Rimlja-

nom (agere non valenti non currit praescriptio), so skoro brez izjeme pozitivno pravo še današnjih zakonodaj. Kjer se kaka določba teh zakonodaj od njih oddaljuje, moremo domnevati, da je napačna. Takih določb je pa več, baš radi tega, ker so moderne zakonodaje opustile, naglasiti izrečno, da brez poškodbe (kršitve ali samopoškodbe) ni zastaranja. (Pač pa je v nekih izjemnih primerih opravičeno, da prične zastaranje teči šele nekaj časa izza poškodbe, in sicer pri kratkih zastaralnih dobah, kjer se terja poleg kršitve zaznanje za škodo in osebo škodovatelja.)

Naš o. d. z., literatura in judikatura k njemu odgovarjajo na predmetno vprašanje pravilno. Judikatura pa je imela mnogo posla, ker o. d. z. ni predvidel nobene generalne, ampak le tri specialne določbe za pričetek toka zastaranja: Po § 1478 zadostuje za zastaranje gola neraba pravice, ki bi se ob sebi mogla izvrševati (primer ad 2. uvoda). Po § 1488 zastara pravica služnosti, katere izvrševanju se je obremenjenec uprl, čim je ne uveljavi služnostni upravičenec v treh zaporednih letih (primer ad 1. uvoda). Po § 1489 zastara odškodninska tožba v treh letih potem, ko sta postala škoda in oseba škodovatelja poškodovancu znana (ako nista postala znana, ali kadar izvira škoda iz hudodelstva, zastara tožbena pravica v 30 letih; primer ad 3. uvoda). Soglašajo tudi Unger, Pfersche, Ehrenzweig. Unger (l. c., str. 382—386) na pr. določuje pričetek zastaranja zahtevkov iz kršitve posameznih pravic, tako-le: »Lastninska tožba je nata, čim je podan restitucijski zahtevek; konfesorična, čim kdo moti upravičenca v izvrševanju njegove stvarne pravice ali mu jo prereka; stvarna zastavna tožba zoper posestnika zastave (pri rimski mobilarni hipoteki ali moderni registrski), čim je utemeljen zahtevek na prepustitev stvari v svrhu kritja iz nje; dediščinska tožba (činitvena), čim poseduje kdo drugi dediščino pro herede vel pro possessore, ali (ugotovitvena), čim se prijavi kdo drugi dedičem z učinkom, da je bila prijava sprejeta za podlago zapuščinski razpravi.« Pfersche (l. c., str. 66 sled.): »Stvarnopravni zahtevki pričnejo zastarati, čim je stvarna pravica kršena. Zastaranje obligacijskega zahtevka pričenja z dospelostjo na pr. čim je spolnen pogoj, ali je dotekel rok (primer ad 1.), ali čim zavisí dospelost zgolj od volje upravičenca (od njegove odpovedi, ponudbe protičinitve v smislu

§ 1052, opomina glavnega dolžnika v smislu § 1355; primer ad 2). Pri pravicah na ponavljajoče se činitve velja poseben pričetek zastaranja za zahtevek vsakega obroka. Radi nerabe pričnega zastaranja, čim se opusti možno izvrševanje pravice«. E h r e n z w e i g (l. c., str. 290): »Tok zastaranja pričnega, čim ne nasprotuje uveljavljanju zahtevka nobena pravna ovira na pr. pomanjkujoča dospelost. Zastaranje pogojnih zahtevkov ne prične teči, dokler ni spolnen odložilni pogoj (sc. ker dotlej ni poškodbe), izvzemši primer, da je spolnitev pogoja prepuščena poljubnosti upravičenca (sc. radi samopoškodbe). Odgodeni zahtevki pričenjajo zastarati, čim dospejo; pri pravicah na ponavljajoče se činitve, prične zastaranje vsake posamezne činitve ž njenim dospevanjem. Ako je treba odpovedi, da se povzroči dospelost, prične zastaranje, čim je odpoved dopustna. Ako naj po odpovedi poteče še neka doba (odpovedna doba), prične zastaranje tudi brez odpovedi v tistem trenutku, v katerem bi bilo pričelo teči, da je upnik odpovedal takoj«. — V smislu teh izvajanj (že rimskopravne prislovice za primer samopoškodbe: *toties praescribitur actioni nondum natae, quoties nativitas est in potestate creditoris*) so izšle tudi mnogobrojne razsodbe, citirane od Manzove izdaje o. d. z.-a k §§ 1478, 1487. Le stari judikat št. 28 iz l. 1858 ni točen, ker 30 letni rok, v katerem se mora vložiti dediščinska tožba v ogib zastaranja, ne teče od dneva dednega pripada, temveč šele od trenutkov, ki jih navaja Unger l. c. Naša judikatura se je ponovno bavila tudi s pričetkom zastaranja odškodninskih in reparacijskih zahtevkov ter pravilno odločala, da prične zastaranje pri njih z golim nastankom; ker so pa zastaralne dobe pri teh zahtevkih često kratke, teče zastaranje iz večine šele izza zaznanja zahtevkovega nastanka: Pravici zakonitega dediča, da spodbije oporoko, in nujnega dediča, da zahteva dopolnitev dolžnega dela, pričneta zastarati izza publikacije oporoke; spodbojna pravica radi *laesio enormis* ne prične zastarati, dokler je še prodajalec na posesti prodanega zemljišča; regresni zahtevek cesionarjev šele, ko je dognana neizterljivost cedirane terjatve (dotlej ni poškodbe). Iz istega razloga prično zastarati obogatitvene tožbe po menič. redih šele s potekom meničnega zastaranja.

Neprimerno spornejše je predmetno vprašanje v Nemcih radi drugačnega pojmovanja zahtevka, ki nastane tam hkratu

ter poleg pravice, torej pri odgodenih terjatvah pred njih dospe-
lostjo; dalje iz vzroka, ker poznajo Nemci samo zastaranje za-
hitevkov, ne tudi zastaranja pravic (na premembo) radi neizvr-
ševanja. Le Eneccerus in Dernburg imata pogum, da gresta
kljub besedilom §§ 194, 198, 202 našo logično pot. Prvi uči
(l. c., str. 532): »Zastaranje se prične pri terjatvah na činitev,
čim je terjatev nastala in dospela. (Za odškodninski zahtevek §-a
852): Zastaranje se prične v soglasju s splošnim pravom pra-
viloma, čim je nastal vtožljiv zahtevek.« Drugi (Die allgemeine
Lehre des bgl. R., str. 578): »Zastaranje zahtevka se ne prične
prej, nego se more uveljavljati. Na tem sloni splošno pravo, ki
terja za pričetek zastaranja tožb akcijo. To je ostalo pravilo
tudi v nemškem državljskem zakoniku. Morem načeloma
reči: Zastaranje prične z nastankom vtožljivega zahtevka.
Osebnne tožbene pravice zastarajo izza dospevanja terjatve, ki
nastopi pri nepogojnih in neodgodenih terjatvah ž njih ustano-
vitvijo, pri odgodenih z nastopom termina, pri pogojnih s spol-
nitvijo pogoja.« Isti (v Pandektah 1896, str. 345): »Če bi začeli
zahtevki (v smislu pravic) zastarati že z nastankom, bi bili pod-
vrženi zastaranju tudi odgodeeni zahtevki (odgodene pravice).
Ta posledica bi nasprotovala ne le rimskim zakonom, ampak
enako bistvu stvari.« Drugi Nemci (Thur, Neumann, Kahlen-
beck) sledé brez podrobne kritike besedilu § 194. To morejo
storiti le, ker je nemški državljski zakonik statuiral več spe-
cialnih določb za pričetek toka zastaranja, ki se ne ujemajo s
§ 194, temveč z našimi izvajanji (§§ 852, 200, 199). Po zadnjem
§ 199 na pr. prične teči zastaranje odpovedne terjatve s trenu-
tom, ko je odpoved možna. Če pa ima zavezanec spolniti šele,
ko poteče določena doba izza odpovedi, se zavleče pričetek za-
staranja za trajanje te dobe.

Švicarski civilni zakonik, ki ni odgovoril ne na vprašanje,
kaj je zastaranje in njegov povod, ne na drugo, kaj je predmet
zastaranja, tudi nima generalne norme za pričetek njegovega
toka, ima pa izredno množico specialnih norm o njem; te spe-
cialne norme potrjujejo brez izjeme pravilnost uvodoma postavi-
ljenih treh pravil za pričetek zastaranja. Čl. 130 na pr., ki go-
vori o terjatvah, določa: Zastaranje se prične z dospevanjem
terjatve (primer ad I. uvoda). Ako je treba terjatev odpovedati,
se prične zastaranje z dnevom, ko je odpoved možna (primer

ad 2). Čl. 131: Pri dosmrtnih rentalih in sličnih perijodičnih terjatvah se prične zastaranje za celotno terjatveno pravico s trenutkom, ko je dospel prva zamudna činitev (torej s prvo kršitvijo v smislu primera 1.). Po čl. 60, 67, 210, 251, 371 civ. zak. oziroma čl. 86, 292 švic. izvr. r. zastarajo odškodninski, obogatitveni, jamčevalni zahtevki (iz dobave pomanjkljive premične stvari), dalje opozivni, jamčevalni zahtevki (iz pomanjkljive izvršitve nepremične stavbe), končno kondikcijski in spodbojni zahtevki v 1—10 letih; zastaralna doba prične teči pri vseh izza nastanka zahtevka (kršitve druge pravice); namreč izza škodovanja, obogatitvenja, dobave premične stvari, nastanka opozivnega razloga, prevzema stavbe, opravljenega plačila, spodbojnega dejanja. Le v nekih primerih se zahteva poleg nastanka zahtevka scientia facti et personae (čl. 60, 67, 251).

Kateri zahtevki (pravice) so odtegnjeni zastaranju?

Že uvodoma sem omenil, da so zastaranju odtegnjene vrhovnostne, staležne in tzv. pravice »merae facultatis« (ki jih pa pravilno ni šteti k pravicam). Njih nezastarljivost je utemeljena v interesu javnosti na obstoju teh pravic. Kakor se kvalitete zakonca, očeta, otroka ne dajo priposestvovati z dolgoletnim izvrševanjem (ustrezajočih pravic in dolžnosti), tako tudi dolgoletno zanemarjanje istih ozir. opustitev reakcije zoper kršitev ne more škodovati njih obstoju. Drugače, čim odpade javnopravni interes na pr. pri zakonskih zadržkih zasebnopravne narave. Po izrečni določbi čl. 127 švic. civ. zak. zastarajo tožbe na spodbijanje zakona (radi tam navedenih zasebnopravnih zadržkov) v 6 mesecih, odkar je bil spodbojni razlog odkrit, na vsak način v 5 letih, odkar je bil zakon sklenjen. (Strožji je naš § 96 o. d. z., po katerem zgubi prizadeti sprog pravico na spodbijanje zakona takoj, čim nadaljuje zakon, dasi je zvedel za zadržek). — Iz sličnega javnopravnega interesa je po m. m. zastaranju odtegnjen zemljiškoknjižni zahtevok, naj se spravi zemljiškoknjižno stanje v sklad z resničnim pravnim stanjem, dasi naše pravo tega primera nezastarljivosti ne omenja: lastniku s hipoteko obremenjenega zemljišča ne more nikdar zastarati zahtevok na njen izbris radi ugasnitve terjatve; kupcu, ki je v dejanski posesti kupljenega zemljišča, prav tako ne zahtevok na vknjižbo lastninske pravice. Drugače si tolmači navzočno izjemo Pfersche, namreč z ugotovitveno na-

ravo zemljiškoknjižnega zahtevka, a že Ehrenzweig je ugotovil, da ti zahtevki niso ugotovitveni, temveč činitveni. Po izvajanjih, ki še sledé, tudi ugotovitveni zahtevki niso kratkoma nezastarljivi). Predaleč gredó Nemci (Thur, Staudinger, Kahlenbeck, Eneccerus), ki trdijo, da so zastaranju odtegnjeni vsi zahtevki iz pravic, vpisanih v zemljiško knjigo. Thur in Eneccerus napravljata neke izjeme, a v pogledu izjem zopet ne soglašata.

Glede lastninske pravice in vseh pravic na očuvanje obstoječega stanja smo že ugotovili, da ne zastarajo radi samega neizvrševanja, ampak le zahtevki, ki se razvijejo iz njih k r š i t v e. V zvezi z nezastarljivostjo non usu stoji določba § 1481 (in analogne drugih zakonodaj), po kateri ne morejo zastarati »obveznosti, ki služijo v § 1459 navedeni pravici, razpolagati prosto s svojo lastnino na pr. obveznost, dati razdeliti skupno stvar ali določiti mejo« ter po § 8 zak. z dne 7. julija 1896 drž. zak. št. 140 zahtevk na dovolitev poti v sili. Z drugimi besedami, nezastarljive so: *actio communi dividundo*, *familiae erciscundae*, *finium regundorum* in moderna pravica na dovolitev poti v sili. Njih nezaštarljivost se utemeljuje v § 1481 o. d. z. z razlogom, da »služijo« te pravice (sagen zu) lastninski pravici, ki radi neizvrševanja tudi ne zastara. Pri pravicah na delitev skupne stvari (solastnine, sodediščine) navajajo Unger, Ehrenzweig in Wolff nadaljnji razlog, da bi njih zastaranje skupnost in mejno zmedo perpetuiralo, kar bi bilo zoper zakon. Da se pa navesti še sledeče opravičenje.

Zastaranju so odtegnjene po svojem bistvu vse tzv. oblikujoče ali ustvarjajoče pravice (*Gestaltungsrechte*). Take pravice so na pr. odpovedna pravica (pogodbenika iz službenega ali rabokupnega razmerja), odstopna pravica (zvestega pogodbenika proti nezvestemu). Njih pojem je še sporen. Po m. m. ne gre pri njih za oblastno razmerje enega pravnega subjekta nad drugim ali nad stvarjo, kakor pri relativnih in absolutnih pravicah, ampak zgolj za pravno možnost, premeniti s pomočjo (sodelovanjem) druge osebe obstoječe stanje. Taka gola možnost se pa ne da poškodovati niti s samopoškodbo (z neizrabljanjem možnosti), niti s kršitvijo s strani druge osebe. Zato so oblikujoče pravice (bolje oblikujoča upravičenja) po splošnem mnenju nezastarljiva. K oblikujočim upravičenjem spadajo tudi prej

navedene pravice, ki »služijo« lastninski pravici na pr. upravičenje solastnika, da zahteva delitev skupnosti. To upravičenje daje solastniku zgolj možnost, da s pomočjo drugih solastnikov postavi na mesto kolektivne lastnine (na vsem lastninskem predmetu) individualno (na posameznih fizičnih delih). Tako upravičenje ne more ugasniti niti z neizvrševanjem v določeni dobi, niti z opustitvijo reakcije po uporabi solastnikov.

Težavno in sporno je dalje umevanje nezastarljivosti po določbi §-a 1483 o. d. z. Po njej »se ne more prigovarjati opuščeno izvrševanje zastavne pravice, ter ne more zastarati zastavna pravica, dokler ima upnik zastavo v rokah. Tudi pravica dolžnika, izrešiti zastavo, ne zastara. Kolikor pa terjatev presega vrednost zastave, more med tem radi zastaranja ugasniti«. V še širšem obsegu uzakonjujeta isto nezastarljivost nemški in švicarski zakonik, namreč tudi za terjatve, ki so knjižno zavarovane na nepremičninah, in za terjatve, ki so zavarovane s fiduciarnim prenosom drugih pravic (terjatev). — Ehrenzweig, Pfersche in Wolf si razlagajo ta primer nezastarljivosti tako, da zastara sicer osebna terjatev upnikova, a da preostane stvarna zaveza iz zastave. Zoper tako tolmačenje imam pomisleke: Kako se naj realizira akcesorna zastavna pravica, čim je ugasnila terjatev, katere kritju služi realizacija? Kako more nemški fiduciarni prenos pravic trajati naprej, čim je ugasnila terjatev, za katere zavarovanje so bile pravice fiduciae causa prenesene? Že Unger (l. c., str. 440, nota II) zavrača tako umevanje § 1483. A tudi njegova razlaga (§ 1483 korenini v nemškem pravu, zastava absorbira terjatve; zastavna pravica je v tem primeru samostojna, ni akcesorna, upnik obdrži v zastavi denarno vrednost svoje terjatve) ne zadovoljuje. Zeiller in Planiol razlagata § 1483 tako, da tiči v nadaljevanju detencije zastave izvrševanje zastavne pravice, in da dolžnik, ki pusti zastavo v rokah upnika, zastavno pravico trajno priznava (?). — Moja razlaga je preprostejša: Dočim postanejo nezavarovane terjatve kršene, čim niso ob dospelosti plačane ali sicer splojnene, ostanejo zavarovane terjatve, v kolikor so zavarovane, nepoškodovane (vsaj z gospodarskega stališča), ker je kritje zanje še vedno podano v vrednosti zastave. Zato v tem primeru ni potrebe za nastanek zahtevka, ki bi postal predmet zastaranja: niti proti osebnemu dolžniku, še manj proti stvarnemu, ki

sploh ni dolžan plačati, ampak le dopustiti realizacijo zastavne pravice. Zahtevek nastane le v tistem obsegu, v kolikor kritje za terjatev ni podano; v pogledu tega dela terjatve prične zastaranje resnično teči in se dovrši, ako izostane zakonita reakcija. — Nadaljnja izjema § 1483, da ne zastara dolžnikova pravica, zastavo izrešiti, je le navidezna: Izrešitev zastave je posledica plačila terjatve; da pa imata osebni in stvarni dolžnik nezastarljivo pravico, zavarovano terjatev plačati, se razume tudi, če ne bi bilo v § 1483 omenjeno. — V zvezi s spornim umevanjem §-a 1483 je še vrsta drugih sporov: Ali se more upnik po poteku zastaralne dobe držati le svojega stvarnega zavezanca ali tudi osebnega? Ehrenzweig je v smislu svojega tolmačenja § 1483 za prvo alternativo, za katero sta se odločila tudi nemški in švicarski zakonik (dalje Unger, l. c., str. 439). Kljub temu se mi zdi pravilnejše, da ostaneta v zavezi oba dolžnika, prvi v osebni, drugi v stvarni (kakor je učil že Krajnc). — Ali se mora za rešitev zastave ponuditi plačilo vse terjatve (polne glavnice in obresti) ali le tistega dela terjatve, ki je krit v vrednosti zastave? Tudi tu izvaja Ehrenzweig iz svojega umevanja § 1483 prvi zaključek, dočim prija našemu umevanju drugi. Če bi nekriti del terjatve s potekom zastaralne dobe ne ugasnil, bi postala izvršilna pravica iluzorna, ker normalno nihče ne izrešuje s sredstvi, ki presegajo vrednost zastave.

Končno se splošno uči, da so zastaranju odtegnjeni ugotovitveni zahtevki (tožbe, pravice) t. j. zahtevki na ugotovitev obstoja ali neobstoja pravnega ali dejanskega razmerja. Dosti manj soglasja vlada v utemeljevanju tega nauka. Pfersche trdi, da zasledujejo ti zahtevki le procesualen efekt (kar ni res), Wolff, da nastajajo (kakor lastninski, delitveni in razmejivni zahtevki) vedno znova, tako da se poškodbe sproti obnavljajo (to se more trditi o zahtevkih iz vseh poškodb, ker je stanje poškodovanja povsod trajno). Nemci (Eneccherus, Dernburg, Kahlenbeck) utemeljujejo predmetno nezastarljivost s § 194, češ da ugotovitveni zahtevki niso zahtevki po smislu te določbe (to je res, a dokazuje le neuspešnost definicije §-a 194 v nadaljnjem pogledu). Nobena teh utemeljitev ne prepričuje. Po m. m. obstoji razlika med nastankom ugotovitvenih in činitvenih zahtevkov le v vrsti in dalekosežnosti kršitve. Činitveni zahtevki se razvijejo iz realnih kršitev pravic in gredo za realno restitucijo. Ugotov-

vitveni zahtevki nastajajo iz verbalnih kršitev, pripravljajo upravičence samo v stanje ogroženosti in gredó za restitucijo v prejšnje stanje neogroženosti. To stanje ogroženosti po navadi ni nevarno; najčešče odpade s potekom časa samoposebi, zlasti, kadar verbalni kršitvi ne sledi realna. Zame torej ni bistvene, tu vpoštevne razlike med enim in drugimi zahtevki, in zato ugotovitvenih zahtevkov teoretično ne izvzemam iz podvrženosti zastaranju. Pač pa priznavam, da je zastaranje ugotovitvenih zahtevkov (zlasti ob naši 30 letni zastaralni dobi) skrajno nepraktično. Kajti, ako se tako zastaranje dovrši, se ž njim legitimira samo stanje ogroženosti, dočim se stanje realnega nepoškodovanja (radi zavlečenega uveljavljanja ugotovitvenega zahtevka) še bolj utrdi. Gospodarske važnosti je pa samo stanje realnega nepoškodovanja. Nepraktičen je institut zastaranja ugotovitvenih zahtevkov dalje iz razloga, ker se dopuščajo ugotovitvene tožbe po formalnem pravu le, ako ima dolžnik interes na skorajšnji ugotovitvi, tako da z reakcijo ne sme odlašati. Da pa ugotovitveni zahtevki niso povsem odtegnjeni zastaranju, dokazuje ugotovitvena tožba radi dedne pravice (30 letno zastaranje), spodbijanje poslednje volje (3 letno zastaranje) in drugi po svoji naravi ugotovitveni zahtevki.

Ali zastarajo prigovori? — Prigovori v formalnopravnem smislu gotovo ne; saj zastarajo tudi tožbe le v materielnopravnem smislu zahtevkov (actiones). Vprašanje se pravilno glasi: Ali so podvrženi zastaranju modo excipiendi uveljavljeni zahtevki? Z drugimi besedami: Ali sme tožnik (ker se uvažuje zastaranje vedno le na zahtevo interesenta) na excipiendo uveljavljeni zahtevk toženca replicirati, da je zastaran? Tudi na to vprašanje je odgovor še sporen, ne le na področju o. d. z.-a, ampak tudi v Nemčiji, Švici in deželah romanskega prava. Eni se drže rimskopravne prislovice: »Quae ad agendum sunt temporalia, ad excipiendum sunt perpetua«; a staroavstrijski judikat št. 36 trdi nasprotno, da so excipiendo uveljavljeni zahtevki podvrženi zastaranju prav tako, kakor agendo uveljavljeni. Zakonodaje se ogibljejo vsaki načelni rešitvi spora; najčešče o njej molče. Novi čl. § 1395 bo prevzel sentenco judikata št. 36 kot načelo, a bo dopuščal izjeme »v kolikor bi bilo v zakonih določeno drugače«. Pfersche je za zastarljivost prigovorov; Wolff je za nezastarljivost tistih, katerih odprava

je v rokah tožnika (za zastarljivost ostalih); Ehrenzweig navaja in utemeljuje pri vsakem posameznem prigovoru, zakaj je zastarljiv ozir. nezastarljiv. Windscheid dopušča, da zastarajo »na pravici bazirani« prigovori. Dernburg trdi nasprotno, da nemški državljanski zakonik ne ve ničesar o zastaranju prigovorov in da zato ne pozna splošne replike zastaranja. Po Oertmannu je splošno mnenje to, da prigovori, ki niso zahtevki, ne zastarajo. Najjasnejši v reševanju spora je Eneccerus (l. c., str. 616—617): »Možno je, da exceptio ni nič drugega, nego uveljavljanje zahtevka v obliki obrambe; v tem primeru je, čim je zahtevek zastaran, njegovo uveljavljanje izključeno tudi modo excipiendi, ker mu nasprotuje replika zastaranja.« Na str. 594 l. c. pravi isti: »Zastaranje državljanskega zakonika ni le zastaranje tožb, temveč zastaranje zahtevkov; kajti zastaranje ovira ne samo vtoženje, ampak tudi uveljavljanje zahtevka potom prigovora ali pobotanja.« Dosti jase tudi Kahlenbeck: »Zastaranju so podvrženi le taki prigovori, ki zasledujejo pravice, ne oni, ki jo zanikujejo.«

Po m. m. je navzočni spor zrel, da ga rešimo soglasno v sledečem smislu: Na rešitev ne more vplivati naključna okolnost, se-li zahtevek uveljavlja modo agendi ali excipiendi. Jamčevalni zahtevki na pr. se uveljavljajo s tožbo, kadar je tožnik blago (izdelek) plačal naprej, a s prigovorom, kadar blaga (izdelka) ni plačal, in je prodajalec (podjetnik) siljen, da ga na plačilo toži. Če so torej podvrženi zastaranju vtoženi zahtevki, mu morajo biti podvrženi tudi, če se uveljavljajo modo excipiendi (prvi na prigovor toženca, drugi na repliko tožnika). Vselej je pa treba, da se uveljavlja zahtevek v tu zastopanim smislu: za repliko tožnika torej, da toženec uveljavlja materialno — in obligacijskopravno restitucijsko pravico, ki mu je nastala proti tožniku iz poškodovanja druge pravice. Windscheid terja povsem slično, naj bodo prigovori »bazirani na pravici«, Kahlenbeck, naj »zasledujejo pravico«. — Večina prigovorov ni te vrste. Prigovori po večini le zanikujejo s tožbo uveljavljeni zahtevek, dilatorično ali peremptorično, s faktučne ali s pravne strani na pr. da tožnikova terjatev ni dospela, da ni nastala, da je oderuška, da činitvi ni sledila protičinitvev itd. To pomanjkanje zahtevka v vsebini prigovora je poglobitveni razlog, da ve-

čina prigovorov ni podvržena zastaranju. — Drug razlog bi bil, da toženci teh prigovorov, ki ne obstoje iz zahtevkov, ne morejo uveljavljati, kadar bi sami hoteli, ampak da morajo čakati, da pridejo v položaj tožencev, kar zavisi od nasprotnikove (tožnikove) volje. Če bi veljale zastaralne dobe tudi za to vrsto prigovorov, bi jih nepošteni tožniki pustili poteci vedno, da morejo v sledeči pravdi nastopiti z repliko zastaranja. Tako je umeti Wolffa, ki pravi, da so nezastarljivi tisti prigovori, »katerih odprava je v rokah tožnika«. Oertmann in Eneccerus pravita pa naravnost, da ne zastarajo tisti prigovori, ki niso zahtevki. Preko cilja strelja judikat št. 36, ki zatrjuje splošno zastarljivost prigovorov, ne da bi razlikoval med njimi.

Aplikacija na posamezne prigovore poda: Uspešno se more zastaranje replicirati v pebot predlagani protiterjatvi. Protiterjatev je zahtevek, ki bi se dal uveljaviti tudi s tožbo. Kakor bi bil mogel dolžnik prigovarjati zastaranje na upnikovo tožbo, tako je more uspešno replicirati, kadar je sam siljen, da nastopi zoper upnika z (drugo) tožbo. Pfersche je mnenja, da prigovor pobotanja ne zastara, ker se ukinjata obojestranski terjatvi z učinkom *ex tunc* t. j. izza trenutka, ko sta postali pobotni. Ta motiv je pravilen, a ni sklepčen za vse primere pobotnih prigovorov, temveč le za neke: Kadar je protiterjatev dospela v plačilo in zastarala, še preden je nastala vtožena terjatev, je Pferschejevo mnenje napačno, in replika zastaranja brez dvoma uspešna. Pravilno je tedaj, kadar dospe vtožena terjatev v plačilo ob času, ko protiterjatev še ni zastarana, in je upnik čakal z vtoženjem (zavedno ali nezavedno), da med časom protiterjatev zastara. — Brez uspeha morajo biti replike zastaranja sledečih prigovorov: *non adimpleti contractus*, neveljavnosti poslednje volje in zastaranja. Noben teh prigovorov ni oprt na zahtevek v izvedenem smislu. Prva dva zgolj zanikujeta nastanek tožnikove pravice (prigovor pogodbenika, da ni dobil kupljenega blaga; dediča, da ni veljavna oporoka, na podlagi katere zahteva tožnik volilo); zadnji prigovor zatrjuje prestanek tožnikove pravice radi poškodbe in opuščene reakcije v zakonito predvideni dobi. Drastične posledice, ki bi nastale, če bi smatrali te prigovore za zastarljive, glej pri Ehrenzweigu (l. c., str. 308 sled.).

Preostaja pojasnitev rimskopravne prislovice: »*Quae ad agendum sunt temporalia, ad excipiendum sunt perpetua*«, in

njene veljave v sodobnem pravu. Na prvi pogled prislovica ni-
ma prav, kajti, čim tvori substrat tožbe ali prigovora zahtevke,
je ta zahtevke zastarljiv, čim ga ne tvori, ni zastarljiv, torej ne
more biti enkrat (kadar je vtožen) zastarljiv, drugič (kadar je
prigovarjan) nezastarljiv. A cit. prislovico je nov. III k o. d. z.-u
pri nas v §-u 933 al. 2 izrečno uzakonila, in je bila tudi skrajna
potreba, da jo je uzakonila. Po tej novelirani določbi ostane
pridobitelju pomanjkljive stvari uveljavljanje jamčevalnega
zahtevka potem prigovora pridržano (čim je v zakonito pred-
videni dobi pomanjkljivost prijavil protivniku). Uveljavljanje
jamčevalnih zahtevkov se torej pod omenjenim pogojem perpe-
tuira, kakor v trgovinskem pravu. — Moja pojasnitev je sledeča:
Vselej, kadar pridobitelj blaga (izdelka) ni siljen, uveljavljati
jamčevalni zahtevke s tožbo, ampak more čakati, da bo tožen
od prepodajalca blaga (izdelka) na spolnitev protiobveznosti —
v praksi, kadar blaga ali izdelka še ni plačal — g a n i s m a t r a t i z a p o š k o d o v a n e g a. Poškodovan je le tedaj (vsaj
gospodarski mišljeno), kadar je blago že plačal. V tem zad-
njem primeru mora resnično nastopiti pravočasno z jamče-
valno tožbo, da mu zahtevke ne zastara. V prvem primeru pa
zastaranje sploh ne prične teči, ker ni poškodbe. (Abstrahiram
od okolnosti, da je nov. III. jamčevalne roke uzakonila kot pre-
kluzivne, dočim so po mnogih drugih pravnih redih pravilnejše
zastaralni.)

Isto, kar velja za uveljavljanje jamčevanja, bi moralo ve-
ljati za uveljavljanje *laesiois enormis* (za katero predvideva
§ 1487 še zastaralni rok), *metus* in *erroris* ob sklepanju pogodb.
Dokler pogodbenik, ki ni poznal resnične vrednosti stvari ali je
sklepal pod pritiskom ali v zmoti, še ni spolnil svoje pogodbene
protiobveznosti, ni poškodovan in še nima zahtevka, ki bi mu
pretilo zastaranje. V tem smislu je pravilno razsodila razsodba,
cit. pod št. 9 k § 1487 Manzove izdaje o. d. z.-a iz l. 1916: »Za-
staranje spodbojne pravice radi *laesiois enormis* se ne prične,
dokler ostane prodajalec na posesti prodanega zemljišča.« Dru-
gače, čim je jamčevalni upravičenec svojo pogodbeno protiob-
veznost spolnil; tu postane (radi pripetivše se *laesiois enormis*,
pretnje ali zmote) poškodovan in mu nastane zahtevke, ki ga
mora v ogib zastaranju pravočasno uveljaviti. Ehrenzweig šteje
te prigovore vedno k zastarljivim, navajajoč kot razlog dokazne
težave po poteku v § 1487 predvidene triletne zastaralne dobe (?).

Rezultati. — Če pregledamo vse razpravljene spore in poskuse njih rešitev, vidimo, da so dosežene najpriznanejšje rešitve pri tistih sporih, ki so izšli iz prakse, in ki so jih reševale stoletne judikature (na pr. v pogledu pričetka toka zastaranja), a najslabše in najspornejše za tiste spore, ki zanimajo predvsem teoretike (na pr. v pogledu zahtevkov, ki naj bi bili odtegnjeni zastaranju). Naši odgovori na stavljena vprašanja se glase:

Zastaranje je legitimiranje in perpetuiranje stanja poškodovane pravice radi opuščene reakcije zoper poškodbo v zakoniti (zastaralni) dobi. Poškodba je vsaka razlika med dejanski nastopajočim in po vsebini pravice pričakovanim stanjem stvari. Ta poškodba je enotno izhodišče (povod) vsakemu zastaranju. Izvirati pa more: iz ravnanja druge osebe (posega v pravico) ali iz ravnanja upravičenca samega (neizvrševanja pravice). V prvem primeru nazivamo povod zastaranju kršitev, v drugem primeru samopoškodbo. Vse pravice so dostopne i kršitvi i samopoškodbi. Niso pa podvržene vse zastaranju ob obeh načinih poškodbe. V tem pogledu je razlikovati med pravicami na očuvanje obstoječega stanja stvari (Beharrungsrechte) in med pravicami na premembo obstoječega stanja s pomočjo druge osebe (Aenderungsrechte, po § 1479 o. d. z.: »pravice zoper tretjo osebo«). Prve (na pr. lastninska pravica) začno zastarati le ob kršitvi, druge (vse terjatve, a tudi neke absolutne na pr. služnostne pravice) ob kršitvi in ob samopoškodbi.

Predmet zastaranja (ugašanja po zastaranju) so zahtevki, ne (ozir. le izjemoma) poškodovane pravice same. Zahtevke je materielno- in obligacijskoppravna terjatev (sorodna odškodninski), ki nastane poškodovanemu upravičencu zoper kršitelja iz kršitve pravice in ki gre za restitucijo ali institucijo pravice. Restitutio (institutio) pomeni pri pravicah na očuvanje vzpostavitve starega stanja stvari, pri pravicah na premembo osnovo tistega novega stanja, ki je postulira vsebina kršene pravice (na pr. spolnitev terjatve, dopustitev izvrševanja služnosti). Ker ugašajo z zastaranjem le zahtevki, ne pravice, ostanejo pravice očitane (jura perpetua, actiones temporales). To sicer ni praktično ob kršitvi pravic na premembo, zlasti terjatev (ker se po ugasnitvi zahtevka tudi terjatev ne da realizirati), ni pa nepraktično ob kršitvi lastninske pravice (kjer je taka realizacija še

možna). — Pravice same (ne zahtevki) so predmet zastaranja, kadar gredo za premembo obstoječega stanja, in jih zanemarjajo upravičenci sami (ob samopoškodbi): tu namreč ne more nastati proti nikomur opisani zahtevk. (Ob samopoškodbi pravic na očuvanje sploh ni zastaranja.) Nemškopravni pojem zahtevka (§ 194 drž. zak.) ni pravilen v toliko, v kolikor nastane upravičencu hkratu (sočasno) s pravico, ki jo naj štiti, namesto, kakor opisani, šele s poškodbo pravice in radi te poškodbe; je pa materielno- in obligacijskopravne narave z restitucijskim (institucijskim) smotrom, kakor opisani zahtevk.

Zastaranje zahtevkov prične teči s kršitvijo pravic (nastankom zahtevkov), izjemoma (pri kratkih zastaralnih dobah) a tempore scientiae damni et personae. Zastaranje pravic na premembo ob samopoškodbi prične teči, čim je postalo izvrševanje pravice možno, a je izostalo (na pr. čim se je mogla terjatev odpovedati, služnost izvrševati, a se ni zgodilo). Odškodninske in vse reparacijske terjatve se štejejo false k pravicam, ker so po svojem bistvu že zahtevki (nastali iz kršitve drugih pravic); zato prične teči zastaranje pri njih, čim nastanejo in se ne uveljavijo, ne da bi potrebovale lastne kršitve. V kolikor o. d. z. določbe o pričetku toka zastaranja pozna (§§ 1478, 1488, 1489), soglašajo s temi rešitvami; enako mnogoštevilne določbe švicarskega civ. zakonika. Nemško zastaranje bi radi drugačnega pojmovanja zahtevka pričelo teči že z nastankom pravice, ker ž njim nastanek zahtevka časovno koincidira: da se to ne zgodi, je moral nem. drž. zak. uzakoniti nekaj izjemnih določb na pr. § 202 al. 1.

Zastaranju so odtegnjene: vrhovnostne pravice, večina staležnih pravic, tzv. jura merae facultatis in zahtevk, naj se spravi zemljiškoknjižno stanje v sklad z resničnim pravnim stanjem (vsi iz javnopravnih ozirov); dalje lastninska pravica (a le zastaranju ob samopoškodbi) in pravice lastnika na določitev meje (odpravo mejne zmede) in na pot v sili ter pravica solastnika (soupravičenca) na delitev skupnosti (ker »služijo« vse zadnjeimenovane pravice lastninski); dalje oblikujoče ali ustvarjajoče pravice (Gestaltungsrechte), ker niso pravice v smislu oblastnega razmerja ene osebe nad drugo ali nad stvarjo, ampak nudijo upravičencu le pravno možnost, doseči s pomočjo druge osebe premembo obstoječega stanja. Ta gola možnost ni

dostopna ne samopoškodbi, ne kršitvi (pravice, ki »služijo« lastninski pravici, so hkratu oblikujoče): končno z ročno zastavo (po drugih zakonodajah tudi drugače) zavarovane terjatve, v kolikor so krite v vrednosti zastave, ker v tem obsegu njih poškodovanje ni možno, in je reakcija nepotrebna. Ugotovitveni zahtevki načeloma niso odtegnjeni zastaranju, pač pa je v večini primerov njih zastaranje nepraktično, ker povzroči kršitev le stanje ogroženosti, a ogroženec dobi, čim bi bil poškodovan realno, nov (činitveni) zahtevek.

Prigovori (exceptiones) v formalnopравnem smislu niso predmet zastaranja: saj zastarajo tudi »tožbe« le v materielnopравnem smislu (zahtevkov, akcij). Pač pa so podvrženi zastaranju prigovori tedaj, kadar so oprti na zahtevek v goriizvedenem smislu. Zgled takega (na repliko tožnika) zastarljivega prigovora je od toženca v pobot predlagana protiterjatev. Vendar je ta replika radi učinkovanja pobotanja *ex tunc* uspešna le tedaj, ako je protiterjatev zastarala pred nastankom vtožene terjatve. Prigovori nedospelosti vtožene terjatve, *non adimpleti contractus*, neveljavnosti poslednje volje in zastaranja niso oprti na zahtevke, ker zgolj zanikujejo od tožnika uveljavljani zahtevki; zato tudi niso podvrženi zastaranju. Prigovor jamčevanja je sicer oprt na materielnopравni zahtevek, a mu tožnik (prepodajalec) zastaranja ne more replicirati takrat, kadar toženec (pridobitelj) svoje pogodbene protiobveznosti še ni spolnil; v tem primeru ga ni še smatrati za poškodovanega, in zastaranje jamčevalnega zahtevka še ni pričelo teči, ker ni poškodbe (*Quae ad agendum temporalia, ad excipiendum perpetua*).

Resumé.

La prescription extinctive des droits civils repose, dans le droit commun, sur les deux principes suivants: 1°. La prescription ne commence pas à courir avant que l'actio ne soit pas nata. 2°. La prescription est éliminée par la restitution du droit à la place de l'actio. L'auteur estime ces deux principes comme justes, seulement il essaye d'en mettre d'accord avec les notions du droit actuel, car on n'y rencontre plus l'actio du droit romain. — De même, dans le droit actuel, la prescription ne saurait pas courir avant que le droit ne soit pas lésé (*jura sunt perpetua*). Le droit, que la lésion fait naître au faveur de la personne qui a subit le dommage envers celui qui en a causé, les modernes appellent la prétention (*Anspruch*). Cette prétention est un droit nouvel, limité dans le temps (*actiones*

sunt temporales). D'après sa nature, la prétention est un droit matériel et de créance; son contenu s'analyse dans la restitution resp. institution de l'état des choses, correspondant au droit lésé. Une fois sont mis en jeu les droits nommés (par les Allemands) Beharungsrechte, une autre fois les droits nommés Aenderungsrechte: quand une personne eudommage l'un d'entre les premiers, p. ex. le droit de la propriété, elle doit remettre les choses en l'état antérieur (restitution); quand une personne endommage l'un d'entre les deuxièmes, elle doit faire ce que réclame le droit lésé, p. ex. elle doit payer la dette échue (institution). — L'Anspruch du code civil allemand est construit fautivement autant qu'il prend naissance simultanément avec le droit (pas encore lésé). — La prescription est interrompue par le fait que la personne qui a subi du dommage fait valoir sa prétention et qu'elle reçoit le dédommagement sous l'une des deux formes (restitution ou institution). La prescription s'accomplit si la personne ayant droit au dédommagement ne fait pas valoir sa prétention à temps (dans le terme de la prescription). Ce ne sont donc pas les droits, mais ce sont les prétentions (Ansprüche), qui sont limitées dans le temps.

De ce qui précède il en résulte que la prescription extinctive n'est pas que la manière de légitimer et perpétuer l'état du droit lésé, parce que la personne ayant droit à la restitution resp. institution n'a pas fait valoir sa prétention à temps. Au moyen de cette notion, de l'objet et de la cause de la prescription ainsi établis, l'auteur s'occupe encore des questions: A quel instant commence à courir la prescription? Quels droits, malgré la possibilité d'être endommagés, ne prescrivent pas (et pourquoi non pas)? En fin de la question de savoir si les exceptions prescrivent (et quelles d'entre eux)?

ampak - nego;

blago - roba;

v celoti - u cijelosti; celo - čak;

činitev - činidba; češ - kao;

državlanski - građanski, določba - odredba, dedič - nasljed-

nik; dejanski - stvarno, dejanje - čin, dediščinski - za baštinu, dospeti - isteći, dedna pravica - pravo nasljedstva, dežela - pokrajina;

hkratu - ujedno, hudodelstvo - zločin;

izhodišče - izlaz, izjemoma - iznimno, izhajati - izlaziti, in sicer - i to, izrešiti - iskupiti;

ker - jer, kdaj - kada, kjer - gdje, kršitev - kršenje;

le - samo;

malokatera - malokoja, molčati - šutjeti, ćutati;

nedvomno - nesumnjivo, noben - nijedan, naslednji - slijedeći,

namreč - naime, naključje - slučaj, nadaljevati - nastaviti, naj - da,

neka, nesprejemljiv - neprihvatljiv, napačen - pogrešan, neraba - neupotrebljavanje, nujni dedič - nasljednik po nuždi, nepremičnina - nepokretna stvar, navidezen - prividan, navada - navika, nevarno - opasno;

o. d. z. - opći građanski zakonik, oziroma - odnosno, odškodnina - odšteta, obstojati - postojati, odpoved - otkaz, oblast - vlast, oderuški - lihvarski, oprijeti se - prihvatiti se;

pričeti - početi, poškodba - ošteta, preden - prije, prememba - promjena, pogojen - uvjetan, podlaga - osnova, pri - kod, poljuben - bilokoji, posamežen - pojedini, pogum - srčanost, premična - pokretna, prizadet - pogodjen, pomislek - ograda, pobotanje - prebijanje;

resnica - istina, rešiti - spasiti, razsodba - odluka, res - doista, resničen - istinit, ročna zastava - zalog;

splošno - opće, sploh - uopće, stališče - stanovište, spolnitev - izvršenje, slehern - svaki, sočasno - istovremeno, smoter - cilj, men. r. - mjenični red, stavba - zgrada, skleniti - zaključiti, sila - nužda;

šele - istom, še - još, število - broj;

terjatev - tražbina, temveč - nego, tožnik - tužioc, terjati - tražiti, težava - poteškoća;

ustrezati - odgovarati, uveljaviti - oživotvoriti, umevanje - razumijevanje;

vrzel - nedostatak, praznina, vendar - ipak, veljati - vrijediti, vsebina - sadržaj, vedno - uvijek, vtožljiv - koji je sposoban za tužbu, vrhovnostna - suverenska, volilo - zapis;

zoper - proti, zmagati - pobijediti, zasebnopravni - privatnopravni, zaporeden - slijedeći po redu, zgolj - samo, zamuda - zadocnjenje, zadržek - zapreka, zakon - brak, zvedeti - doznati, zmeda - zbrka, zavezanec - obaveznik, zavedno - svijesno, zmota - zabluda, zastava - zalog, zavarovati - osigurati;

že - već.

Univ. prof. Aleksander Maklecov:

Osebnost zločinca v modernem kazenskem pravu s posebnim ozirom na kazenski zakonik kraljevine Jugoslavije.

§ 1. Uvod.

Idejna smer kazenskega prava v 19. stoletju se označuje navadno kot klasicizem v posebnem smislu te besede, ki se je utrdil v kazensko-pravnem slovstvu. Označba »klasicizem« oz. »klasična šola v kazenskem pravu« še ne razodeva sama ob sebi prave vsebine te doktrine. Kakor ni vedel znani junak Molière-ove komedije, da govori prozo, se niso kriminalisti-klasiki zavedali svojega klasicizma. Ta naziv so jim dali pred vsem njihovi idejni nasprotniki, ki so hoteli s tem pribiti, da gre že za dovršeni stadij v razvoju kazenskega prava, za nekaj konservativnega par excellence.

Najbolj izrazita je znana Lisztova karakteristika klasične šole.¹ Temeljno osnovo njenega nauka tvori nauk o svobodni volji; na ta temelj se opira etično-pravna sodba države o zločinu. Bistvo kazni je pravično povračilo, malum passionis, quod infligitur propter malum actionis. Kazen naj bo ekvivalent zločina; ona naj zopet vpostavi moteno ravnovesje pravnega reda. Pojem povračila pa vendar dopušča možnost izbere med minimum in maksimum kazni. Le v teh mejah se lahko vpoštevajo tako specialno-, kakor tudi generalno - preventivni kazenski smotri.

Dasi Lisztova karakteristika klasične šole v kazenskem pravu ni popolna, vendar povdarja zares bistvene točke klasične doktrine v kazenskem pravu. Mi moramo zlasti povdariti,

¹ Franz von Liszt, Lehrbuch des deutschen Strafrechts, 25. Aufl., 1927. Str. 27, 28.

da tvori s stališča klasicizma centralni pojem kazenskega prava kaznivo dejanje kot izolirani pojav, kot nekaj zase. Storilčeva krivda se izraža v poedinem zločinčevem dejanju. Kazenska odgovornost je odgovornost za dejanje človeka vobče brez nadaljne diferenciacije. Klasiki poznajo vsaj načelno le razvrstitev kaznivih dejanj, ne pa razvrstitve zločincev. Kot podlaga za klasifikacijo zločinov jim služi hierarhija pravnih dobrin, z drugimi besedami v prvi vrsti objektivna važnost zločina. Storilčeva osebnost se vpošteva le v toliko, v kolikor se zrcali v konkretnem dejanju. Sodnik mora presoјati le poedino dejanje. To, kar se je zgodilo pred zločinom, in kar je pričakovati od storilca v bodočnosti, za sodnikovo sodbo ni merodajno.

Središče kazenskega prava tvori torej za klasike pojem zločina. Zločinčevi nagibi, njegovo mišljenje in značaj, celotna osebnost krivca je zanje z ozirom na specifične smotre kazenskega prava nekaj načelno postranskega.

Stališče klasične šole smo označili v splošni, skoraj shematični obliki. Posamezni zastopniki te šole oblikujejo naziranja, ki se razlikujejo v marsičem od navedene sheme. Toda hoteli smo karakterizirati splošno tendenco te doktrine, v koliko jo oblikujejo najbolj dosledni zastopniki klasicizma.

V zadnjih desetletjih 19. stoletja je klasicizem v kazenskem pravu doživel resno in globoko krizo. Vzroke te krize je treba iskati pred vsem v spoznanju, da so se prejšnji načini borbe zoper zločinstvenost izkazali kot nezadostni. Naraščanje zločinstev, zlasti stopnjevanje števila povratnikov ter zločincev iz navade ali poklica zgovorno priča v tem, da čisto-povračilna represija, ki vpošteva le dejanja, a ne storilca, ni sposobna rešiti problema smotrene borbe zoper zločinstvenost.

Kot idejni nasprotniki klasikov so nastopili kriminalisti antropologi in sociologi.

Lombrozova antropološka pozitivna šola, ki se označuje s pretiranim in enostranskim naturalizmom, je trdila, da obstoja vrsta rojenih zločincev, kot posebna species generis humani. Te teze sedaj v taki obliki skoro nihče več ne zagovarja. Kljub temu je nedvomna zasluga antropološke šole, da je opozorila na biološke (endogene) faktorje zločinstva in je skušala izvesti razvrstitev zločincev. Osebnost storilca je prišla na ta način v ospredje in postala predmet skrbnega kriminološkega opazovanja.

Drugi zastopnik iste šole Garofalo je zlasti povdarjal simptomatičen pomen zločina:

«... Nous ne connaissons pas uniquement le criminel par le fait de l'acte qui l'a révélé, mais par toute une série d'observations démontrant la cohérence d'un acte de ce genre avec certains caractères de l'agent...» «Il ne s'agit pas de punir le fait, mais de frapper la criminalité révélée par le fait.»²

Isto geslo je večkrat naglašal Enrico Ferri. Najbolj drastično ga je izrazil v obrazložitvi italj. nkz. iz l. 1921:

«Il delinquente anzichè il delitto. — Dirigere ed adattare le disposizioni di legge al delinquente anzichè al delitto.»³

Kljub temu, da se nauk sociološke šole bistveno razlikuje od nauka kriminalistov-antropologov, se strinjate vendar obe šole v tem, da priznavate pravkar oblikovano zahtevo: ne samo dejanje, temveč osebnost storilca naj bo merodajna za določitev kazenskih oz. očuvalnih sredstev. Že v svoji razpravi iz l. 1893⁴ je v. Liszt, idejni vodja sociološke šole, povdarjal, da se mora pri odmerjanju kazni vpoštevati storilčevo mišljenje, ki se je izrazilo v dejanju (die durch die Tat bewiesene Gesinnung), njegov odnos do pravnega reda, vsa njegova prošlost, kakor tudi to, kar se more od njega pričakovati v bodočnosti. Poedini zastopniki sociološke šole smatrajo kot merilo kazenske odgovornosti subjektivno opasnost storilca, njegovo protidružabno mišljenje, antisocialnost, le caractère plus ou moins redoutable du délinquant, la perversité de l'agent, sa virtualité criminelle, l'état dangereux du délinquant itd.⁵ To so pač različni izrazi ene in iste misli. V tem oziru ni med antropologi in sociologi načelne razlike.

Večina klasikov pa vztraja na svojem prejšnjem stališču. Tako trdi v. Birkmayer, da se krivda nanaša vedno le na poe-

² Le Baron R. Garofalo. La Criminologie. 5me édition. Paris, 1905, str. 68 in 461.

³ Relazione sul Progetto Preliminare di Codice Penale Italiano. Roma, 1921, str. 5.

⁴ Franz von Liszt. Die deterministischen Gegner der Zweckstrafe. Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge. II, str. 57.

⁵ Gl. med dr. Gretener, Die neuen Horizonte im Strafrecht, passim.

dino dejanje in nima nič skupnega z zločinskim mišljenjem, ki se izraža v celotnem zločinčevem razmerju do pravnega reda.⁶

S svoje strani pravi W. Mittermaier, da ostane, kljub vsemu reformnemu navdušenju, vendar zločin osrednji pojem tudi v bodočem kazenskem pravu. Pojem zločinca je primeren za naravoslovno vedo, dočim mora pravo vpoštevati objektivne odnošaje. Stroga ločitev se da izvesti le po objektivnih tipih dejanj. Le-ta imajo svoj poseben pomen: v njih se osredotoči polnota (die Fülle) socialnega in individualnega zla, zoper katerega se hočemo boriti. Dejanja nudijo bolj točno označbo različnih vrst socialne opasnosti, kot pa storilci.⁷

Še bolj ostro nastopa zoper moderno koncepcijo Nagler. Stremljenje nove šole, da naj se vpoštevata storilčeva osebnost kot samostojni kriterij pri odmerjanju kazni, a ne samo kot sredstvo ugotovitve krivde v poedinem primeru, se mu zdi absolutno zgrešeno. S tem se uveljavlja nedopusten dualizem v kazenskem pravu, in ta dualizem graja Nagler kot »eine ganz klare Bastardbildung«.⁸

Navedli smo le mnenja, v katerih se zlasti jasno izraža načelno nasprotstvo v naziranju klasikov in modernistov. Na prvi pogled bi se zdelo, da jih loči skoraj nepremostljiv prepad. Če bi šlo le za teoretski spor, bi se antagonisti lahko razšli in bi vsak ostal pri svojem mnenju. Toda ta spor ima eminentno praktičen pomen, ker stoji v zvezi z reformo kazenskega prava, ki se vrši v več državah evropskega kontinenta. S tem se pretvarja nesoglasje takorekoč v spor arhitektov, ki naj sezidajo s skupnimi močmi novo zgradbo.

Nepomirljivi antagonizem med zastopniki teorije kazenskega prava je oviral izvedbo reforme. Vneti privrženci klasicizma (na pr. v. Birkmeyer) so zahtevali od zakonodajca, da naj izbere to ali drugo siner, ker bi sicer vsa zgradba temeljila na pesku. Bolj zmerni klasiki (na pr. W. Kahl) in tzv. tretja šola, so predlagali kompromis, ki se je končno dosegel. Zma-

⁶ v. Birkmeyer. Die Stellung des Vorentwurfs gegenüber dem Streit der Strafrechtsschulen. Str. 58.

⁷ Dr. W. Mittermaier. Ueber den Begriff »Verbrechen«. Zeitschr. für die gesamte Strafrechtswissenschaft. 47 Jg. 1924, str. 5.

⁸ Dr. J. Nagler. Die Strafzumessung nach dem Amtlichen Entwurf eines Allgemeinen Deutschen Str. G. B. »Der Gerichtssaal«. 1927. Str. 87.

gala je teza, ki jo je zagovarjal W. Kahl: zakonodajalec mora »im Parallelogram der Kräfte nur die Diagonale gehen«. Zakonodajca se ne more naslanjati na enostranske zahteve te ali druge šole. Gotov sinkretizem je v tem pogledu neizogiben.

In v resnici se označujejo skoraj vsi poskusi preosnove kazenskega prava naše dobe kot bolj ali manj posrečen kompromis med tradicionalizmom klasikov in reformizmom modernistov.

Po našem prepričanju je bil ta kompromis neobhodno potreben že iz čisto-stvarnih razlogov. Evolucija prava ne dopušča riskantnih eksperimentov. To velja posebno za kazensko pravo, ki je po vsebini svojih norm navezano na moralna naziranja ljudstva. Novo pravo mora imeti koren v prošlosti in ne sme prekiniti vseh vezi s tradicijo. Reforma prava, ki ne vpoštevata te zahteve, je že vnaprej obsojena na neuspeh.

Zakonodajec ne more puščati v nemar, da korenini ideja pravičnega povračila za dejanje v moralnem naziranju ljudstva. Četudi misli, da je treba radi bolj učinkovite specialne prevencije v večji meri vpoštevati osebnost storilca, — njegove nagibe, mišljenje in značaj — vendar mora računati tudi z objektivnim pomenom dejanja in z mestom, ki ga zavzema gotova dobrina, prizadeta po zločinu, v splošni hierarhiji pravnih dobrin.

V naših nadaljnjih izvajanjih hočemo vsaj v splošnih potezah predočiti nekatere nove tendence kazenske zakonodaje naše dobe, katere lahko označimo kot težnje za psihološko poglobitvijo kazenskega prava in za individualizacijo kazenske represije. Izhodišče je bilo in ostane kaznivo dejanje. Toda storilca ne smatramo več kot neko abstraktno figuro, temveč kot živo bitje z vsemi njegovimi individualnimi lastnostmi. Dejanje je izraz osebnosti, ki živi in dela v gotovem miljeju pod določenimi pogoji kraja in časa, pod vplivom bioloških (endogenih) in zunanjih (eksogenih) činiteljev. Vse bolj in bolj se prepričujemo, da je pravilen in globoko psihološko zasnovan stari izrek: *Si duo faciunt idem, non est idem!*

Moderno kazensko pravo ni več le katalog kaznivih dejanj in tehnično navodilo za uporabo kazenskih sankcij. Moderna kazensko-pravna veda ni več jurisprudenca pojmov (*Begriffs-jurisprudenz*). Naloga zakonodajca v področju kazenskega prava, kakor tudi naloga kazenskega sodnika in vodij kaznilnih oz. očuvalnih zavodov, je postala veliko bolj odgovorna kot

preje. Osebnost storilca, njegovi nagibi, mišljenje in značaj zavzemajo vedno večje mesto v kazenskih zakonikih in načrtih. Kriminalist nikakor še ni dorasel za svojo nalogo, če je njegovo znanje omejeno le na čisto-juridično gradivo. Njegova izobrazba mora biti izpopolnjena psihološko in sociološko, če hoče biti kos zahtevam nove dobe. To je treba poudariti z vso odločnostjo prav sedaj, vpoštevajoč zlasti preosnovno kazenskega prava v naši državi.

Pri analizi dejanja in njegovih vzrokov si moremo postaviti različne naloge. Moremo se omejiti le na ugotovitev, da je dejanje storjeno iz hudobnega naklepa oz. iz malomarnosti ali pa iz naključja. Francoski kriminalisti (na pr. R. Garraud) označujejo ta neposredni vzrok kot *causa proxima delicti*. Gremo lahko tudi dalje v svoji analizi psihološke kavzalnosti. Hočemo dognati, iz kakšnih nagibov je poteklo gotovo dejanje, kaj je vplivalo na voljo storilca in na njegovo odločitev (*causa remota delicti*). Tudi morda s tem nismo zadovoljni in se vprašujemo: ali je izvestno dejanje tipično in značilno za storilca, ali odgovarja njegovemu mišljenju, stalni usmerjenosti njegove volje, ali pa tvori nekaj izjemnega, kar od tega človeka, po vseh njegovih antecedentih, nismo mogli pričakovati. Moremo nadalje iskati vzroke dejanja v storilčevem značaju, v podedovanih dispozicijah itd.⁹ S čisto-znanstvenega, teoretskega vidika moramo nadaljevati to analizo ad infinitum.

V koliko pa gre za specifične smotre kazenskega pravosodja, smo primorani, da se omejimo le na bolj ali manj obsežen fragment teh v neskončnost uhajajočih vzrokov. In to je razumljivo! Naloge kazenskega pravosodja se bistveno razlikujejo od čisto-znanstvenih raziskovanj, ki ne zasledujejo praktičnih smotrov in niso odvisna — ali vsaj v taki meri ne — od pogojev kraja in časa. V teoriji kazenskega prava, a v zadnji dobi tudi v pozitivni zakonodaji, opažamo težnjo, razširiti in poglobiti v interesih smotrene kazenske represije psihološko analizo zločina in zločinca. Nagibi dejanja, storilčevo mišljenje, njegov značaj

⁹ »Na ta način, posredno ali neposredno, vpliva na odločitve volje vse čutno teženje, vsa nagnjenja, čustva, vse predstave, vsa miselnost, vse navade, vsa nprav in čud, ves značaj, vsa osebnost. Na hotenje vplivajo torej vse podedovane ali pridobljene dispozicije.« Aleš Ušeničnik. Uvod v filozofijo. Zvezek II. Metafizični del. Ljubljana, 1923. Str. 240.

— to so pojmi, s katerimi se bavi moderno kazensko pravo. S tem se hkrati razširja dokazni material v kazenskem procesu. Že radi tega je neobhodno potrebno, kolikor mogoče razjasniti te pojme, njih vsebino in vzajemno razmerje.

Pred vsem si moramo biti na jasnem, da gre za psihološke momente, s katerimi se označuje osebnost zločinca in razodeva notranji mehanizem psihološke kavzalitete. Nekateri izmed teh momentov so takorekoč bolj zunanji, drugi pa segajo bolj globoko. V vrstnem redu jih označujemo kot nagib (motiv), mišljenje in značaj.

§ 2. Motiv (nagib) dejanja.

Krivo bi trdili, če bi rekli, da staro kazensko pravo vobče ni vpoštevalo motiva kaznivega dejanja. Res je sicer, da mu načelno ni pripisovalo znatnega pomena. To stališče je dosedaj značilno zlasti za francosko doktrino. Tako pravi na pr. R. Garraud:

»De même, en effet, qu' on peut accomplir de bonnes actions par de motifs blamables, de même on peut commettre des délits par des motifs honorables... La culpabilité pénale... existe, quel bon ou mauvais que soit le motif de l'agent.«¹⁰

Isto misel izraža Laborde-Lacoste:

»Le mobile ou motif de l'agent est, en principe, sans influence sur sa culpabilité. Peu importe la raison qui pousse le délinquant à agir...«¹¹

Predhodnik novejših naziranj o vlogi nagiba dejanja je angleški filozof Bentham.¹² Razlikuje socialne in antisocialne nagibe ter predlaga, da se naj motiv vpošteva pri določitvi mere in celo vrste kazni. Toda njegove kriminalno-politične zahteve

¹⁰ R. Garraud, Précis de Droit Criminel, 14me édition, Paris, 1926. Str. 189, 190.

¹¹ Marcel Laborde-Lacoste. Le but de l'agent etc. »Revue Internationale de Droit Pénal.« 1926. Volume III, str. 129. Nasprotno naziranje zagovarja v francoski doktrini Garçon: »Jusqu'ici la loi permet seulement au juge de prononcer des peines moins fortes lorsque le mobile paraît excuser le coupable. Nous pensons qu'elle pourrait ainsi lui donner le choix entre des échelles de peines parallèles«. E. Garçon. Code pénal annoté. 1901—1906. Tome premier, str. 7., in tudi razprava istega avtorja v »Revue pénitentiaire«. 1896.

¹² Bentham. Theorie des peines et recompenses. I—II. 1811.

niso našle zadostnega odmeva. Šele v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja se posveča temu vprašanju večja pažnja.

V številnih monografijah in razpravah (Wahlberg, Holtzendorff, Kraus, Handhausen, v. Petrazycky, Čubinski, Stooss, M. E. Mayer, Liepmann, v. Liszt, Thomsen, Rigaud, Friedrich, Kallab in dr.) se pečajo avtorji specielno s pojmom motiva in njegovim pomenom v kazenskem pravu.¹³ Istočasno prisostvujemo pri prvih poskusih realizacije novih načel v načrtih kazenskih zakonikov.

Toda — kaj je motiv ali nagib? Vsi pisatelji, ki se specialno bavijo z vprašanjem motiva, soglašajo le v tem, da enotnega pojma motiva še nimamo. Avtor razprave o motivu v hrvaškem pravnem slovstvu dr. Slaviša Körbler trdi, da je vzrok te neenotnosti nezadostna psihološka, oziroma filozofska izobrazba pravnikov. »... Motiv je v najširšem smislu uvijek psihična pojava, pa je za njegovo razlaganje i na kriminalnom polju potrebna filozofska sprema i vrsnoća. Pravnici redovito nemaju ili bar v nedovoljnoj meri.«¹⁴

¹³ Wahlberg. Das Motiv der Bosheit im Strafrecht »Oesterr. Gerichtszeitung«, 1878, Nr. 37. — K. Stooss. Das Motiv im Entwurf zu einem schweizerischen St. G. B. Z. f. schweiz. Strafrecht 1896. — Kraus. Das Motiv. »Zeitschr. f. die gesamte Strafrechtswissenschaft. Bd. XVII. — L. v. Petrazycki. Ueber die Motive des Handelns und über das Wesen der Moral und des Rechts. Berlin, 1907. — Handhausen. Das Motiv im Strafrecht Zürich, 1877. — M. E. Mayer. Die schuldhaftige Handlung und ihre Arten im Strafrecht 1901, in Der allgemeine Teil des deutschen Strafrechts. Heidelberg, 1915. — F. v. Liszt. Die psychologischen Grundlagen der Kriminalpolitik. — Dr. Andreas Thomsen. Untersuchungen über den Begriff des Verbrechensmotivs. München, 1902. — Dr. Julius Friedrich. Die Bestrafung der Motive und die Motive der Bestrafung. Berlin, 1910. — Dr. Rudolf Michel. Verbrechensursachen und Verbrechensmotive. Aschaffenburgs Monatschr. 16. Jg., 1925. — Dr. Richard Rosenbergl. Das altruistische Motiv im Strafrecht. »Zeitschr. f. die gesamte Str. R. W.« 42 Jg., 1921. — Rigaud. De l'influence de motif en matière criminelle. 1898. — Dr. J. Kallab. Pohnutky nízké a nečestné. — Dr. Jarmila Veselá. Význam pohnutky a smýšlení pro tředění trestných činů a trestů. V Praze, 1928. — Dr. Čubinski. Motiv prestupnoj deiatelnosti i jego značenie v ugovolnom prave. — Dr. M. Čubinski. Uloga motiva u sferi krivičnog pravosudja. »Policija«, 1927. — Dr. Metod Dolenc. Zločinec iz prepričanja (Separ). — Dr. Slaviša Körbler. Pojam in ocena zločinstvenog motiva. »Mjesečnik«, 1918—1919, N. 44—45.

¹⁴ Körbler, op. cit., str. 285, 286.

Mnenja smo, da tiči vzrok te neenotnosti bolj globoko. Saj se tudi v psihologiji pojmi nagiba v mnogočem razlikujejo. Temu se pač ne moremo čuditi! To velja tudi za druge psihološke pojme, in je odvisno od tega, kateri šoli pripada ta ali oni psiholog. Na naziranje kriminalistov, kakor tudi na naziranje strokovnjakov civilnega prava (na pr. Zitelmann) in nacionalnih ekonomov (na pr. Adolf Wagner), vplivajo koncepcije te ali druge psihološke šole. F. v. Liszt poudarja popolnoma pravilno, da se mora vsak poskus kvalifikacije nagibov v zakonodaji in praksi izjaloviti, če pojem ni dovoljno dognan. Posamezni pisatelji — psihologi in kriminalisti — opredeljujejo nagib na različni način in sicer odvisno od tega, kateremu momentu — intelektualnemu, emocionalnemu ali momentu volje — pripisujejo večji pomen. Po Lipssu je nagib predstava o končnem cilju (»Das Motiv ist nichts anderes als der Gedanke an den Endzweck«)¹⁵ Van Calker pojmuje motiv kot predstavo konkretnega cilja, ki mora biti dosežen (die Vorstellung des zu erreichenden konkreten Zwecks).¹⁶ F. v. Liszt vidi v nagibu predstavo ugodja, ki ga pričakujemo od dejanja in ki vpliva na voljo (»die auf den Willen einwirkende Vorstellung des aus der Tat erwartenden Lustgefühls«). M. E. Mayer, v katerega teoriji igra pojem nagiba posebno veliko vlogo, povdarja emocionalni moment v nagibu. Motivi so sicer predstave, ki vplivajo na voljo, toda predstave, združene s čustvi, ki dajejo predstavam dejavnost in s tem pomen motiva. »So ist es an der Vorstellung geknüpftes Gefühl, das aus ihr eine wirkende Vorstellung, also ein Motiv macht.«¹⁷ V slovenskem filozofskem slovstvu priznava dr. Aleš Ušeničnik pomen emocionalnega momenta v nagibu, toda smatra, da obstojajo tudi odločitve na podlagi zgolj umskih razlogov: »Res je pa dostikrat razlog hotenja tudi predmet, ker se ‚čustveno‘ predstavlja in vzbuja hotenje. Časih pa tvorijo čustva le tisto razpoloženje v duševnosti, ki vpliva na hotenje kot tvorni vzrok.« »Nagibi morejo biti ... skratka vse, kar more mikati človeka, da si želi kaj doseči.«¹⁸

¹⁵ Gl. Thomsen, op. cit., str. 47.

¹⁶ Ibid., str. 15.

¹⁷ M. E. Mayer. Der allg. Teil ..., str. 104.

¹⁸ Dr. Aleš Ušeničnik, op. cit., str. 182.

So tudi avtorji, ki podčrtavajo v nagibu zlasti moment volje (na pr. Friedrich).

S tem seveda opredelbe pojma nagiba v znanstveni literaturi niso izčrpane. Hoteli smo le pokazati, da odvisi pojmovanje nagiba od splošne koncepcije psihičnega življenja, ki je značilna za tega ali onega pisatelja.

V nauku o nagibu je za specifične smotre prava po našem mnenju bistveno le to, kar se da praktično izkoristiti in kar je pravno-relevantno. Zakon ne izraža pojmov v terminih znanstvene psihologije in se mora zadovoljiti z bolj poenostavljenimi opredelbami. Govoreč o nagibu konkretnega dejanja, izolira pravo umetno iz celotnega kompleksa motivacij le majhen odrezek, v katerem vidi neposreden vzrok akta hotenja. V tem pogledu bi zadostovala formalna opredelba nagiba kot psihičnega vzroka gotovega akta volje, gotovega dejanja. Prof. dr. Metod Dolenc govori v takih primerih o »načinu postanka volje«. ¹⁹ Umski in čustveni momenti v nagibu so nerazdružljivi. Gola predstava utegne biti komaj vzrok hotenja. V tem pogledu se pridružujemo v psihologiji nauku Wundta (»es bestehen die Motive immer in Vorstellungen mit daran geknüpften Gefühlen«), ²⁰ v kazenskem pravu pa M. E. Mayerju. Sestavne elemente nagiba moremo razmotrivati izolirano le v abstrakciji. Nedostatek teorije motivov M. E. Mayerja je v tem, da smatra nagib kot nekaj, kar prihaja od zunaj. Z druge strani gre K. Binding predaleč, ko trdi, da je nagib izliv značaja v določenem momentu (»der Ausfluss des Charakters in einem bestimmten Momente«). ²¹ Mnenja smo, da temu ni vedno tako, kajti nekateri nagibi so tipični za subjekte, drugi pa, zlasti izzvani po izrednih okolščinah, so lahko atipični. Tudi človek plemenitega mišljenja in dobrega značaja more podleči včasih slabemu nagibu, kakor tudi hudobni človek ravna včasih iz poštenih motivov. ²²

Kriterij zločinskega nagiba služi v doktrini in zakonodaji različnim smotrom. Uporabljajo ga včasih pri konstrukciji oblik krivde, [primerjaj na pr. definicijo naklepa (úmysl) u čl. nkz.

¹⁹ Dr. Metod Dolenc, op. cit., str. 2.

²⁰ Wundt, Essays. Str. 299.

²¹ K. Binding, Die Normen und ihre Uebertretung. II. Bd. Erste Hälfte. Leipzig, 1914. Str. 30, 31.

²² Gl. med dr. Kallab, op. cit., str. 43.

1926, kot oblike krivde, pri kateri je bila predstava uspevka nagib dejanja (»představa vysledku byla pohnutkou činu«), pri določitvi pogojev za povratek in pri ugotovitvi, da je dotičnik zločinec iz poklica, pri odmerjanju kazni vobče in zlasti pri določitvi denarne kazni ter izgube pravic. Nekateri kazenski zakoniki in načrti gredo še dalje in zahtevajo, da naj bo nagib odločilen pri razlikovanju tipov zločincev oz. pri razvrstitvi kaznivih dejanj.

Zlasti interesantni so poskusi uporabljati nagibe kot osnovni kriterij v svrhu individualizacije kazenske represije. Najbolj radikalna sta v tem pogledu načrt italj. kz. Enrica Ferrija iz l. 1921 in čehosl. prvi osnutek občnega dela kz. istega datuma.

Ferrijev načrt razlikuje navadne in socialno-politične zločine, odvisno od značaja nagibov. Politično-socialni zločini so zločini, ki so storjeni izključno iz socialno-političnih nagibov ali iz nagibov kolektivnega interesa. (Čl. 13 italj. nkz. 1921: »Sono delitti politico sociali quelli commessi esclusivamente per motivi politici o d'interesse collettivo«.) Vsi ostali spadajo v skupino navadnih deliktov (delitti comuni). Navadne zločine opredeljuje obrazložitev načrta kot delikte, ki so izzvani po egoističnih nagibih tudi takrat, če niso nizkotni (na pr. neuslišana ljubezen, razžaljena čast itd.). Politično-socialni zločini pa izvirajo, tudi če so nepravilni oz. utopistični, iz altruističnih nagibov, namreč iz stremljenja za izboljšanjem političnega in socialnega ustroja v korist celotne družbe ali pa v korist družabnega razreda (consistenti nella preoccupazione di un migliore asseto politico e sociale a vantaggio dell'intera società o di una classe sociale). Italj. nkz. 1921 predvideva posebne sankcije za politično-socialne zločine (čl. 40).

O vprašanju političnih zločinov kot takem na tem mestu ne moremo razpravljati. V zadnji dobi se oblikuje bolj splošni problem zločincev iz prepričanja. Omenili smo posebej prav italj. nkz. 1921 samo radi tega, ker je skušal dosledno izvesti razvrstitev zločinov po znaku nagiba. Ta poskus ne smatramo za posrečen, ker izhaja iz popolnoma zgrešenega pojma altruističnega nagiba. Avtor načrta, Enrico Ferri, trdi namreč, da je politično-socialni zločin, če tudi se izraža v odvratnih nasilnih in krvavih oblikah, vedno določen po altruističnem nagibu. (»Das politisch-soziale Verbrechen . . . auch wenn es in abscheulichen,

gewalttätigen und blutigen Formen auftritt, ist immer (!) von einem altruistischen Beweggrund bestimmt.«²³

Zanikavamo najodločneje, da bi bilo na temelju takega pojmovanja altruizma mogoče izvesti smotreno razvrstitev zločinov! Ferrijev načrt kz., kakor znano, ni prodrl in je bil nadomeščen s tzv. načrtom Rocco iz l. 1927. Le-ta je med drugim opustil delitev zločinov v navadne in socialno-politične.

Še večjo vlogo kot italj. nkz. 1921 je pripisoval nagibu čl. prvi osnutek iz l. 1921. Nagib služi namreč kot kriterij za razlikovanje zločinstev in prestopkov (zločiny-přečiny, § 1.). S stališča zaščite pravnih dobrin je to enotna skupina tzv. kriminalnih deliktov. Redaktorji čl. nkz. 1921 so izbrali za kriterij razvrstitve v mejah ene in iste skupine e t i č n o merilo; zločinstva so dejanja, ki so storjena iz grobe dobičkaželjnosti, surovosti, delomrznosti, nesramnosti ali iz drugega nizkotnega nagiba, prestopki pa so dejanja, ki so storjeni iz manj zavržnih nagibov (»pri nichž byl vinník veden pohnutkou, ethicky meně závadnou«). Kot kazen za zločine je predvidena onečašujoča prostostna kazen, namreč kazen vóze. Vrednotenje nagibov prepušča ta načrt sodišču. Taka delitev ustreza, po mnenju redaktorjev čl. nkz. 1921, nravnemu prepričanju ljudstva. V nadaljnjem so redaktorji čl. osnutka odstopili od svojega prvotnega stališča ter prevzeli kot kriterij pri razvrstitvi kaznivih dejanj na mesto nagiba — mišljenje. K temu se vrnemo pozneje.

Vsekakor je karakteristično, da so prvoten namen, uporabiti kriterij nagiba za razvrstitev kaznivih dejanj, opustili v obeli navedenih primerih zakonodajne reforme. Glavni razlog, kakor se zdi, tiči v tem, da nagib ne more služiti kot povsem zanesljivo oporišče v tako širokem obsegu. Večina novejših načrtov kz. se omejuje na to, da vpošteva nagib kot enega izmed momentov, ki vplivajo na odmerjanje kazni. Z drugimi besedami služi nagib le kot eden izmed virov za spoznanje storilčeve osebnosti in za določitev mere njegove kazenske odgovornosti. Le v tem bolj omejenem obsegu ohranja nagib svoj pomen v modernem kazenskem pravu.²⁴ Že dejstvo, da utegnejo biti nagibi

²³ Enrico Ferri. Die Reform der Strafjustiz in Italien. »Zeitschr. für die ges. Str. R. W.« 1920, str. 485.

²⁴ v. Lillenthal gre v svoji kritiki predaleč, ko trdi: »Er ist... kaum mehr als eine psychologische Spielerei, wenn man die Strafe abzustimmen

za storilca tipični in tudi atipični, opravičuje zaključek, da nam ne razkriva motiv v vseh primerih trajnih svojstev osebnosti. Treba je torej iti dalje in ta nadaljna pot nas privede k pojmom mišljenja in značaja.

§ 5. Storilčevo mišljenje.

Pojem »mišljenja« (nemški: »die Gesinnung«, češki: »smyšlení«) je, v kolikor se je izoblikoval v kazenskem pravu, širši kot pojem nagiba in ožji kot pojem značaja. Posamezni avtorji ne opredeljujejo tega pojma povsem enako. Vsako dejanje kot akt hotenja, pravi van Calker, izvira iz nagiba, t. j. iz predstave konkretnega cilja, ki ga hoče doseči storilec. Ta predstava vpliva spričo svojega emocionalnega poudarka (infolge ihrer Gefühlungs-betonung) (čuvstvo ugodja ali neugodja) na voljo v določeni smeri. Mišljenje pa je relativno konstantna usmerjenost volje v izvestnem področju hotenja. Razmerje med mišljenjem in nagibom je po van Calkerju to-le: od mišljenja zavisi, kateri nagibi so praviloma odločilni v določenem področju hotenja (»welche Motive auf einem bestimmten Gebiet der Willensbetätigung regelmässig bestimmend sind«). Razlika med mišljenjem in značajem je v tem, da obsega značaj duševna svojstva individua v njih celoti, dočim je mišljenje izraz teh svojstev v določenem, bolj ali manj omejenem področju udejstvovanja volje (»... die Gesinnung ist eine Aeusserung dieser Eigenart auf einem bestimmten, mehr oder minder abgegrenzten Gebiet der Willensbetätigung«).²⁵

Po Allfeldu je mišljenje psihična osebitost (die psychische Eigenart) človeka, spričo katere reagira praviloma njegova volja na določen način na gone določene vrste.²⁶ Zlasti podrobno analizira pojem mišljenja češki kriminalist dr. J. Kallab.²⁷ Mišljenje označuje po njegovem mnenju le nek fragment duševnih svojstev

versucht nach der Art der Motive, welche das einzelne Verbrechen hervorrufen.«

²⁵ Dr. F. van Calker. Die Bestimmung der Strafart nach der Gesinnung, aus welcher die Handlung entsprungen ist. Vergl. Darstellung des deutschen und ausl. Strafrechts A. T. III. Bd., str. 176.

²⁶ Dr. Ph. Allfeld. Der Einfluss der Gesinnung des Verbrechers auf die Bestrafung, 1909.

²⁷ Kallab, op. cit., str. 42.

storilca,²⁸ namreč ono njegovo svojstvo, ki je pri njem najznačilnejše in katero odločno upliva na ostala njegova svojstva (egoist-altruist). S tem, da smo ugotovili pri človeku to ali ono mišljenje, še nismo odgovorili na vprašanje o njegovem značaju. Toda mišljenje je lahko simptom značaja (»može smýšleni byti symptomem charakterŕ«), slično kot je nagib lahko simptom mišljenja. Ugotoviti nagib je relativna najlažja naloga. Toda s tem še ne dosežemo posebnega kriminalno-političnega smotra. Opredeliti storilčev značaj pa je najtežje, če se vobče dá s sredstvi kazenskega procesa, čeprav bi to nudilo največje jamstvo za primerno razlikovanje posameznih tipov zločincev. To je po mnenju J. Kallaba razlog, radi katerega so izbrali nekateri načrti kz. prav mišljenje kot odločujoči kriterij.

Približno v istem smislu opredeljuje mišljenje drugi češki kriminalist, dr. Albert Milota. Obrazložitev čl. načrta kz. iz l. 1926 pojasnjuje nadomestitev kriterija nagiba s kriterijem mišljenja tako-le: Pri presojanju dejanja ne zadostuje ugotovitev izoliranega nagiba, temveč je treba dognati, ali odgovarja nagib celotnemu značaju storilca (»... při posuzování jeho činu nemá býti jen izolováně pozoravana pohnutka jeho, nybrž... ma byti zkoumano, zdali pohnutka ta odpovídá cělkove povaze pachatele«). (Str. 17.)

V interesih smotrene ureditve kazenske represije razlikuje čl. nkz. 1926 dve skupini zločincev. V prvo spadajo oni, katerih dejanja izvirajo iz nizkotne usmerjenosti volje, iz nizkotnega mišljenja (»z nízkého smýšlení«), ki priča o protidružabnem značaju krivca (»které ukazuje na asociální charakter vinníka«). Drugi skupini pripadajo tisti storilci, katerih kazniva dejanja izvirajo iz drugih nagibov, ki pričajo o mišljenju višje družabne vrednosti ali vsaj ne kažejo na nizkotno mišljenje. Dejanja, ki objektivno tvorijo napade na eno in isto pravno dobrino, so lahko torej s stališča čl. načrta zelo različna. Zaščita družbe zahteva v prvem primeru drugačne ukrepe, kot pa v drugem primeru. V prvem primeru (če gre za dejanja, ki pričajo o niz-

²⁸ V istem smislu tudi Allfeld (op. cit., str. 146, 147): »Wir haben aber nicht mit dem Charakter als solchen, sondern gewissermassen mit einem Ausschnitte aus demselben zu tun, den wir als Gesinnung bezeichnen«. Po M. E. Mayerju (op. cit., str. 51) je mišljenje »Komplex von Charaktereigenschaften, welche auf einem irgendwie abgegrenzten Gebiet hervortreten«.

kotnem mišljenju) je potrebno zlasti energično vplivati na krivca. Njegov značaj, ki se je pokazal v dejanju, se mora s kaznijo izpremeniti, da se odstrani opasnost, ki tiči v njem; če pa to ni izvedljivo, je treba napraviti dotičnika za neškodljivega. Kar se pa tiče krivcev druge vrste, t. j. onih, ki ne kažejo nizkotnega mišljenja, je treba samo oslabiti zločinska nagnjenja ter pojačiti predstave, ki so jih sposobni odvrniti v bodočnosti od zločinov. (Motivi, 16.)

Izhajajoč iz tega razlikovanja, deli čsl. nkz. 1926 tzv. kriminalna dejanja v dve vrsti: 1. dejanja, ki izvirajo iz nizkotnega mišljenja in 2. taka, glede katerih ni moči tega trditi. Odvisno od tega se razlikujejo tudi kazni tako po kraju, kakor tudi po načinu njih izvrševanja. Prednost navedene razvrstitve (načelo individualizacije) vidijo redaktorji čsl. osnutka v tem, da ustreza ljudski pravni zavesti.

Na teh predpostavkah temelji določba § 14, odst. 3 čsl. nkz. 1926. Dejanja, ki izvirajo iz nizkotnega mišljenja, imenuje čsl. nkz. zločinstva (zločiny); delikti, ki nimajo tega značaja, pa prestopke (přečiny). Čsl. nkz. ne določa vnaprej, t. j. po objektivnih znakih, da je smatrati to ali drugo dejanje za zločinstvo ali prestopok. Kvalifikacijo dejanja v tem smislu in določitev kazni (onečaščujoče [vôze] za zločine, neonečaščujoče [ječe] za prestopke) prepušča čsl. osnutek sodišču. Čsl. nkz. preti vendar v gotovih primerih, na prvem mestu z vôzo, v drugih pa z ječo. S tem hoče namreč pokazati, katero izmed teh kazni smatra v izvestnem primeru za normalno. To naj služi za sodnika kot navodilo, da sme določati kazen, ki je predvidena na drugem mestu, le takrat, če govore za to posebni razlogi. Nekatera dejanja smatra čsl. nkz. že ex lege brezpogojno za zločinstva, ker priča že njih narava kot taka o mišljenju, iz katerega izvirajo (absolutni zločiny — absolutni přečiny).

Čsl. načrt iz l. 1926 predstavlja primer zakonika, v katerem igra kriterij mišljenja posebno važno vlogo. Dosedanji kazenski zakoniki, ki so uporabljali ta kriterij, mu niso pripisovali tako bistvenega pomena. Omenimo na pr. znani § 20 veljavnega nemškega kz., glasom katerega je »brežčastno mišljenje« (die ehrlose Gesinnung) merodajno pri izberi med vôzo in custodiam honestam (Festungshaft), kjer ste ti kazni v zakonu zagroženi alternativno. V bolj širokem obsegu uporablja ta kriterij nor-

veški kz. 1902 (§ 24), ki prepušča sodišču pravico določati na mesto ječe zapor, če se da po okolnostih sklepati, da dejanje ne izvira iz zavržnega mišljenja (fordorwet sindelag). Navedimo tudi § 47 švic. osnutka iz l. 1903, katerega določilo je nedvomno vplivalo na naš novi kz. 1929:

»Hat der Richter die Wahl auf Zuchthaus oder auf das Gefängnis zu erkennen, so ist auf Zuchthaus zu erkennen, wenn die Tat eine gemeine Gesinnung oder einen schlechten Charakter des Täters bekundet«.

Značilno je, da je bilo v poznejših švic. načrtih to določilo črtano iz razloga, ker za izbero kazni ni merodajno samo mišljenje, temveč tudi objektivni pomen dejanja (primerjaj §§ 60 in 61 švic. nkz. 1918).

V kolikor se poslužuje zakonodajca kriterija mišljenja radi razvrstitve kaznivih dejanj oz. vobče radi individualizacije kazenske represije, ga označuje kot brezčastno, nizkotno, prostiško, zavržno itd. na eni strani ter kot mišljenje, ki nima takega negativnega obiležja, na drugi strani. S tem se uveljavlja v kazenskem pravu merilo, ki ima pretežno etični značaj. Isto lahko rečemo tudi o kvalifikaciji nagibov kot nizkotnih in spoštovanja vrednih.

Omenjena označba stoji v nerazdružljivi zvezi z zahtevo po t. zv. e t i z a c i j i kazenskega prava. Norme kazenskega prava morajo, po mnenju zastopnikov tega naziranja, kolikor mogoče odgovarjati splošno veljavnim etičnim normam. Zakonodajec, ki zasleduje specialne smotre zaščite družbe pred zločinstvenostjo, ne sme puščati v nemar, da služi kazenska zakonodaja kot močno sredstvo moralne vzgoje ljudstva. Norme prava vplivajo na motivacije državljanov, na njih socialno ponašanje. Kakor pravi rusko-poljski filozof prava prof. Petražicki, tvori pravo svoje vrste moralno šolo za ljudstvo, ki utrjuje in razvija njegovo etiko v zaželjeni smeri. Slabo pravo utegne povzročiti demoralizacijo in ovirati zdrav moralni razvoj. V novejšem nemškem kazensko-pravnem slovstvu poudarja ta moment zlasti van Calker v svojem znanem delu »Ethische Werte im Strafrecht« — in v številnih drugih razpravah. Zahteva po etizaciji prava odgovarja višji stopnji kulturnega razvoja. Pomen protipravnega dejanja za družbo ne temelji samo v vrednosti pravne dobrine, ki je prizadeta po zločinu, temveč tudi »in dem

Wert des Willensinhaltes, aus welchem die Verletzung entsprungen«. V tem se, po mnenju van Calkerja, izraža poglobitev ideje pravičnega povračila (die Vertiefung der Idee der gerechten Vergeltung). Etični moment v mišljenju storilca podčrtavajo tudi Ebermayer, Berolzheimer, M. E. Mayer, R. Rosenberg in dr.

Obstoja tudi nasprotno naziranje, ki ga zastopajo v kazenskem pravu sociolog F. v. Liszt, klasika K. Binding in Allfeld in dr. Njihovo stališče je to-le. Kazensko pravo se more in mora zadovoljiti s tem, da povdarja nujnost kazni za zaščito pravnega reda (v. Liszt). V kolikor vpoštevata zakonodajec mišljenje, mora vpoštevati le *pro tipravn*o mišljenje (die rechtswidrige Gesinnung [Allfeld]). Formalno uveljavljanje etičnih norm v kazenskem pravu ni priporočljivo, ker privede lahko do neenotnosti in subjektivizma v pravosodju spričo neenotnosti in izpremenljivosti etičnih naziranj. Naloga kriminalne politike je zasigurati pravni red pred zločinstvenostjo. Vrsta in mera kazni morata biti odvisna od odnosa zločinca do pravnega reda, z drugimi besedami od njegovega pravnega ali socialnega mišljenja, v katerem se razodeva večja ali manjša opasnost storilca za pravni red. Ne bilo bi prav nadomestiti pravno ocenjevanje (Werturteil) z moralno-estetičnim. Tako napako stori zakonodajec, ki hoče določati kazen odvisno od »brezčastnega« oz. nebrazčastnega mišljenja.

Svoje končne zaključke glede kriterijev nagiba, mišljenja in značaja bomo oblikovali pozneje. Toda že na tem mestu je treba ugotoviti to-le. Ne moremo seveda istovetiti pravnih in etičnih norm. Vendar ne smemo zanikavati vsako zvezo med njimi.²⁹ Čim bolj odgovarja vsebina kazenskih norm splošnoveljavnim etičnim normam, tem bolj ustreza svoji vzvišeni vzgojni nalogi. Izpremenljivost etičnega vrednotenja je relativna. Saj dekalog Mojzesa ni izgubil še dosedaj svojega pomena! Kazensko pravo ne more računati z vsemi finimi odtenki etičnega subjektivizma. Toda taka svojstva kot koristoljubje, sirovost, zlobnost, škodoželjnost, zanikrnost, smatra človeštvo in bo smatralo tudi v nadaljnem kot nizkotna in jih bo ločilo od altruističnih nagibov in altruističnega mišljenja. Posebno vpra-

²⁹ V istem smislu dr. M. Čubinski. Uloga motiva..., str. 617. — Glej tudi dr. M. Čubinski: Etika i krivično pravosudje. Novi Sad (passim).

šanje pa je, kako daleč more iti zakonodajalec v tej smeri. Treba se je izogibati vsakega pretiravanja in ne staviti kazenskemu pravu nalog, ki jih ne more izpolniti.

§ 4. Storilčev značaj.

Naloga, ki jo stavi moderna kazenska zakonodaja sodniku, nam kaže splošno težnjo, kolikor le mogoče približati se k spoznavanju storilčeve osebnosti. Idealni cilj bi bil doumeti celotni značaj storilca, t. j. njegovo osebitost v pogledu na miselnost, hotenje in čustvovanje. Čim bolj jasna je za nas prava slika zločinškega značaja, tem v večji meri utegnemo tudi vplivati na delinkventa s sredstvi kazenske represije.

Ta moment zlasti povdarja obrazložitev nemškega nkz. iz l. 1927, ki se tiče splošnih načel za odmerjanje kazni (str. 52, 53).

Vsako človeško dejanje ima raznotere vzroke (mannigfache Ursachen). Vsi ti vzroki se dajejo porazdeliti v dve veliki skupini. Eni temeljijo v storilčevi miselnosti in v usmerjenosti njegove volje, v n j e g o v e m z n a č a j u, drugi pa izven njegove osebnosti. Pojavljajo se ali kot skušnjava od zunaj ali pa vplivajo kot bolezenske ali boleznii slične motnje, ki vplivajo na njegov intelekt in voljo. Čim manjša je udeležba takih zunanjih vplivov in čim v večji meri se da dejanje razložiti s storilčevim značajem, tem bolj odgovarja njegovemu notranjemu bitju, tem večja je verjetnost, da jih bo ponavljal. Kajti on nosi nagon k temu v sebi samem in zadostuje neznatni povod, da stori dejanja iste vrste. Iz tega sledi — pravi nadalje obrazložitev — da mora biti kazen tem strožja, čim bolj temelji dejanje v zavrženem mišljenju ali usmerjenosti volje («... die Strafe um so höher bemessen werden muß, je mehr die Tat auf einer verwerflichen Gesinnung oder Willensrichtung beruht»). Narobe kazen bodi tem milejša, čim manjša je udeležba storilčevega značaja v dejanju (je geringer der Anteil ist, den der Charakter des Täters an der Tat hat), čim bolj stopajo v ospredje vzroki, ki so tuji storilčevemu bitju in se mu ne morejo očitati. Dejanje je odločilno torej le za kazenski okvir, kazen v poedinem primeru pa naj bo odvisna pred vsem od storilčeve osebnosti.

nosti («die im einzelnen Falle zu verhängende Strafe aber wird vor allem durch die Persönlichkeit des Täters bestimmt»³⁰).

Navedli smo ta izveček iz uradnih motivov nemškega nkz. 1927 zato, ker se v njem posebno jasno očituje novejša tendenca kazenske zakonodaje — utemeljiti represivno funkcijo države na skrbnem proučevanju celotne osebnosti zločinca. To je realizacija gesla, ki ga je kot eden med prvimi oblikoval duhovni vodja sociološke šole F. von Liszt («die psychologische Unterscheidung innerhalb der verbrecherischen Menschen»³¹).

Zoper vpoštevanje storilčevega značaja v kazenskem pravu ostro nastopajo kriminalisti-klasiki. Birkmeyer, ki stoji na čisto indeterminističnem stališču, trdi, da niso naša dejanja nikakor v nujni kauzalni zvezi z našim značajem («Stehen nach meiner Ueberzeugung unsere Handlungen durchaus nicht in dem notwendigen kausalen Zusammenhang mit unserem Charakter...»). Sila volje je močnejša kot sila značaja. Ne značaj, temveč volja je zadnji vzrok naših dejanj. Človek »kann gegen seinen Charakter handeln«. Kaznovati človeka radi njegovega značaja smemo le v toliko, v kolikor ga je on sam zakrivil («nur soweit als man sagen kann, daß er für seinen Charakter etwas kann, daß er an demselben Schuld ist»³²).

Skoro v istem smislu se izraža K. Binding, ki posebno poudarja izpremenljivost značaja in njegovo odvisnost od ustvarjajoče volje človeka. »Er ist unser Werk«, pravi Binding o značaju. »Gradnja« človeške duše traja vse življenje; človek danes ni isti, kot je bil včeraj. »So bleibt der Mensch der Täter seiner Taten«... Teza M. E. Mayerja: Nagib olajšuje, značaj obtežuje («Das Motiv entlastet, der Charakter belastet») je, po mnenju Bindinga, naravnost brezmiselna.³³

Tudi van Calker ugovarja vpoštevanju storilčevega značaja pri odmerjanju kazni. Pravi, da je značaj seveda deloma privzgojen, se oblikuje tekom življenja, v svojih najglobokjših

³⁰ Entwurf eines Allgemeinen Deutschen Strafgesetzbuches nebst Begründung. Berlin, 1927. Str. 52, 53.

³¹ v. Liszt. Die psychologische Grundlage... Str. 171. Gl. tudi Dr. M. Čubinski: Kurs ugotovnoj politiki, 1912. Str. 375 in nasl.

³² Dr. K. von Birkmeyer. Schuld und Gefährlichkeit in ihrer Bedeutung für die Strafbemessung. Leipzig, 1914, str. 138, 140, 144 in passim.

³³ K. Binding, op. cit., str. 24, 25, 40.

osnovali pa je prirojen. Na oblikovanje prirojenih elementov značaja etične in pravne norme nimajo vpliva. Kazenski zakon pa se mora uporabljati le v primerih, kjer utegne učinkovati kot povelje (als Befehlsnorm).³⁴

V omenjeni kontroverzi se zrcali načelno nasprotstvo determinizma in indeterminizma. Toda vsi klasiki ne zanikavajo brezpogojno pomena značaja v kazenskem pravu. Celó v. Birkmeyer priporoča večje vpoštevanje mišljenja in značaja pod pogojem, da naj bodo ti momenti sestavni deli krivde (»soweit sie Bestandteile der Schuld sind«).³⁵

Glavno nespোরazumljenje, ki ga opažamo v sporih klasikov in sociologov glede zločinskega značaja, tiči, po našem prepričanju, v naslednji trditvi klasikov. Klasiki očitajo sociologom, da hočejo uvesti nekako kaznovanje ali odgovornost za značaj kot tak, ter da smatrajo mišljenje oz. značaj kot objekt kaznovanja (»Bestrafungsobjekt«).³⁶ Ali je temu res tako? Kriminalisti-sociologi ne konstruirajo kazenske odgovornosti kot odgovornosti za mišljenje in značaj, ter se tudi ne zadovoljujejo s tako odgovornostjo za dejanje, pri kateri se ne vpošteva osebnost onega, ki ga je zakrivil. Smotrena ureditev kazenske represije in posebno njena specialno-preventivna funkcija (ne peccetur) nujno zahtevajo individualno ravnanje z zločinci. Prav iz tega sledi zahteva, da se naj kolikor mogoče ozira na osebnost storilca, na njegovo mišljenje in značaj. Priznavamo takoj, da je ta naloga izredno težka, ker moramo računati z relativno omejenimi sredstvi, s katerimi razpolaga kazenski proces. Kljub velikemu napredku metod raziskovanja stoji psihologija prav v pogledu tzv. karakterologije šele v stadiju prvih poskusov.³⁷ Psihološka izobrazba sodnijskega osebja pa je celo v najbolj naprednih

³⁴ van Calker, op. cit., str. 188.

³⁵ v. Birkmeyer, op. cit., str. 214, 215. Iz drugih pristašev klasične šole, ki zastopajo isto naziranje, omenimo: Wach, Oetker, Allfeld, v. Rohland.

³⁶ Oetker. Zum Streite der Strafrechtsschulen. GS. 79, str. 75.

³⁷ Gl. med. dr.: William Stern. Die differentielle Psychologie und ihre methodischen Grundlagen. Leipzig, 1921. — Fouillée. Tempérament et caractères. Paris, 1902. — Enrico Altavilla. Psicologia giudiziaria. Seconda edizione. Torino, 1927 (zlasti poglavje IV — Differenze individuali, str. 70 in nasl. V psihijatričnem slovstvu gl. zlasti dr. E. Kretschmer. Körperbau und Charakter. Berlin (prva izdaja l. 1921).

državah skrajno nezadostna. Zakonodajec ne more puščati v nemar vsega tega in ne sme staviti nalog, katerih udejstvitve je več kot dvomljiva. Sodnijsko delovanje ne smemo zamenjavati z znanstvenim raziskovanjem. Prof. A. Lenz ima s čisto teoretskega vidika prav, ko trdi, da tiči v vsakem zločinu potencialno »die ganze Persönlichkeitsgeschichte und wenn wir auch weiter zurückgehen, die Familien-, Stammes-, Volks- und Menschheitsgeschichte«. ³⁸ Toda kam bi prišli, če bi zahtevali od sodnih organov, da nam doženejo vso zgodovino zločina, ki ji ni konca!

Omenimo, da so se isti pomisleki pojavljali pri sestavljanju novejših načrtov kazenskih zakonikov. Tako na pr. izraža italijansko kasacijsko sodišče v svojem mnenju o osnutku italj. kz. 1927 (Progetto Rocco) bojazen, da stavi ta osnutek prevelike in komaj izvedljive naloge v pogledu ugotovitve značaja in osebnosti storilca. ³⁹ Omenili smo že mnenje dr. J. Kallaba, da je naloga ugotoviti značaj krivca najtežja, če je sploh izvedljiva s sredstvi kazenskega procesa. ⁴⁰

Težkoče so torej velike, zlasti če pomislimo na to, da se nahaja tudi znanstveno proučevanje tipov zločincev šele v početkih. Toda individualizacija kazenske represije je tako važna, da ne smemo obupavati pred temi težkočami. Zakonodajec se more omejiti le na splošna navodila; konkretno izvajanje načela individualizacije pa bo pripadalo sodnim organom ter organom, ki jim bo poverjeno izvrševanje kazni in očuvalnih ukrepov. Prof. Exner pravilno poudarja, da je nesmiselno zahtevati individualizacijo od zakonodajca, ki se mora omejiti le na splošno in tipično. ⁴¹ Vendar more kazenski zakonik začrtati splošni okvir in podati temeljne točke v svrhu individualizacije.

V pričujoči razpravi ne moremo podrobno razlagati nauka o tipih zločincev. Vse, kar je v tem pogledu dosedaj bilo storjeno, priča, da se nahajamo šele v začetku dolge in izredno težavne poti, ki nam more odkriti nove, neznane horigonte.

³⁸ Dr. Adolf Lenz. Grundriss der Kriminalbiologie. Wien, 1927, str. 11.

³⁹ Primerj. Henri G. J. Maas Geesteranus. La Réforme Pénale en Italie, 1929. Str. 119.

⁴⁰ »Uloha zjistiti karakter jest nejobtížnějši, ač-li vůbec prostředky trestního procesu jí lze splnití...« Dr. J. Kallab, op. cit.

⁴¹ Dr. Franz Exner. Die psychologische Einteilung der Verbrecher. »Schweiz. Zeitschrift für Strafrecht«, 38 Jg., 1925. Str. 6.

Pomanjkljivost tipologije zločincev je priznal F. von Liszt, ki je veliko delal na tem polju. Wahlbergova dvojna delitev zločincev v priložnostne zločince in zločince iz navade (*Gelegenheitsverbrecher* — *Gewohnheitsverbrecher*) povzroča upravičene ugovore: izraz »priložnostni« ni točen; zločinska navada (*consuetudo delinquendi*) ni toliko značilna kot zločinski poklic, t. j. pretvarjanje zločina v sredstvo stalnega preživljanja.

Še manj je zadovoljiva razvrstitev zločincev, ki jo predlaga Garafalo in katera sledi iz njegovega nauka o tzv. *delitto naturale*.⁴²

Klasifikacija Enrica Ferrija, katero je avtor nameraval uveljaviti v italj. nkz. 1921, razlikuje priložnostne zločince, zločince iz strasti, rojene zločince, povratnike, zločince iz navade, intelektualno manj vredne zločince in mladostne zločince.⁴³ Razen tega loči Ferri še socialno-politične in navadne zločince (gl. gori). Ferrijeva klasifikacija vsebuje kategorijo tzv. rojenih zločincev (*delinquenti per tendenza congenita ai delitti*), katerih obstoj moderna veda popolnoma upravičeno zanikava, ker temelji na nedokazljivi hipotezi. Druge nedostatke Ferrijevega nauka o tipih zločincev je že svoj čas razkril F. von Liszt. Delitev, ki jo zagovarja Ferri, ni enotna v pogledu na *fundamentum classificatio-nis*. Nekatero skupino so čisto umetno združene. Tako izvira strastna emocionalna razdražljivost (*delinquenti passionali*) lahko iz psihične bolezni, oziroma odgovarja trajnemu psihičnemu stanju dotične osebe ali pa more biti povzročena po zunanjih okoliščinah. Lisztova klasifikacija, ki deli zločine v dve osnovni skupini (*Augenblicksverbrecher* in *Zustandsverbrecher* z nadaljnjimi podvrstami) temelji na pravilnem razlikovanju tzv. akutnega in kroničnega zločinstva. Dobila je priznanje mednarodne zveze kriminalistov in je največ vplivala na moderne kazenske zakonike in načrte. Toda tudi ta razvrstitev nam nudi le splošno shemo, ki potrebuje še skrbne obdelave in izpopolnitve. (Prim. zlasti: Dr. Hugo Hoegel. *Die Einteilung der Verbrecher in Klassen*. Leipzig, 1908, *passim*.)

Vse to nas prepričuje ponovno, da stoji kriminološka veda

⁴² »Les auteurs des crimes (ou delits naturels) appartiennent toujours à une de classes suivantes: a) assassins; b) violents; c) improbables; d) cyniques ou satyres«. Garafalo, *op. cit.*, str. 459.

⁴³ *Relazione...*, str. 42.

v tem področju šele v začetku velikega in odgovornega dela.⁴⁴ S kriminalno-političnega stališča razlikujemo lahko dve osnovni nalogi: 1. ugotovitev psihične zveze med zločinom in zločinčevo osebnostjo, ki izraža v njegovem značaju, ter služi kot eden izmed pogojev za določitev vrste in mere kazni; 2. kriminalno-pedagoško nalogo, to se pravi metode in načini, s katerimi se more vplivati na zločinca pri izvrševanju kazni oz. očevalnih ukrepov.

Prof. Exner je prepričevalno pokazal v svoji izvrstni razpravi »Die psychologische Einteilung der Verbrecher«, da dosejanje metode niso bile kos, da bi ustregle tem odgovornim nalogam. Kazuistična psihološka analiza poedinih zločincev in tzv. causes célèbres se peča večinoma z izjemnimi primeri, iz katerih ni mogoče izvajati splošnih zaključkov (»Ausnahmefälle, die von vornherein jede Verallgemeinerung ausschließen«).⁴⁵ Statistična opazovanja na podlagi zakona velikih števil so omejena na take momente kot so vpliv spola, starosti, poklica in rodbinskih razmer. Po svojem bistvu ne more moralna oz. kriminalna statistika bolj globoko poseči v notranje psihološke vzroke zločinstva. Bolj plodna je novejša metoda opazovanja poedincev v velikih množinah (massenhafte Einzelbeobachtung). Ne gre več za »zanimive«, temveč za povprečne primere, katere treba analizirati v čim večjem številu (jetniki kaznilnega zavoda, prostitutke določenega kraja, gojenci poboljševalnega zavoda itd.).

V tem področju so opombe vredne na pr. znana zbirka »Abhandlungen aus dem Gesamtgebiet der Kriminalpsychologie von Lilienthal, Schott und Willmans«, številni spisi Gruhleja, dela ameriških in ruskih kriminalistov.

V Rusiji je bil l. 1925 ustanovljen poseben Državni institut za proučevanje zločinstva in zločinca, ki zasleduje v glavnem te-le naloge: a) raziskovanje vzrokov in pogojev, ki povzročujejo oz. pospešujejo razvoj zločinstvenosti vobče in posameznih zločinov; b) ugotovitev učinka, ki ga imajo različne metode

⁴⁴ V tej točki se pridružujemo mnenju Exnerja, ki pravi, da izčrpne klasifikacije zločincev še ni in pri sedanjem stanju kriminološke vede tudi ne more biti. Exner, op. cit., str. 9. Gl. tudi dr. Dušan M. Subotić: Deoba zločinca s obzirom na antisocialnu volju. »Arhiv za pravne i društvene nauke«, 1921. Str. 171.

⁴⁵ Exner, str. 13.

borbe zoper zločinstvenost; c) individualno proučavanje posameznih zločincev, ki predstavljajo poseben interes s kriminološkega vidika.⁴⁶ Psihološki laboratoriji so ustanovljeni tudi pri nekaterih ameriških kaznilnicah. Tako obstoja n. pr. v državi New-York tzv. Clearing-house: vsak obsojenec se mora podvreči znanstveni preiskavi po zdravniku (zdravje) psihologu (inteligenca in poklicne sposobnosti), pedagogu (potreba izobrazbe) in socialnemu delavcu (milje). Omenimo nadalje poskuse kriminalno-biološkega proučavanja zločincev pri Graškem kriminološkem inštitutu prof. Adolfa Lenza in dr. V kraljevini Jugoslaviji moramo pričakovati podobne akcije z ustanovitvijo kriminalističnega inštituta v Beogradu.

Oblikujmo sedaj na kratko splošne zaključke, ki sledijo iz gorenjih izvajanj. V svojem stremljenju doseči s sredstvi kazenske represije večji uspeh kot dosedaj kaže moderna kazenska zakonodaja težnjo po večjem vpoštevanju specialno-preventivnega momenta v borbi zoper zločinstvenost. Tej težnji se da zadovoljiti le z individualizacijo kazenske represije. Individualizacija predpostavlja predvsem, da se ne vpoštevata samo izolirano kaznivo dejanje, temveč tudi osebnost storilca, njegovi nagibi, mišljenje in značaj.

Nagib poedinega dejanja je lahko tipičen za storilca, utegne pa biti tudi atipičen. Radi tega ni nagib kot tak v vseh primerih zanesljiv kriterij pri udejstvovanju načela individualizacije.

Kriterij zločinčevega mišljenja pomeni nadaljno poglobitev v duševnost storilca, poskus ugotoviti (vsaj v določeni sferi psihičnega življenja) neka trajna svojstva, ki osvetljujejo njegov značaj in služijo kot njegov simptom. Pri vrednotenju nagibov in mišljenja se ni mogoče omejiti le na njih kvalifikacijo s stališča socialnosti in antisocialnosti, marveč se je treba ozirati na njihovo etično vrednost radi okrepitve moralno-vzgojnega momenta v kazenskem pravu (tzv. etizacija kazenskega prava). Toda iti v tem pogledu predaleč, kakor to dela na pr. čsl. osnutek, ni priporočljivo, kajti etičen moment, pri vsej njegovi važ-

⁴⁶ Omenjeni inštitut se nahaja v Moskvi in objavlja rezultate svojih raziskavanj v posebnem zborniku p. n. »Problemy prestupnosti«. Primerj. tudi Poznyshev. Verbrechenstypen. Klassifikation der Verbrecher. »Monatsschrift f. Kriminalpsychologie«. 1928, 5. Heft.

nosti, ni edini kriterij, ki je merodajen za kvalifikacijo kaznivih dejanj.

Z ugotovitvijo nagibov in zlasti mišljenja se približujemo k spoznavanju storilčeve osebnosti, ki se sintetizira v njegovem značaju. Kakor smo videli, še ni zadostno izdelana niti karakterologija v tzv. diferencialni psihologiji, niti nauk o tipih zločincev v kriminologiji. Vendar imamo že temeljne točke za smotreno razvrstitev zločincev tako, da jih lahko zakonodajec prevzame kot izhodišče pri legalni klasifikaciji zločincev. Zadevne določbe kazenskega zakonika se morajo naslanjati le na že dognane ter znanstveno in praktično utemeljene podatke. Zakonodajec se mora na vsak način izogibati dvomljivih in spornih zaključkov (n. pr. Lombroso-Ferrijev nauk o rojenem zločincu). Naloga zakonodajca je v neki meri olajšana s tem, da se mora ozirati le na one momente v značaju, ki so relevantni za posebne smotre kazenskega prava. To so v prvi vrsti ona svojstva značaja, ki pričajo o opasnosti zločinca za pravni red; na drugi strani pa taka svojstva, na katera se da vplivati s sredstvi kazenske represije v najširšem smislu besede.

Legalne odredbe naj ustvarjajo le splošen okvir, zakaj resnična individualizacija je mogoča le pri določitvi ukrepov (kazni oz. očevalnih sredstev) v poedinih primerih in pri njihovem izvrševanju.

§ 5. Storilčeva osebnost v novem kz. kraljevine Jugoslavije z dne 27. januarja 1929.

Novi kz. kraljevine Jugoslavije z dne 27. januarja l. 1929 spada med one kazenske zakonike, ki so nastali že pod vplivom nove dobe in novih idej. Kakor smo videli, je ena najznačilnejših potez moderne kazenske zakonodaje, da se ozira v veliko večji meri kot poprejšnja na subjekt kaznivega dejanja, na osebnost storilca. Da vpošteva tudi naš novi kz. to zahtevo, je razvidno že iz tega, da nosi drugo poglavje njegovega občnega dela naslov: »Kaznivo dejanje in storilec«. Zakonodajec povdarja na ta način pomen, ki ga pripisuje storilčevi osebnosti.⁴⁷ Za pra-

⁴⁷ G. dr. Dušan M. Subotić kot eden redaktorjev kz. je ugovarjal proti naslovu »Kaznivo dejanje in storilec«. »I kako isticanje »učinioca« treba po mišljenju izvesnih redaktorja da predstavi izvesnu novinu, ona ne

vilno pojmovanje in razlaganje določb novega kz. vobče in zlasti onih, ki se tičejo predmeta naše razprave, je neobhodno potrebno seznaniti se z nastankom njih besedila in s spremembami, ki so se izvršile, počenši od srb. nkz. 1910 do uveljavljanja edinstvenega kz. 1929.

Splošno stališče zakonodajca pri sestavljanju srb. nkz. 1910 oz. 1911 je bilo oblikovano tako-le:

»Projekat stoji na gledištu individualiziranja kazni. Danas je van spora to, da se ne kazni krivično delo, već njegov učinilac, a krivično se delo uzima u obzir u toliko, u koliko se pomoću njega može da oceni stepen učiniočeve odgovornosti ili vinosti«.

Nadalje motivi srb. nkz. pravijo, da »veličina ili stepen krivične odgovornosti određuje se... kako prema subjektivnim tako i prema objektivnim momentima, što znači da sudija mora uzeti u obzir ne samo celokupnu ličnost učiniočevu, kako mu se ona pokazuje prema izvršenom delu kao i njegov dotadašnji život i njegov karakter u opšte, već mora uzeti u ocenu i posledice izvršenog dela«.⁴⁸

Iz navedenega sledi, da je že srb. nkz. proglasil načelo individualizacije kazni in priznal, da se mora pri določitvi stopnje kazenske odgovornosti ozirati med drugim na celotno storilčevo osebnost in na njegov značaj.

Če primerjamo besedilo § 58 srb. nkz. in § 70 kz. 1929, se bomo takoj prepričali, da je naš novi kz. prevzel kot izhodišče besedilo srb. osnutka, vendar z nekaterimi dovolj bistvenimi spremembami. Od teh sprememb je zlasti važna ta-le:

§ 58 srb. nkz. 1910.

Kazen se odmerja storilcu po stopnji njegove kazenske odgovornosti.

§ 70 Kz. 1929.

Isto.

znači pravo ništa«... — Dr. Dušan M. Subotić. Novi predlog kaznenog zakona. (Podnet narodnoj skupštini 18. februara 1926). »Policija« 1926, br. 9 i 10, str. 397. Nasprotno povdarja prof. T. Živanović, da »su krivično delo i krivac dve pretpostavke za kaznu«. Primerjaj obrazložitev nkz. SHS 1922, str. 84. Gl. tudi dr. Dušan Djermečkov. Psihološki momenat v našem novom krivičnom zakonu. »Mjesečnik« 1929, br. 9 i 10, str. 401, 402.

⁴⁸ Projekat i motivi kaznenog zakonika za Kraljevinu Srbiju. Beograd, 1910. Str. 216, 217. Gl. tudi Dr. Milh. P. Čubinski. Naučni in praktički komentar Krivičnog Zakonika Kraljevine Jugoslavije. 1930. Str. 11.

Pri tem je treba jemati v poštev vse okoliščine, ki vplivajo na to, da bodi kazen večja ali manjša, posebno zločinska nagnjenost, ki se zrcali v izvršenem dejanju.

Kaj pomeni beseda — zločinska nagnjenost (zločinačka naklonost)? Zdi se, da je to netočen prevod nemškega izraza »die verbrecherische Gesinnung«. Utemeljujemo to trditev na sledečih razlogih. Obrazložitev § 58 srb. nkz. 1910 je v glavnem (včasih dobesedno) posneta iz motivov nemškega nkz. 1909, na katere se tudi izrečno sklicuje. Tam, kjer govorijo nemški motivi o »verbrecherische Gesinnung«, uporablja srb. nkz. izraz »zločinačka naklonost«. To je razvidno zlasti iz nastopnega primerjanja obeh besedil, nemškega in srbskega, ki jih navajamo ena za drugim:

»Allerdings sind Schuld und verbrecherische Gesinnung nicht dasselbe. Die letztere bedeutet im allgemeinen eine ständige Willensrichtung (van Calker, V. D., A. T; S. 176). Aber der § 81 spricht auch nicht von einer Gesinnung schlechthin, sondern von einer »in der Tat hervortretenden Gesinnung, einer Gesinnungsbetätigung, er verlangt mithin nicht den Nachweis einer ständigen Gesinnung, sondern nur einer solchen, die zur Zeit der Tat vorhanden war und sich in ihr offenbart«.

Isto.

posebno nevarnost za družabni red zbog storilčeve zločinske nagnjenosti.⁴⁹

»Zločinačka naklonost, koju ovde projekat pominje, ne znači stalnu naklonost, već samo takvu, koja se obelodanjuje izvršenim delom, koja se u ovome ogleda. Prema tome, nije potreban naročiti dokaz o tome, da je učinilac stalno naklonjen vršenju zločina«.

Motivi srb. nkz. 1910, str. 217.

⁴⁹ Nkz. SHS 1922 v § 57 omenja na prvem mestu — »naročito veličinu učinjenog zla, patnje ili štete« in šele na to — »zločinačku naklonost koja se ogleda u izvršenom delu«.

Našo domnevo potrjuje tudi nemški prevod § 60. srb. osnutka iz l. 1911, ki odgovarja § 58 srb. nkz. 1910.

»Pri tome će se uzeti u obzir sve okolnosti koje utiču da kazna bude veća ili manja, naročito zločinačka naklonost...«

»Dabei sind alle Umstände, welche auf die Strafe erhöhend oder vermindernd wirken können, zu berücksichtigen, insbesondere aber die verbrecherische Gesinnung...«

(Gl. Vorentwurf zu einem Str.-GB. für das Königreich Serbien, übersetzt und herausgegeben von Živko Topalovits und Hans Landsberg. Berlin, 1911.)

Beseda »Gesinnung« v srbščini pomeni pač nekaj drugega kot »naklonost«, namreč »mišljenje«, »razpoloženje«, »Naklonost« pa odgovarja nemški besedi »Neigung«. ⁵⁰

Vse to ne bi imelo posebnega pomena za razlaganje veljavnega kz. 1929, ako bi tudi slednji ne rabil izraza »zločinačka naklonost«, »zločinska nagnjenost«. Po našem prepričanju je to posledica ponesrečenega prevoda iz nemščine. Zakonodajec je menil prav za prav »zločinsko mišljenje«, a ne »zločinsko nagnjenost«.

Kakor se razvidi iz gori navedenega besedila § 58 srb. nkz. 1910 in § 70 kz. 1929, je zakonodajec bistveno preoblikoval prvotni kriterij »zločinske nagnjenosti«. Dočim je srb. osnutek govoril o »zločinski nagnjenosti, ki se zreali v izvršenem dejanju«, govori kz. 1929 o »nevarnosti za družabni red zbog storilčeve zločinske nagnjenosti«.

Srb. osnutek je posebno poudarjal to, kar označuje nemška doktrina kot »Einzeltatschuld«, ter izrečno vpošteval le nagnjenost (mišljenje?), ki se zreali v izvršenem dejanju. Ni potreba potem, da bi razodeval zločin neko stalno zločinsko nagnjenost (»da je učinilac stalno naklonjen vršenju zločina«). Naš novi kz.

⁵⁰ Primerj. Nemačko-srpski rečnik. Izradio Ivan Kangrga, profesor. Beograd, 1924. *Gesinnung* - mišljenje, osećanje, čustvo, načelo, raspoloženje. *Neigung* - nagibanje, nagib, nagnjanje, sklonost, naklonost.

1929 pa govori o nevarnosti za družabni red zbog storilčeve zločinke nagnjenosti. Mnenja smo, da tega ni moči drugače razlagati, kakor da gre tu za neko stalno svojstvo storilčevega značaja, kajti šele tedaj utegnemo govoriti o njegovi nevarnosti za družabni red.⁵¹ To je pač bistvena razlika, ki priča o tem, da je naš novi kz. storil korak naprej v primeru s srb. osnutkom, ki se je v tem pogledu bolj naslanjal na stališče klasične šole.⁵²

Naš novi kz. vpoštevava pri odmerjanju kazni storilčevo osebnost v širokem obsegu: ozira se na njegovo prejšnje življenje, na njegovo stanje v momentu storitve in na stanje po storjenem dejanju. (§ 70 kz., § 281 k. pr. r.) Ako bi uporabljali označbe, ki jih predlaga prof. A. Lenz, bi rekli lahko, da jemlje tudi naš zakonodajec v poštev — die Voreinstellung, die Einstellung zur Zeit der Tat und die Nacheinstellung.⁵³ Vse to naj služi kot podlaga za kar mogoče točno spoznanje storilčeve osebnosti v svrhu individualizacije kazenske represije.

Da postane s tem naloga vseh sodnih organov težavnejša in odgovornejša, je pač jasno. Toda hkrati bo njih delovanje bolj hvalježno in bo obetalo večji uspeh, kot preje. In prav ta zavest služi kot najboljša spodbuda vsakega dela!

Novi kz. ne navaja v § 70 posameznih okoliščin, ki vplivajo na mero kazni, taksativno, temveč le eksemplifikativno. V tem pogledu ohranja tudi za kz. 1929 svoj pomen obrazložitev § 58 srb. nkz. 1910 (str. 217). »Rečeno je, da je projekat sve ove okolnosti naveo primera radi, a ne taksativno. To znači, da

⁵¹ Gl. Šilović-Frank. Krivični zakonik, str. 79: »Kada učitelj djeluje protivpravno i ovo djelovanje prikazuje njegov redovni način reagovanja na motive, kada je djelo plod njegovog značaja, karaktera, onda on postaje osobito opasan«.

⁵² Primerjaj formulo v. Birkmeyerja: »Ein ausserhalb der konkreten Verbrechenstat liegendes Verhalten des Täters zum Recht käme... für die Schuld von vornherein nicht in Betracht«. Op. cit., str. 223. — Nkz. SHS 1926 (§ 59) je govoril še o »zločinski nagnjenosti, ki se zrcali v izvršenem dejanju«. Vladni zastopnik in referent tega načrta v zakonodajnem odboru Narodne skupščine dr. Dušan M. Subotić je karakteriziral ta kriterij kot »zahtev nove ideje tzv. antisocialne volje ali naravno samo one, koja se ogleda u učinjenom krivičnom delu prema zahtevu starog pravca kazne odmazde...« — Dr. Dušan M. Subotić. Novi predlog kaznenog zakona. (Podnet narodnoj skupštini 18. februara 1926). »Policija«, 1926, br. 9 i 10, str. 407.

⁵³ Dr. A. Lenz, op. cit., str. 106, 107.

sudija sem navedenih u pojedinom slučaju može uzeti v obzir i drugu okolnost, koju § 58 (sedanji § 70 kz. A. M.) nije predvideo, kako na pr. bez malo istekla zastarelost...« Nadalje prepušća kz. 1929 istotako kot njegov predhodnik sodišču neomejeno prostost pri presojanju teh okolnosti. »Odnosno tih okolnosti ostavljena je sudiji potpuna sloboda. To se u ostalom vidi i iz samog teksta §-a 58 (sedanji § 70 A. M.), jer se iz njega ne vidi o kom pravcu treba da dejstvuju pomenute okolnosti, da li se treba da uzmu kao olakšavne ili kao otežavne okolnosti« (Motiv SNKZ. 1910, str. 218). Srb. osnutek, a po njegovem zgledu tudi kz. 1929 sledi v tem oziru nemškemu osnutku iz l. 1909.⁵⁴ Naš kz. gre morda v svoji načelni nevtralnosti celo predaleč, ker ne nudi sodišču splošnega navodila, ki ga daje na pr. § 69 načrta nemškega kz. 1927. Ta § začenja s tem-le stavkom:

»Pri odmerjanju kazni naj sodišče v glavnem presodi, v koliko temelji dejanje na zavržnem mišljenju ali usmerjenosti volje storilca in v koliko temelji na vzrokih, ki se storilcu ne morejo očitati«. Šele nato navaja § 69 nemškega nkz. 1927 posamezne okolnosti, ki vplivajo na mero kazni. Toda v drugih določbah karakterizira naš novi kaz. zakonik svoje stališče vsaj v pogledu na značaj in nagibe storilca. Sedes materiae je pred vsem § 74 kz. SHS:

»Kjer dopušča zakon izbor med dvema ali več vrstami kazni, se izreče strožja kazen, če je poteklo kaznivo dejanje iz nečasnih nagibov ali če kaže hudobni storilček v značaj.«

§ 74 kz. 1929 se razlikuje od zadevnih določil srb. nkz. 1910 (§ 61) in nkz. SHS 1922 (§ 60).

§ 61 srb. nkz. 1910 se je glasil:

»Gde zakon dopušta izbor izmedju robije i zatvora, robija će se dosuditi onda, kad je delo poteklo iz nečasnih pobuda ili ako ono pokazuje zao karakter učiniočev.«

Motivi srb. nkz. (str. 223) pravijo, da »ovako je rešenje, savsim opravdano, jer je po projektu robija kazna koja za sobom

⁵⁴ »... der Entwurf nicht sagt, in welcher Richtung im Einzelfall die besonders hervorgehobenen Gründe zu wirken haben, ob strafmindernd oder strafferhöhend«. Vorentwurf zu einem Deutschen Str. G. B. Begründung Allg. T. Berlin, 1909. Str. 915.

povlači gubitak građanske časti, te stoga i treba da dodje kao posledica nečasnih dela«.

§ 60 nkz. SHS 1922 ima to-le vsebino: »Gde zakon dopušta izbor izmedju robije i zatočenja ili izmedju strogog zatvora i zatvora, robija i strogi zatvor će se dosuditi onda, kad je delo poteklo iz nečasnih pobuda, ili ako ono pokazuje zao karakter učiniočev.«

Redaktorji nkz. SHS 1922 so smatrali, da odgovarja ta paralelizem kazni zahtevi po najpopolnejši individualizaciji istih (»radi što savršenije individualizacije kazni«).

»Na ime« — pravi kratka obrazložitev tega načrta — »pre svega u pogledu kazni lišenja slobode ustanovljene su paralelne kazne radi omogućenja individualizacije ovih kazni, t. j. uvode se dva naporedna reda kazni lišenja slobode, jedan strožji za krivce zlog karaktera ili s nečasnim pobudama, drugi blažji za ostale krivce. Te paralelne kazni su: 1. robija (§ 33) i zatočenje (§ 34); 2. strog zatvor (§ 35); zatvor (§ 35)«. Nadalje omenja obrazložitev nkz. SHS 1922, »da se u slučajevima, gde ove kazni nisu u zakonu propisane alternativno, već samo jedna ali samo druga, robija i strog zatvor propisani za krivična dela, za čijeg izvršioaca se uzima da dela iz nečasnih pobuda odn. da je zlog karaktera« (85).

Sedanjo dikcijo zadevnega določila je uvedel prvič nkz. SHS 1926 (§ 61). Ako primerjamo besedilo § 74 kz. 1929 s tekstom § 61 srb. nkz. 1910 in § 60 nkz. SHS 1922, nam je takoj očividno, da v teh načrtih jasno začrtani paralelizem kazni v novem kz. SHS 1929 prav za prav več ne obstoji. Srb. osnutek 1910 je smatral kot onečašujučo prostostno kazen robijo in ji stavil nasproti zapor kot neonečašujučo kazen. Nkz. SHS 1922 je poznal isto razlikovanje glede vseh vrst prostostnih kazni, ki jih je predvideval (robija in strogi zapor na eni strani, zatočenje in zapor na drugi). Novi kz. 1929 je ta paralelizem v bistvu odpravil. Kriterij nečasnih nagibov ali hudobnega značaja je postal merodajen vobče za izbor strožje kazni pri alternativni zapretitvi dveh ali več vrst kazni.⁵⁵ Poseben del kz. 1929 pred-

⁵⁵ Na to je že opozoril Dr. M. Dolenc v svoji velezanimivi razpravi »Kvalifikacija zločinov po novem kazenskem zakoniku« (Slov. Pravnik, 1929, št. 7—8). »Žal, da zakonodajec glede zagroženja zatočenja ali zapora ni bil dosleden, da bo treba torej po § 74 k. z. kaznovati z zatočenjem kaz-

videva v tem pogledu najrazličnejše alternative: smrtna kazen ali robija, robija ali zatočenje, robija ali strogi zapor (§ 193), zatočenje ali zapor, strogi zapor ali zapor, zapor ali denarna kazen. Razlika med onečaščujočimi in neonečaščujočimi kaznimi je s tem zabrisana. Značilno je tudi to, da določa včasih kz. strogi zapor in celo robijo za dejanje, storjeno iz malomarnosti (§ 206, odst. 2 kz.; § 208 kz.).

Nekatere ostanke prejšnjega razlikovanja najdemo vendar v §§ 75 in nasl. zakona izv. kazni ter v § 281 k. pr. reda z dne 16. februarja 1929 glede priznanja olajšav pri izvrševanju kazni.⁵⁶

Kot kriterij za določitev strožje kazni smatra § 74 kz.: a) nečastni nagibi, iz katerih je poteklo kaznivo dejanje, ali b) hudobni storilčev značaj, ki ga kaže kaznivo dejanje.

V nasprotju z nekaterimi inozemskimi načrti ne navaja naš novi kz. niti eksemplifikativno, katere nagibe je smatrati za nečastne, z dr. besedami prepušča presojanje etične vrednosti nagibov sodišču. Iz določb posebnega dela kz. se da sklepati, da smatra naš novi kz. za nečastne nagibe koristoljubje (prim. na pr. § 167, odst. 2, št. 4 in številne druge primere), zlobnost (§ 185, odst. 1), izkoriščanje nuje drugega (§ 316, št. 6), delomrznost (§ 158). Vsekakor moremo kvalificirati nagibe kot nečastne s splošnega moralnega stališča, a ne s stališča kakega družabnega razreda, poklica ali kaste. Kot spoštovanja vredne oz. manj zavržne je smatrati s stališča naše nove kazenske zakonodaje čisto-politične motive (§ 281 k. pr. reda), usmiljenje (§ 168, odst. 2 kz.), izzivanje od strani poškodovanega (§ 181,

niva dejanja iz nečastnih nagibov ali radi slabega značaja storilca, dasi je bilo po zasnovi kazenskih določb zatočenje zamišljeno kot nekakšna custodia honesta« (str. 7 separata). Primerjaj tudi Dr. M. Čubinski. Komentar. Str. 182.

⁵⁶ Omenimo, da označuje »Osnova o razporedu obsojencev na poedine kazenske zavode po § 7. zakona o izv. kazni na prostosti« (»Službene Novine Kraljevine Jugoslavije« z dne 31. decembra 1929, št. 307/CXXXI) zavod pri okrožnem sodišču v Sremski Mitrovici za nastanjanje obsojencev, ki so jim priznane olajšave ob izvrševanju kazni na prostosti po § 76. zak. o izv. kazni, kot custodia honesta. Paralelizem prostostnih kazni pozna novi Vojaški k. z. z dne 11. februarja 1930 (§§ 23—25).

odst. 2 kz. in dr.) nujo (§§ 320, odst. 2, 338, odst. 2), obrambo pravic oz. upravičenih interesov (§ 308 kz.) itd. Gradacije nagibov s tem seveda niso izčrpane. Kakor smo že rekli, prepušča zakon sodišču široko prostost pri vrednotenju motivov, ki seveda ne sme biti v nasprotju s splošnim duhom zakona.⁵⁷ (Primerj.: Dr. M. Dolenc. Tolmač h kaz. z. kraljevine Jugoslavije, 1929, str. 158.)

Pojem hudobnega značaja (»zao karakter«), ki služi kot drugi kriterij pri izberi strožje kazni (§ 74 kz.), ni povsem jasen. S kriminalno-psihološkega vidika je razlikovanje med hudobnim in dobrim značajem preveč primitivno. Dr. Erich Wulfen daje v svoji »Kriminalpsychologie« naslednjo opredelbo dobrega in slabega značaja »Von gutem Charakter sprechen wir, wenn seine Motive gute Gesinnungen und Handlungen, von schlechtem Charakter, wenn sie schlechte Gesinnungen und Handlungen begründen« (str. 95). S tem pa je podan le *circulus in definiendo*! Uvajajoč kot kriterij pojem hudobnega značaja, zakonodajec očitvidno ni mislil na fine psihološke razlike, temveč je uporabljal pojme iz vsakdanjega življenja, v katerem razlikujemo med dobrimi in hudobnimi ljudmi v prvi vrsti z moralnega stališča. Za določitev strožje kazni v primerih alternativne zapretilve zadostuje eden izmed dveh v § 74 navedenih subjektivnih pogojev: a) da je kaznivo dejanje poteklo iz nečastnih nagibov ali b) da kaže hudobni storilčev značaj. Ugotovitev kakovosti nagiba je seveda veliko lažja, kot pa ugotovitev svojstev značaja, ker predpostavlja le-ta natančno proučevanje celotne storilčeve osebnosti.

V § 75 govori k. z. še o tzv. posebno težkih primerih, ki jih zakon izrečno določa in v katerih se sme vrsta ali mera kazni izpremeniti. S subjektivne strani se posebno težki primeri označujejo s tem, da je storilčeva zločinska volja nenavadno močna

⁵⁷ Komentar Dr. V. Žganec — P. Žorž (str. 194) se omejuje na to-le pripombo: »Nečasne pobude može sud da ustanovi na pr. tamo, gde dobro situirani zločinec napada pravna zaštićena dobra slabijih i oskudnih, gde krivično delo izvršuje iz osvete i mržnje. Slučajeve ostalih nečasnih pobuda kao i manifestacija zlog karaktera ustaviće sud po slobodnoj oceni iz svih okolnosti, pod kojima je krivično delo izvršeno«. Razlaganje je dovolj konfuzno! Dejstvo, da je storilec »dobro situiran«, objekt zločina pa siromašen, še ne predrešuje kakovosti nagiba.

in zavržna. To je dobesedni prevod izraza, ki ga rabi § 77 nemškega nkz. 1927 (»Ein besonders schwerer Fall liegt vor, wenn der verbrecherische Wille des Täters ungewöhnlich stark und verwerflich ... ist«).⁵⁸

V določbah našega novega kz., ki se tičejo vpliva storilčeve osebnosti na kazensko odgovornost, ugotovimo lahko na eni strani načelni kompromis, na drugi pa zunanji eklektizem. Principialni kompromis tiči v tem, da skuša kz. združiti v neki srednji liniji zahteve zastopnikov različnih kriminalno-političnih naziranj o relativnem pomenu kaznivega dejanja in osebnosti storilca v pogledu na kazensko odgovornost. O tem govori izrečno Exposé zastopnika vlade v zakonodajnem odboru bivše narodne skupščine dr. Dušana M. Subotića.

»I tu je postajala borba dva naučna pravca: odmeravanje kazne s obzirom na težino krivičnog dela ili s obzirom na anti-socialnu volju krivčevu, ili da stvori jedno kompromisno rešenje, pri kome se vodi podjednak ili približno jednak račun o obema faktorima, prema njihovem većem ili manjem značaju u spoljnem svetu. Naredjenje § 59 (sedanji § 70 kz. A. M.) može se označiti kao jedna takva kompromisna odredba.«⁵⁹

Načelni kompromis je bil neizogiben, kajti pozitivna zakonodaja se ne sme odreči gotovega tradicionalizma in ne more služiti izključno le interesom specialne prevencije na račun generalne prevencije.

Manj upravičen je zunanji eklektizem našega novega kz. Celo vrsto določb je prevzel iz tujih virov, med katerimi naravno ni bilo popolnega notranjega soglasja. S tem se dajejo razložiti zgoraj omenjeni terminološki in stvarni nedostaki in v prvi vrsti pomanjkanje organske zveze med posameznimi odredbami, ki se nanašajo na eden in isti predmet. To arhitektonsko neenotnost je težko odstraniti, ko je zgradba že končana! Na srečo niso nedostaki, ki so sicer bistveni, taki, da bi kvarili pravilno zamisel zakonodajalca v njeni osnovi.

K. z. ne vpoštevata storilčeve osebnosti samo v svojih odredbah glede odmerjanja kazni, temveč tudi drugod. Tako predvideva v občnem delu fakultativno stransko kazen v denarju napram zločincem iz koristoljubja. Če je storil kdo iz koristoljubja

⁵⁸ Primerj. Šilović-Frank, op. cit., str. 83, 84.

⁵⁹ Dr. Dušan M. Subotić, op. cit., str. 407.

kaznivo dejanje, za katero predpisuje zakon robijo ali strogi zapor, ga sme obsoditi sodišče poleg robije ali strogega zapora na denarno kazen do 250.000 dinarjev, kolikor ne odreja ta zakon v posebnem delu drugače (§ 45 odst. 1 kz.). V obrazložitvi nkz. SHS 1922 (str. 86) se utemeljuje ta določba z zahtevo, »da bi sankcija odgovarala osebnosti krivca«. Navedena določba, ki je posneta iz švic. nkz. (primerj. Motivi srb. nkz., str. 140), realizira idejo, ki jo je zagovarjal svoj čas že Bentham: zločinci, katerih dejanja pričajo o koristoljubju, naj občutijo kazen take-rekoč kot protiutež tega njihovega svojstva.

Naš novi kz. ne vsebuje formalne razvrstitve zločincev v posamezne tipe. V bistvu pa jih brez dvoma razlikuje. V tem članku ne utegnemo podrobno razpravljati o tem važnem vprašanju ter se omejimo le na nekaj splošnih pripomb.

Kz. uvršča v posebno skupino maloletne kršilce kazenskega zakona (otroci, mlajši ter starejši maloletniki) (§ 14, št. 1, §§ 26—30). Ne da bi se spuščali v podrobnosti, omenimo le, da se med mlajšimi maloletniki razlikujejo take: 1. ki store kazniva dejanja bolj neznatne narave in iz očitvidne nepremišljenosti ali lahkomiselnosti; 2. ki zagrešijo iz istih razlogov dejanja težje narave; 3. zanemarjene ali moralno pokvarjene (§ 28 kz.).

Iz odredb kz. o pogojni obsodbi je razvidno, da smatra kz. to dobroto za primerno samo napram tzv. priložnostnim zločincem, glede katerih se da osnovano pričakovati, da se bodo v bodoče tudi brez izvršitve obsodbe vzdrževali izvrševanja kaznivih dejanj (§ 65 kz.). Isto velja tudi za tzv. posebno lahke primere, v katerih se sme oprostiti storilec tudi vsake kazni (§ 73 kz.).

Na drugi strani pa pozna kz. skupino zločincev povratnikov, med katerimi smatra za posebno nevarne one, ki so storili drugo kaznivo dejanje iz sorodnih nagibov, kakor prejšnje dejanje (§ 76). To zadnjo vrsto povratnikov označujejo motivi nkz. SHS 1922 tako-le: »S obzirom na to, što se krivac v posebnem povratu pojavljuje kao mnogo opasniji in abstracto od krivca u opštem povratu, propisano je veće pooštovanje kazne protiv njega« ... (str. 93).

Nadalje predvideva kz. tudi kategorijo zločincev iz poklica oz. navade in sicer v vseh onih primerih, kjer rabi izraze »obr-

toma« (primerj. §§ 222, 236, 333, 337, 359, 362, 375 kz.) ali »iz navade« (§ 280 kz.).

Skupini nevarnih zločincev pripadajo vsi oni, proti katerim so predvideni očuvalni ukrepi. »Pravni osnov za izričanje mera bezbednosti — pravi kratka obrazložitev nkz. SHS 1922 — je stanje opasnosti po društvo (état dangereux). Samo se dakle protiv onih izvršilaca krivičnih dela mogu dosuditi mere bezbednosti, koji se pojavljuju kao opasni za društvo usled sklonosti ka vršenju krivičnih dela.« (Str. 87.) [Prim. Thomas Givanovitch Les problèmes fondamentaux du droit criminel, Paris, 1929 (passim)].

V tej veliki skupini nevarnih zločincev razlikuje kz.: mnogokratne povratnike (§ 51), delomrzneže (§ 52), nevarne nevračunljive in manj vračunljive osebe (§ 53), nevarne pijance (§§ 54 in 55) ter osebe, ki zlorablajo nalašč ali po hudi nepazljivosti svoj poklic ali obrt (§ 58). (Gl. tudi Uredbo o izvrševanju očuvalnih odredb z dne 13. I. 1930. »Službene Novine Kraljevine Jugoslavije« z dne 23. I. 1930, št. 17/VI.)

Posamezne vrste omenjenih zločincev karakterizira kz. tako-le: »Če se da sklepati po storjenih dejanjih in po njegovem življenju, da je nevaren za javno varnost (§ 51, odst. o mnogokratnem povratniku), »če spozna (sodišče), da je (delomrzna oseba) nagnjena na izvrševanje kaznivih dejanj« (§ 52, odst. 1 o delomrznežih), »v korist javne varnosti« (§ 53 odst. 1. nevračunljive), »nagnjen na izgrede« (§ 55, o pijancih), »ako obstoji nevarnost, da ponovi zlorabe ali kršitve« (§ 58, odst. 1, osebe, ki zlorablajo poklic ali obrt).

Na koncu tega kratkega pregleda je treba še omeniti, da naš novi kz. kot vodilno načelo pri izvrševanju prostostnih kazni ne uveljavlja samo njih individualizacije po vrsti in trajanju kazni, po spolu in starosti, temveč tudi po posebnosti obsojene osebe (§ 40, odst. 1 kz.; § 1 zak. o izvrševanju kazni).

Vsekakor pomeni kazenski zakonik z dne 27. januarja 1929 važen mejnik v razvoju kazenskega prava kraljevine Jugoslavije. V naši razpravi smo skušali označiti stališče našega novega kazenskega zakonika v pogledu na zahtevo moderne kriminalne politike, da naj se pri udejstvovanju kazenske represije v čim večji meri vpoštevata osebnost storilca, njegovi nagibi, mišljenje in značaj. Kritično smo premotrili določbe kz., ki se nanašajo na to vprašanje.

Nismo hoteli prikrivati nedostatke kz., toda ne bi bilo prav, če bi zaničevali njegove vrline. Splošne smernice naše preosnovane kazenske zakonodaje so določene v glavnem pravilno. S tem je podana možnost uspešnega razvoja in nadaljne izpopolnitve našega kazenskega prava.

La personnalité du criminel dans le droit pénal moderne et dans le Code Pénal du Royaume de Yougoslavie en particulier.

Alexandre Makletsov, professeur a l'université de Lioubliana.

Le droit pénal moderne accorde une attention de plus en plus grande aux problèmes de la prévention spéciale dans la lutte contre la criminalité. Ce but ne peut être atteint qu'à l'aide de l'individualisation de la répression pénale. De là découle la nécessité d'avoir en vue non seulement l'acte delictueux et sa valeur objective, mais aussi la personnalité de l'agent, ses motifs, la direction fondamentale de ses dispositions et son caractère.

Le motif d'une action isolée peut être typique pour le coupable, mais peut être aussi bien atypique. Or le motif comme tel n'est pas dans tous les cas un criterium sûr quand on a recours au principe d'individualisation. Le criterium de la disposition criminelle est une pénétration approfondie dans la psychologie du coupable — c'est-à-dire une tentative d'établir (au moins dans une sphère déterminée de la vie psychique) quelques caractères stables d'une personne qui jettent une certaine lumière sur son naturel, étant leur symptôme.

Dans le jugement sur les motifs et sur les dispositions psychologiques on ne peut pas se borner à les qualifier au point de vue de leur valeur sociale positive ou négative, mais il est nécessaire de tenir compte de leur valeur éthique dans le but de renforcer le rôle éducateur et moral du droit pénal.

Il ne faut pourtant pas aller trop loin dans cette voie, puisque le moment éthique si important qu'il soit n'est pas le seul principe essentiel pour la qualification juridique de l'infraction.

Ayant établi les motifs et surtout la direction dominante de la volonté du coupable, nous nous approchons de la compréhension de la personnalité qui est synthétisée dans le caractère d'une personne.

Malheureusement la caractérologie comme branche de la psychologie différentielle et la science des types de criminels dans la criminologie ne sont pas encore assez étudiées. Et pourtant on a quelques points de départ pour la classification rationnelle des criminels dans la législation pénale. Les lois pénales doivent s'appuyer en cette matière sur des données scientifiquement et pratiquement établies.

La tache du législateur se trouve allégée dans une certaine mesure parce que ne lui sont essentiels que ceux des traits du caractère qui importent pour les buts spéciaux du droit pénal. Ce sont surtout ces qualités qui témoignent du danger qu'une personne présente pour l'ordre public. Et d'autre part celles sur lesquelles on peut réagir avec l'aide de la répression pénale au sens le plus large du mot.

Les définitions légales ne doivent servir dans ce cas que de cadre général parce que l'individualisation réelle n'est possible que, si l'on applique et met en exécution dans les cas concrets.

Partant de ces thèses générales l'auteur analyse ensuite les articles du nouveau Code Pénal du Royaume de Yougoslavie du 27 janvier 1929 dans la partie qui concerne l'individualisation de la répression pénale.

Le nouveau Code de Yougoslavie part, sous ce rapport, du point de vue correspondant à la conception moderne du problème. Pourtant il ne le réalise pas toujours d'une manière suivie; sa terminologie n'est pas toujours exacte ni claire. Mais en comparaison avec l'ancienne législation le nouveau Code Pénal yougoslave présente en tous cas un progrès considérable.

- beseda - riječ;
 celoten - čitav, celo - čak;
 četudi - i ako, če - ako;
 dejanje - čin; delo, določitev - odredjenje, družabno - društveno, dognati - ugotoviti, utvrditi, delomržnost - lijenost, mržnja prema radu, določen - odredjen, dosedanji - dosadašnji, doumeti - shvatiti, delati - raditi, domneva - predpostavka;
 enoten - jedinstven;
 globok - dubok, gojenec - pitomac;
 hkrati - ujedno, hvaležen - zahvalan, hudoben - zao;
 izhodišče - polazna tačka, izrecno - izrično;
 ječa - robija;
 kazenski - krivični, kot - kao, kljub - usprkos, kar - što, krivda - krivnja, kriminalno dejanje - krivično djelo, komaj - jedva;
 le - samo;
 motiti - smetati, marsikaj - štošta, mikati - mamiti, meniti - misliti, malomarnost - nehat, nemarnost, močan - jak;
 naklep - umišljaj, navadno - obično, naj - neka, nagib - pobuda, navada - navika, nihče - nitko, nedvomno - nesumnjivo, našati se - odnositi se, navdušenje - zanos, naziranje - mišljenje, navodilo - uputa, naloga - zadaća, naključje - slučaj, nadaljevati - nastaviti, neenotnost - *nejedinstvenost, nekateri - nekoji, nizko - ten - nizak, nečasan, namreč - naime, najglobokejši - najdublji,

nasljedni - slijedeći, nagnjenost - naklonost, neizogiben - neizbježiv, nevaren - pogibeljan;

ozir - obzir, osvrt, označba - oznaka, oziroma - odnosno, obstojati - postojati, obsojen - osudjen, odločitev - odluka, okoliščina, okolnost, ožji - uži, odmerjanje - odredjivanje, obupavati - očajavati, opazovanje - promatranje, opomba - opaska, občni - opći, osnutek - projekat, omenjati - spominjati, olajšava - olakšica, obramba - obrana, obrtoma - obrtno, u vidu zanata;

povračilo - naknada, popolen - potpun, pričakovati - očekivati, posamezen - pojedini, poklic - poziv, pomen - značenje, podedovati - baštiniti, pogoj - uvjet, praviti - kazati, pečati se - baviti se, prepričanje - uvjerenje, poudarjati - naglašavati, popolnoma - posve, poskus - pokušaj, prestopak - prestop, praviloma - redno, presojanje - prosudjivanje, protidružaben - protidruštven, pravičen - pravedan, povelje - naredba, priti - doći, priložnost - prilika, prepričevalno - uvjerljivo, pomeniti - značiti, v poštev - u obzir, prostost - sloboda, pripomba - primjedba, pogojna obsodba - uvjetna, uslovna osuda;

resnica - istina, razodevati - otkrivati, razkrivati - otkrivati; storilec - učinio, splošen - općenit, strinjati se - slagati se, seveda - dakako, smoter - cilj, stališče - stanovište, sodišče - sud, smotreno - celishodno, splošno - opće, skušnjava - sablazan, sodnijski - sudski, sprememba - promjena;

še - još, številen - broj, številka - brojka;

toda - ali, tičati - ležati, težaven - težak;

vpoštovati - uzimati u obzir, udejstvovanje - djelovanje, ukrepmjera, udeležba - dioništvo, utegniti - moći;

vsebina - sadržaj, vedeti - znati, vendar - ipak, većkrat - više puta, veda - znanost, vnet - strastven, veljati - vrijediti, vsaj - bar, vzajemno - medjusobno, vzbujati - buditi, vrniti - vratiti, vzgojen - odgojen, verjetnost - vjerovatnost, varnost - sigurnost;

zgoditi se - dogoditi se, zlasti - osobito, zoper - proti, zgrešen - pogrešen, zmeren - umjeren, zmagati - pobijediti, zunanji - vanjski, zadosten - dovoljan, zanikavati - nijekati, zapor - zatvor, značilno - značajno, zasledovati - slijediti, zveza - veza, savez, zagovarjati - braniti, zadevne - odnosne, zdi se - čini se, zavest - svijest;

že - već.

A. Ogris:

Delniške družbe dravske banovine v desetletju 1919-1928.

V sestavkih, zbranih v brošuri »Deln. družbe v Sloveniji v letih 1919—1925« ter v publikaciji Zbornice TOI v Ljubljani »Prispevki h gospodarski statistiki Slovenije« iz l. 1928 sem skušal po nekaterih plateh osvetliti poslovanje deln. družb naše banovine do konca l. 1926. V naslednjih vrsticah dodajam k že objavljenim podatkom še podatke za bilančni leti 1927 in 1928, tako da se razgrne slika celega desetletja. Res je, da pridejo podatki nekoliko pozno v javnost, pa ker so nekatere družbe čakale z občnim zborom do konca l. 1929, je krivda, da se to ni zgodilo prej, na njihovi strani.

Reliefno izdelane statistične slike kajpak ni mogoče podati: preveč bi silili individualni podatki na dan in vse preveč bi moralo v primerjavo stvari, katere se pri nas še ne dajo primerjati. V bilancah naših delniških družb se simbiotično družijo kronske, le mehanično v dinarsko valuto prevedene vrednote, z inflacijskimi vrednotami iz let 1922—1924 in z vrednotami, izraženimi v stabiliziranih dinarjih. Statistično analizo ovirajo še druge okolnosti: mnoge bilance lakoničnost precej pretiravajo, druge nagibajo k nesistematični raztresenosti in vežejo v eni postavki dispartatne stvari, le malo je takih, ki odgovarjajo modernim zahtevam po sistematični preglednosti in vsaj formalni jasnosti. Tudi je med podjetji slovenske dežele število delniških relativno premajhno, da bi iz statistike o njih poslovanju mogli črpati poznatke, kateri bi za presojo slovenskega gospodarstva imeli isto veljavnost, kakor jo ima podobna statistika za presojo gospodarstva v industrijsko bolj razvitih deželah. Pa ker je v obliki delniških družb organizirana večina onih podjetij, katera reprezentirajo naše gospodarstvo pred svetom, ne utegnejo statistični podatki biti popol-

noma neinteresantni vsaj kot beležke za našo gospodarsko kromologijo.

Iz navedenih razlogov se gradivo porazdeli na bolj pičlo število sestavkov, ki hočejo osvetliti le take plati poslovanja, ki so v vseh bilancah vsaj formalno pravilno dobile izraza. Podatki se tičejo družb, ki imajo svoj sedež na ozemlju dravske banovine, in let, v katerih so zares poslovale; maloželezniška družba, ki tako dolgo svojega sedeža ni prenesla k nam, tudi v poslednjih letih ni prišla v poštev.

Ustanovno gibanje deln. družb v preteklem desetletju ni bilo enakomerno. Optimistično razpoloženje let 1920—1923 jih je poklicalo 70 v življenje, leti 1924 in 1925, v katerih se jame naše gospodarstvo počasi uravnoveševati, beležita še 16 ustanovitev, l. 1926 nobene, leti 1927 in 1928 vsako po eno samo, pa še ti dve ustanovitvi obstojata le v izpremenci pravne oblike že prej obstoječih podjetij. Več ko polovica vseh ustanovitev izza l. 1918 pomeni le pravno preustrojitev, semtertja tudi še tehnično reorganizacijo in razširitev obratov. Popolnoma novi obrati, ki so v teh letih nastali pri nas v obliki deln. družb, spadajo k majhnim, nekateri k srednjim obratom, pri čemer merimo to srednjost po slovenskih razmerah. Le eno samo čisto novo delniško podjetje bi (po domačem merilu) smeli prišteti k večjim (Jugoslovensko-češko tvornico bombažnih tkanin, d. d. v Kranju), in še to je »naše« v bolj omejenem smislu besede. V tej desetletni dobi je stopilo v likvidacijo 14 deln. družb, med njimi štiri, za naše razmere večji denarni zavodi s skupno glavnico 53 milj. Din, ena je prestala vsled fuzije in poznejšega konkurza, osem jih je moralo napovedati konkurz; tri družbe so spremenile svojo pravno obliko v d. z. o. z. ali v z. z o. z. Leta 1919 jih je dejanski poslovalo 19, leta 1928 pa 73 družb.

Da se je nacionalizacija zvršila le z delnim uspehom, kljub zgodivšim se napakam ne more presenetiti. Za to nacionalni kapital ni bil nosen dovolj, in če bi se bilo tudi posrečilo, spraviti vse te tuje efektne vrednote v slovensko last, bi jih z denarnimi krizami in zvišano obrestno mero, ki bi pozneje vsled tega nastale, drago preplačali. Z ogle dom na dane razmere, kaže postopna nacionalizacija biti racionalnejša, dividende pa, ki gredo iz par podjetij v tujino, se med visokimi številkami plačilne bilance čisto zgubijo.

Po strokovni pripadnosti se naše d. d., ki dejanski obratujejo, koncem I. 1928 porazdelijo takole:

Stroke:	Število družb.	Celokupna glavnica. (v milijon Din)	Redne in ažijske rezerve.	Bilančne svote.
Grafična	7	5.5	0.3	17.4
Stavbna	6	12.2	4.0	94.4
Kemična	7	28.1	2.5	96.7
Tekstilna in oblačilna	7	40.2	7.3	272.9
Trgovinska	5	5.0	0.1	29.5
Kovinska	9	63.4	10.7	234.5
Hranilna	5	16.7	33.5	98.1
Bančna in zavarovalna	12	94.8	13.7	1.686.3
Rudarska	2	203.0	25.3	401.9
Ostale	13	53.9	9.6	237.9
Skupaj	73	523.1	107.1	

Dasi razmerje med vkupnimi svotami glavnice in pravih rezerv ni neugodno, pojasnjuje detajlnejši pregled, da je število onih družb, ki v rednih rezervah nimajo primerne opore, relativno zelo visoko. Brez vsake rezerve je namreč zmiraj še 18 družb. 19 jih je, ki izkazujejo do 100.000 Din rezerv (skupaj samo 534.988 Din); polovica družb je torej, če pride zastoj v poslovanje, navezana čisto na tujo pomoč, na kredite; starejše družbe utegnejo imeti nekaj tihih rezerv, novejše pa niso imele prilike jih sploh prikriti. Dvaindvajset družb izkazuje rezerve po 100.000 do 1.000.000 Din (skupaj 5.3 milj. Din). Rezerve od 1 do 10 milj. Din ima 12 družb (skupaj 42.5 milj. Din), dve jih izkazujeta nad 10 milj. Din (skupaj 58.8 milj. Din). Specialnih rezerv več ko polovica družb (41) sploh ne izkazuje nobenih, ostale jih imajo skupno 99.6 milj. Din; pa od tega odpade skoraj polovica na TPD. Rezerv obeh vrst bi bilo dosti več, da tekom desetletja ni tako pogostoma nastala potreba, poseči po njih zaradi izravnave izgub. Pet industrijskih družb, ki še danes redno poslujejo, se je moralo zateči celo k delnim odpisom delniške glavnice v skupnem iznosu 15.7 milj. Din. Ako upoštevamo vse izgube glavnice, ki so zaradi konkurzov, likvidacij in znižb nastale od prevrata do danes, naraste vsota na 101.2 milijona Din.

Si ogledamo-li industrijske in trgovinske d. d. (torej brez rudarskih) posebej, pokažejo bilance l. 1928 strukturo njih premoženja v naslednjih glavnih obrisih:

A k t i v a.		P a s i v a.	
	milj. Din		milj. Din
Investicije	318.5	Glavnica	224.9
Zaloge	332.9	Redne in ažijske rezerve	69.0
Dolžniki	355.6	Upniki	743.0
Ostalo in izgube	74.4	Ostalo in presežki	44.5
<hr/>		<hr/>	
Skupaj	1.081.4	Skupaj	1.081.4

Če jih porazvrstimo po obsegu njih investicij, kakor se kažejo v bilančnih številkah, vidimo, da je med njimi:

14 družb z investicijami do 1 milj. Din, skupaj 4.8 milj. Din.

14 družb z investicijami od 1 do 2 milj. Din, skupaj 20.1 milj. Din.

24 družb z investicijami od 2 do 10 milj. Din, skupaj 108.3 milj. Din.

7 družb z investicijami nad 10 milj. Din, skupaj 185.3 milj. Din.

Od celokupne vsote vseh investicij 318.5 milj. Din odpade 58% na samo 7 družb. Ta odstotek bi se nekoliko znižal, če bi bilo še par starejših podjetij izvedlo valorizacijo.

S kako močnimi vsotami so večje družbe udeležene na skupnih vsotah omenjenih 59 družb, kaže naslednji sestavek, ki prikazuje obenem glede glavnih bilančnih postavk nekaj razvoja v poslednjih 4 letih; družbe, katerih bilance upošteva ta sestavek, so: Združene papirnice Vevče, Tovarna usnja Fr. Woschnagg, Westen A., Tvoornica za dušik v Rušah, Deln. dr. pivovarne Union, Strojne tovarne in livarne, Pollak Carl, KID, Jugoslovansko - češka tvornica bombažnih tkanin in Jugosl. tekstilne tvornice Mauthner. Devet iz teh podjetij pohaja še iz predvojnih dob, dasi prej niso vsa poslovala kot deln. družbe. Ravno ta podjetja reprezentirajo poleg par samoimetniških industrijo naše banovine na zunaj še danes.

	L. 1925	L. 1926	L. 1927	L. 1928
		(v milj. Din)		
1. Investicije	119.0	138.1	196.3	206.4
2. Dolžniki	165.7	210.1	212.4	210.6
3. Zaloge	200.6	222.7	209.6	229.5
4. Glavnice z rezervami	137.4	142.9	182.9	191.6
5. Upniki	334.1	422.8	405.3	415.2
6. Bilančne vsote	494.2	599.3	648.0	675.7
7. Dobiček po odštetju izgub	7.8	9.9	12.9	14.8
8. Davčna režija	11.9	14.3	12.3	12.3
9. Pasivni obrestni saldi	39.9			30.9

Naglejšo porast postavk 1, 4 in 6 je velikim delom treba pripisati valorizacijam. Primerjava postavke 7 s podatki drugih sestavkov ponazaruje, kakšen pomen gre tem 10 podjetjem med vsemi drugimi industrijsko-trgovskimi podjetji.

Po najvidnejšem vnanjem znaku poslovnih uspehov, po izkazanem čistem prebitku, je videti, da so se v preteklem desetletju industrijske in trgovinske deln. družbe morale boriti z velikimi težavami. Izgube so zelo pogoste, včasih prekomerno visoke, presežki srednjih in zlasti malih podjetij pa so pogostoma zelo neznatni, formalni, navidezni. Izmed industrijskih in trgovinskih družb izkazuje bilanco:

	a) z d o b i č k o m :		b) z i z g u b o :		Presežki dobičkov(+) ali zgub. (-)
	Število družb	Dobiček v milj. Din	Število družb	Zgube v v milj. Din	
l. 1919	11	2.0	2	0.1	+ 1.89
l. 1920	18	4.4	6	0.4	+ 3.99
l. 1921	31	8.0	7	2.2	+ 5.78
l. 1922	40	9.1	9	2.3	+ 6.80
l. 1923	44	12.5	17	18.5	- 6.00
l. 1924	33	12.2	36	38.3	- 26.09
l. 1925	33	10.7	35	43.2	- 32.49
l. 1926	33	12.7	28	9.0	+ 3.69
l. 1927	36	15.2	24	8.8	+ 6.41
l. 1928	41	18.1	18	1.3	+ 16.86

Zadovoljivejših vkupnih uspehov poslednjih treh let ni pripisovati zgolj normalizaciji gospodarskih razmer temveč

tudi okolnosti, da ne obratujejo več ravno ona podjetja, katera so v prejšnjih letih izkazovala stalno velike izgube. Ako primerjamo industrijsko-trgovinsko skupino z bančno in rudarsko, vidimo še bolj nazorno, kako se izza l. 1926 njen položaj relativno izboljšuje.

Skupine:	l. 1926		l. 1927		l. 1928	
	Dobiček	Zguba	Dobiček	Zguba	Dobiček	Zguba
			v mili Din			
Industrijsko-trgovinska	12.7	9.0	15.2	8.8	18.1	1.3
Bančna	13.6	2.7	11.4	0.0	11.8	0.0
Rudarska	38.3	0.0	36.3	0.0	42.6	0.0
Skupaj	64.6	11.7	62.9	8.7	72.5	1.3

Tudi na teh številkah se pozna, kako relativno majhna in pritlikava so še pravzaprav naša delniška podjetja, ako jih merimo z edino večjo v deželi (TPD), katera je pa — optimistično rečeno — tudi le srednje velikosti, ako jo primerjamo z velikani v deželah srednje in zapadne Evrope.

Naslednji sestavek hoče po presežkih dobičkov (+) ozir. izgub (—) položaj in poslovne usode predočiti le bolj detajlno po strokah.

Stroke:	Dvoletje 1923/24		Dvoletje 1925/26		Dvoletje 1927/28		Šestletje 1923/28	
			v 1000 Din					
Stavbna	—	3.215	—	7.174	—	694	—	11.083
Kemična	—	606	+	3.094	+	2.851	+	5.339
Tekstilna in oblačilna	—	1.332	—	5.479	+	562	—	6.249
Grafična	+	382	—	143	+	58	+	297
Hranilna	—	687	—	1.094	+	4.339	+	2.558
Trgovinska in prometna	—	8.538	—	3.186	—	366	—	12.090
Kovinska	+	3.597	—	2.746	+	9.001	+	9.852
Ostale indu- strijske	—	21.695	—	11.737	+	7.561	—	25.871
Bančna	+	36.831	+	27.717	+	23.207	+	87.755
Rudarska	+	69.846	+	76.050	+	78.977	+	224.873

Kar se tiče druge glavne skupine naših delniških podjetij, t. j. denarnih zavodov, na tem mestu ni treba ponavljati podrobnih podatkov, katere prinašajo letna poročila Društva bančnih zavodov v Sloveniji. Zategadelj zadostuj indeksni pregled njih stanja izza l. 1924, ki se nanaša na 8 zavodov, ki so v vseh teh letih redno poslovali (Prekmurska, Zadružna in Obrtna banka, Kreditni zavod, Ljubljanska kreditna banka, Celjska posojilnica, Zadružna gospodarska in Prometna banka).

	l. 1924	l. 1925	l. 1926	l. 1927	l. 1928
Glavnice in prave rezerve	100	102	104	109	110
Vloge na knjižice	100	141	166	201	214
Čisti prebitok	100	85	82	76	79
Splošna režija	100	88	88	80	86
Davčna režija	100	146	117	87	48
Osebna režija	100	103	98	104	107

Poslovni troški, preračunani v % kosmatega dobička, so znašali:

	Stvarna režija	Osebna režija	Davčna režija
l. 1919	7.9 %	26.2 %	13.7 %
l. 1921	15.3 %	28.8 %	9.5 %
l. 1923	17.3 %	36.8 %	10.6 %
l. 1925	15.3 %	34.7 %	23.2 %
l. 1927	17.1 %	41.9 %	15.3 %
l. 1928	17.9 %	42.1 %	8.4 %

Poslovni koeficient, ki je v primeri z običajnim predvojnim še zmiraj dosti velik, je znašal:

l. 1919	47.8 %	l. 1924	68.5 %
l. 1920	47.7 %	l. 1925	73.2 %
l. 1921	53.6 %	l. 1926	74.7 %
l. 1922	64.8 %	l. 1927	73.3 %
l. 1923	64.8 %	l. 1928	68.5 %

Glede poslovnih prebitkov so bili bančni zavodi dosti srečnejši nego industrijske in trgovinske družbe; dočim so poslednje, ki jih je štirikrat več, v celem desetletju izkazale 104.8 milj. Din prebitkov, jih izkazujejo bančni zavodi 110.6 milj. Din; tem svotam stoje nasproti seveda tudi nekatere izgube, vendar

pa daleč ne tako občutne kakor pri industrijskih in trgovinskih podjetjih. V metežu, katerega je zasejal v slovensko gospodarstvo prenagljeni optimizem začetnih let politične samostojnosti, so se zmajali tudi nekateri denarni zavodi (Slovenska banka, Merkantilna banka, Hipotekarna banka in Trgovska banka). Njih ustanovitelji so precenjevali tvorne sile našega gospodarjenja in so precenjevali tudi lastne sposobnosti; sicer bi ne bili usode teh bančnih zavodov s preradodarnimi krediti navezali na industrijska podjetja in pa na posle, na katerih je mogel tudi laik videti na prvi pogled, da njih konci ne morejo izpasti ugodno.

Širši javnosti se poslovni uspehi delniških podjetij pokažejo še najbolj v rentabiliteti, v višini dividende. Razmere na našem efektne tržišču so pa takšne, da se dá tečajna rentabiliteta ugotoviti le pri nekaj malo podjetjih in še to le v poslednjih letih; le neznatno število delnic kotira na borzi. Naši ljudje svojih prihrankov ne nalože radi v efekti. V tem oziru se Slovenci svojih starih navad nismo otresli, česar že radi tega nismo mogli storiti, ker je pri nas kaj ozek oni krog tistih ljudi, ki bi jim v izdatnejšem obsegu to sploh bilo mogoče. Zato so preženčne liste občnih zborov skozi vsa leta izredno kratke, na njih srečujemo venomer ista in ista imena, v glavnem zastopnike domačih in tujih bančnih podjetij, ter semtertje kakšne podjetne zasebnike. Delnice nekaterih, tudi večjih podjetij, so izključno rodbinska posest. Zato naj bodo navedeni, čeprav nam ne povedo bogve kaj, le podatki o nominalnem obrestovanju delniških glavnice.

Število družb, ki so obrestovale glavnico:

	z 0%	z 1—5%	z 6—10%	z nad 10%
l. 1919	3	3	8	3
l. 1920	8	2	13	8
l. 1921	13	3	21	10
l. 1922	19	5	24	13
l. 1923	31	8	17	20
l. 1924	51	6	18	12
l. 1925	55	4	19	8
l. 1926	46	9	14	7
l. 1927	44	9	15	6
l. 1928	40	13	15	5

Oprezna dividendna politika, o kateri toliko tožijo delničarji v sosednih državah, je po nekaterih bolj radodarnih letih prišla torej tudi k nam. V oči pa bode, da ostaja pri nas izza l. 1924 zmiraj več ko polovica družb brez dividende; najbolj prizadeti so delničarji grafične, stavbne in trgovinske stroke.

Neobrestovana glavnicna znaša (v % celokupne glavnice v posameznih strokah):

Stroke	l. 1926	l. 1927	l. 1928
Grafična	88.5 %	87.8 %	87.8 %
Stavbna	89.5 %	92.0 %	92.0 %
Kemična	52.3 %	27.2 %	14.6 %
Tekstilna	62.7 %	25.9 %	21.7 %
Hranilna	35.6 %	16.4 %	28.3 %
Trgovinska	89.2 %	68.0 %	80.0 %
Kovinska	27.3 %	41.6 %	33.7 %
Bančna	17.9 %	0.1 %	0.1 %
Rudarska	—	—	—
Ostale	44.3 %	43.2 %	13.6 %

L. 1927 znaša skupna glavnica industrijskih in trgovinskih družb (brez rudarskih) 223.2 milj. Din, dividenda se je delila na glavnično vsoto 131.8 milj., brez dividende je ostalo torej 91.4 milj. Din, t. j. 40.9 % vsega kapitala omenjenih družb. Leto 1928 prinaša znatno izboljšanje. Vкупna vsota glavnice istih dveh vrst deln. družb znaša 224,964.000 Din, dividenda se je delila na 157.749.000 Din, brez dividende je ostalo še 67,515.000 Din, t. j. 30 % vsega kapitala.

Ta statistična črtica upošteva vsega skupaj 628 poslovnih let delniških podjetij dravske banovine. Dejstvo, da se je glavnica obrestovala le v 318 primerih, v 311 pa ne, in med prvome-novanimi še v 61 primerih le do 5 %, mora med sicer raznovrstnimi vzroki imeti vzroke, ki koreninijo globlje in so trajne narave. Čeprav so ti vzroki v ozki naši domačiji znani vsakomur, vseeno ne more biti odveč, ponovno opozoriti na one med njimi, h katerim se letna poročila delniških družb vedno spet vračajo.

Prva in glavna ovira, ki zadržuje uspešno poslovanje ter zabranjuje racionalno industrijalizacijo naše dežele, je nedostajanje lastnega kapitala. Ustroj slovenskega gospodarstva je že takšen, da se v njem kapital nabira počasi in da je po pretežni

večini zelo konzervativnega značaja. Denarni prihranki, naloženi v naših denarnih zavodih (na knjižice in tekoče račune) koncem l. 1928, znašajo sicer, ako jih mehanično seštejemo, vsoto ca. 2990 milj. Din; od te vsote odpade 1425 milj. Din na združne zavode, 829.0 milj. Din na regulativne hranilnice in 734.9 milj. Din (346.9 na knjižice in 388.0 na tek. račun) na banke. Dve tretjini združnih vlog ste izposojeni zadrugarjem oz. ste naloženi pri poštni hranilnici, leže v blagajni itd., regulativne hranilnice imajo 280 milj. Din izposojenih na hipoteke in občinam: ostane torej v najboljšem slučaju svota nekaj čez poldrugo milijardo Din, katera naj krije vse ostale potrebe. Pa od te svote je treba na račun večkratnih naložb odšteti več kot tretjino. Posojila, ki jih dajejo drugi zavodi (na pr. zavarovalni) za dolgoročne industrijske kredite, ne morejo priti v poštev. Svota, ki bi po kritju vseh drugih potreb mogla odpasti na finansiranje dolgoročnih industrijskih investicij, je torej, tudi ako prištejemo še druge domače vire (filiale izvenslovenskih denarnih zavodov i. dr.), za širokopotezno ustanovno podjetje v industriji vsekakor premajhna. Treba je poseči po tujih kapitalih, ki so zmiraj dražji kakor domači. Radi tega tudi po vojni iz lastnih sredstev nismo mogli ustanavljati velikih novih podjetij, pač pa je nastalo vse polno pritlikavih, majhnih in nekoliko srednjih; v takšnih podjetjih je pa gospodarski koeficient zmiraj neugodnejši nego v velikih podjetjih in trošimo v njih svoje osebne produktivne moči dosti neracionalno. To je tudi eden iz razlogov, zakaj narašča kapital nekako počasi, zakaj ostane, absolutno vzeto, neznaten in zakaj je povprečno tako malo kupne moči med prebivalstvom. In ker ostaja ta kupna moč majhna, se tudi produkcija ne poživi, se notranji trg počasi razširja in intenzivira in velika podjetja ne najdejo v domačih odjemališčih obstojnih pogojev. Tožbe o neznatnosti kupne moči se v letnih poročilih deln. družb ponavljajo vedno češče od leta do leta v raznih varijantah. Naša kmetija nese premalo, da bi poljedeljski gospodarji kupovali več nego je nujno potrebno, potrošnji maloobrtniških in uslužbenskih slojev so meje postavljene prav tik eksistenčnega minima, kupna moč delavskih slojev pa je, kakor zgovorno pravijo publikacije Delavske zbornice, tako šibka, da ne zmore več, kakor borno prehrano in stanovanje. Na podlagi uradnega finančnega gra-

diva sem koncem l. 1924 v Ljubljani naštel 551 oseb z letnim dohodkom nad 50.000 Din. Ako je dejansko stanje, kakor sodijo dolgoletni praktiki, tudi za 40 % boljše, in ako je danes teh oseb v Ljubljani tudi dvakrat in trikrat toliko, to kot kupna moč ne pomeni veliko, ker pomeni letni dohodek 50.000 Din eksistenčni minimum. Res je, da najdejo nekatera podjetja kupno moč v inozemstvu, kamor izvažajo, toda ta izvoz v narodnogospodarskem oziru ni bogve kako velik aktivum. Vpraša se namreč zmirej, koliko se je pri tem zaslužilo, kakšna je razlika med nabavno ceno in ceno, za katero je blago našlo odjema. V tujini pa se prodajajo naši industrijski izdelki vsled ogromne nadprodukcije, ki se pojavlja zdaj v prav vseh strokah, in zaradi trde konkurence za skrajno znižane cene, ki mnogokrat ne prinesejo nikakšnih dobičkov temveč dovoljujejo le ugodnejšo izrabo proizvodne kapacitete.

Druga velika težava, s katero so se — ne vse, pa mnoge — naše delniške industrije v tem desetletju borile, je nedostajanje številčno zadostnega in usposobljenega domačega podjetniškega sloja ter prepričala tehnična in komercialna izdatnost vodilnega osobja. Talent in strokovno izdatnost se je prepogostoma skušalo nadomestiti z običajnim pogumom, vsled česar so se dogajale v pridobitnem podjemanju prav neverjetne stvari. Mnogo kapitala je vsled tega šlo v nič in še več se ga je neracionalno izrabilo. Premalo smo pred vojno imeli svojih ljudi na vodilnih mestih v veliki industriji in trgovini, zato je z izgubami, ki jih je zategadelj gospodarstvo utrpelo, računati kakor z učnino, plačano v prizadevanju, se industrijsko povzdigniti višje. Tudi po preteku celega desetletja vodilno osobje v reprezentativnih industrijah velikim delom ni naše narodnosti; so častne izjeme, pa redke. Ker se podjetniška iniciativa in širokopotezna tvornost pridobita še najprej v miljeju, kjer živahen promet in intenzivno produkcijsko naprežanje budita v človeku voljo do velikega tveganja, mu v to svrhu nudita tudi tehtno znanje in mu odpirata široke poglede v svet, bi si stekli izredne zasluge mecenei — privatni in korporacijski — ki bi z izdatnimi skladi poskrbeli za to, da bi sleherno leto večje število naših ljudi se moglo brez skrbi za gmotne zadeve podati na letni in večletni »vandr« v velika svetovna industrijska sre-

dišča. Po njih povratku bi se takih talentov seveda ne smelo dušiti v tvorniški birokraciji.

Tretja velika ovira, ki industrijskemu napredku pri nas stavlja polena, je prevelika občutljivost odjema napram konjunkturalnim in slučajnim okolnostim. Le redkoma pravijo poročila: bili smo celo leto zadovoljivo zaposleni, kapaciteto smo v polni meri izrabili. V pretežni večini primerov poročajo, da je bilo obratno. Nestalnost konjunktur občutijo naše industrije v izvozu, v nakupu sirovin in na notranjem trgu še prav posebej. Če le ena žetev slabo izpade, se povpraševanje po industrijskem blagu na kmečkem podeželju takoj in kar za dve leti občutno utesni. Izdelki obleže v prenapoljenih skladiščih, kopičijo s tem ležanjem obrestno režijo ter se razvrednočujejo. Ob enem ovirajo svobodo v razpolaganju ter silijo k dopolnjevanju obratnih sredstev potom kreditov. Mnoga podjetja so zato pre-zadolžena; zmiraj in zmiraj naletiš v letnih poročilih na lakonični stavek: obresti so vzele dobiček. Spremeniti bančne dolgove v delnice je ob sedanjem stanju efektnega tržišča za večino podjetij toliko kakor nemogoče, izdaja obligacij pa ima še manj izgledov. Nove emisije so v zadnjih par letih velika redkost, pri jemanju novih kreditov pa si danes banke po izkušnjah, dobljenih v tem desetletju, vsakega petenta od vseh plati dobro ogledajo. Glasom letnih poročil so v zadnjih treh letih podjetja skušala zmanjšati svoje zaloge; s tem se je osvobodilo nekoliko sredstev za dopolnitev in preureditev obratov. Kar se posebej domačega odjema tiče, tarejo industrije še druge skrbi. Ne samo, da kupna moč našega ljudstva narašča premalo, da bi v polni meri mogla zaposlovati že obstoječa podjetja, ona pričinja v poslednjih letih občutno utesnjevanje povpraševanje po blagu in takšnih njegovih kvalitetah, ki niso nujno potrebne. Dočim je odjem v prvih petih letih šel precej gladko od rok in so tudi plačila kolikor toliko redno pritekala, je treba izza leta 1927 dajati zmiraj bolj na kredit. Ti krediti pa se danes tudi od solidnih odjemalcev težko iztirjujejo; režijska postavka: »odvetniški stroški« kaže nagibnost k nabreknjevanju. Zbog tega prihaja nezanesljivost v poslovno življenje, tako da je včasih težko disponirati za dlje časa naprej. Vidi se tudi, da so si naše industrije bližje ogledale in se nekoliko privadile levantinskim poslovnim navadam, katerih v prvih letih niso poznale in so

utrpele zato velike izgube. Odpisi takih terjatev niso več tako ogromni in ne tako pogosti.

Druge težave, ki ne izhajajo iz notranjega ustroja našega narodnega gospodarstva, temveč so z njim v bolj rahli zvezi in pa slučajne, so številne in raznovrstne. Tako kvari zaslužek na pr. nekaterim industrijam, zlasti kovinski, carina. Ta je na eni strani preslaba, da bi jih ščitila zadosti pred dumpingom — ta pritožba se v letnih poročilih tudi drugih strok pogosto ponavlja — na drugi strani pa neprimerno podražuje sirovine, pomožne snovi in razne potrebščine. Položaj se nekaterim našim industrijam poslabša še zategadelj, ker leže njih stanišča v prometnem ogledu vse prej nego ugodno: prevozni stroški za blago se pokažejo s prevelikim zneskom v prodajnih cenah, da bi te mogle na južnih odjemališčih naše države uspešno se kosati s cenami blaga, katero prihaja po ceneni vodni poti iz severnih dežel v našo državo. Tarifno manj ugodna lega slovenske dežele priporoča preureditev obratov za izdelavo kvalitetnega blaga, katerega tudi večji prevozni stroški razmeroma tako ne podraže. — V srednjih letih preteklega desetletja so poročila polna tožbâ, da jim posebna pridobnina odčrpava ves zaslužek in več. Državni pribitki so tedaj zares posneli malo preveč smetane in tudi samoupravne, zlasti občinske doklade so zašle v previsoke odstotke. Pa so si vsaj nekatere občine opomogle.

Oceniti delniška podjetja podrobneje po strokah, nam prepoveduje statistikova dolžnost, ne dajati individualnih podatkov v javnost. Po posameznih strokah so namreč družbe zastopane vseeno s prepričlim številom, da bi se ne bilo bati indiskretnosti. Toda na eno stroko bi vseeno kazalo posebej opozoriti in to radi tega, ker je njeno poslovanje z našim kulturnim življenjem v zvezi. Gre za grafično obrt. Na tej se vidi, da je v Sloveniji zastopana s prevelikim številom obratov, oz. povpraševanje po njenih izdelkih se je po vojni tako utesnilo, da tiskarne kot pridobitna podjetja ne pridejo na svoj pravi račun. Zategadelj grafična podjetja večinoma bolj vegetirajo kakor žive; ostra medsebojna konkurenca dopušča le neznatno razliko med prodajno in nabavno ceno izdelkov, zaposlenost je tudi pri starih podjetjih padla globoko. Tiskanje listov je skoraj pasiven posel, državne nabave ne dajo zaslužka, privatniki, zlasti pa društva

so skrajno slabi plačniki. Zategadelj gredo odpisi terjatev v precejšnje svote in ker tudi lastnih obratovalnih sredstev ni dosti pri roki, stopa obrestna režiija. Grafična podjetja so precej zadolžena. »Gradivo za statistiko trgovine, obrta in industrije v Sloveniji«, izdano l. 1929 od Zbornice TOI v Ljubljani, beleži, da je bilo koncem l. 1927 v dravski banovini 14 industrijskih in 21 obrtnih tiskarn, Skupno premoženjsko stanje vseh 7 delniških tiskarskih podjetij in 9 važnejših združnih tiskarn, ki redno poslujejo, se kaže po bilancah l. 1928 tako-le:

Aktiva.			Pasiva.		
	Delniška podjetja:	Združna podjetja:		Delniška podjetja:	Združna podjetja:
	v milj.	Din		v milj.	Din
Investicije	8.81	10.16	Glavnice	5.55	1.60
Zaloge	1.97	8.42	Rezerve:		
Terjatve	6.17	5.24	redne	0.26	0.81
Druga aktiva	0.43	1.51	specialne	0.34	0.84
Zgube	0.05	0.19	Upniki	11.18	22.05
			Čisti prebitki	0.09	0.23

Kaj čuda potem, da se iz navedenih razlogov in vsled razmeroma drage mezdne režiije tiskarn slovenska knjiga noče poveniti in da se znanje ne more zdemokratizirati v taki izmeri, kakor je za majhen narod, kakor smo Slovenci, posebej potrebno.

Résumé.

Les sociétés par actions dans la banovine de Drave.

On a fondé au pays slovène depuis 1919 jusqu' au 1928 quarante-dix sociétés par actions. Aux premières six années, dans lesquelles le pays manqua des marchandises et pendant lesquelles l'inflation a mobilisé toutes les valeurs économiques, se sont formé 83; dans les dernières quatre années, pendant lesquelles le cours du dinar se stabilisa, on fonda seulement 7 sociétés. Des affaires desavantageuses ont éliminé 26 sociétés, à la fin du 1928 travaillent encore 73 sociétés, qui ont leur domicile au territoire slovène. Les entreprises qui étaient fondées après la guerre, sont — avec une seule exception — toutes moyennes. Les entreprises qui représentent l'économie slovène à l'étranger datent du temps d'avant guerre.

Les 73 sociétés qui ont travaillé en 1928, ont au total 523.1 mill. dinars du capital et 107 mill. dinars des réserves. La branche industrielle comprend 54, celle du commerce 5, la branche minière 2 et la branche bancaire 11 sociétés. Les entreprises minières et les banques notent dans leurs affaires des succès relativement satisfaisants quoique il y a aussi là des victimes: quatre banques au capital total de 53 mill. dinars ont dû liquider. Les sociétés de l'industrie et du commerce se sont durement battues pour leur existence. Ce combat se traduit dans la somme totale de 104.8 mill. din. de bénéfices contre 123.9 mill. din. de pertes. Les causes de ces insuccès on doit chercher partiellement dans la structure de l'économie slovène et de l'autre côté dans les mesures de la politique économique. Parmi les premières causes ci-citées, on doit noter le manque du personnel capable de mener les entreprises au point de vue commerciale et technique et la sensibilité de notre production industrielle aux vicissitudes du pouvoir d'achat, causées par le caractère agraire de l'état yougoslave.

bogvečaj - bog zna što, borno - golo, blago - roba, bati se - bojati se;

celo - čak;

če - ako, čeprav - i ako, čez - preko;

delniška družba - dioničko društvo, dežela - pokrajina, dasi - premda, denarni - novčani, dejstvo - činjenica, delavski - radnički;

globje - dublje, gmotno - materialno (ekonomski), globoko - duboko;

hranilnica - štedionica;

izdelan - izradjen, izprememba - promjena, izredno - osobito, izposojen - uzajmljen, izdelek - produkt, izjema - iznimka, izkušnja - iskustvo, izhajati - izlaziti;

jemanje - uzimanje;

ker - jer, kajpak - dakako, kateri - koji, kakšen - kakav, kar - što, kosmat - brutto, kmetija - posjed, kot - kao, kjer - gdje, kopičiti - gomilati, kosati se - konkurirati;

le - samo, lasten - vlastit, lega - položaj;

mezdna - nadničarska;

nekateri - neki, naslednji - slijedeći, noben - nijedan, napovedati - objaviti, navidezen - prividan, nanašati se - odnositi se, našteti - izbrojiti, namreč - naime, notranji - unutrašnji, nujno - nužno, nezanesljivost - nepovjerljivost;

ovirati - priječiti, obstojati - postojati, obenem - ujedno, odštetje - odbijanje, omenjen - spomenut, ovira - zapreka, odjemati - kupovati, obresti - kamate, odjemališče - kupovni trg, odpis - brisanje;

plat - strana, poslovanje - djelovanje, priti - doći, preveč - previše, precej - mnogo, podjetje - poduzeće, presoјati - prosudjivati, pičlo - malo, počasi - polako, pomeniti - značiti, pogostoma - često, pohajati - polaziti, pomen - značenje, pritlikava - patuljasta, predvojni - predratni, podjeten - poduzetan, posest - imovina, posjed, poročilo - izvještaj, prihranek - ušteda, posojilo - zajam, v poštev - u obzir, pogum -> srčanost, prizadevanje - nastojanje, povzdignuti - podignuti, poleno - brvo, praviti - kazati, poročati - izvještavati, povpraševanje - potražnja, podežela - pokrajina, pritekati - doticati, podražiti - poskupiti, poslabšati - pogoršati, prepovedati - zabraniti, res - istina, ravno - baš, radodaren - darežljiv, rahla - slaba;

sedež - sjedište, semtertje - amo i tamo, strokoven - stručan, stavbna - gradbena, sploh - uopće, seveda - dakako, sicer - inače, sešteti - zbrojiti, stanišče - sjedište, smetana - skorup;

še - još, število - broj, štirikrat - četiri puta, šibék - slab;

tudi - i, torej - dakle, tovarna - tvornica, težava - poteškoća, tvegati - riskirati, tehtno - stvarno, takoj - odmah, terjatev - tražbina, toda - ali;

utegniti - moći, upoštevati - uzimati u obzir, udeležiti se - sudjelovati, ustanovno podjemanje - ustanavljanje poduzeća, uradno - zvanično;

vsaj - bar, veljavnost - vrijednost, več - više, vnanji - vanjski, vendar - ipak, venomer - uvijek, vir - izvor, vprašati - pitati, vodilni - onaj koji vodi;

zares - doista, zmiraj - uvijek, zelo - mnogo, zategadelj - zato, začetni - početni, zmajati - potresti, znašati - iznositi, zakaj - zašto, zdaj - sada, zadeva - stvar, zaslužek - dobitak, zlasti - osobito, zadosti - dovoljno, zaloga - roba u skladištu;

že - već.

Honor. prof. Dr. Karlu Šavniku v spomin!

Ko se je predlanskim poletje nagnilo k jeseni, nas je 10. sept. nenadoma zapustil član učiteljskega zbora naše juridične fakultete, honorarni profesor dr. Karlo Šavnik. Odšel je k prednikom v letih svoje starosti, v katerih dozorevajo najboljše sadovi duševnih tvornih moči, v letih, ko smo vsi od njega pričakovali novih dokazov o izrednih njegovih znanstvenih vrlinah, katere je tako srečno spajal s temeljito široko izobrazbo in z razumevanjem vseh kulturnih vprašanj.

Rajni naš tovariš je bil eden iz maloštevilnih mož, ki so ob sklonu preteklega in začetkom tekočega stoletja delali na visokih mestih z narodno značajnostjo in neupogljivostjo čast slovenskemu imenu. Brž po prevratu je svoje globoko znanje in svoja bogata izkustva, pridobljena v dunajskem finančnem ministrstvu, stavil domovini na razpolago, in se ni dal zadržati, da si so mu v tujini nudili nad vso primero boljše gmotne ugodnosti.

Ljubljanska finančna delegacija, katere šef je postal, je imela v njem vodjo, ki je znal ob neizmerno težavnih razmerah držati

vajeti krepko v svojih čvrstih rokah, tako da sta vladala na njegovem uradnem področju vzgledna disciplina in vzoren red.

Mladi slovenski pravniki, ki ravno v teh letih stopajo v praktično življenje, se bodo Š a v n i k a spominjali kot univerzitetnega učitelja. Podkovan v svoji stroki, kakor nikdo v naši deželi, je znal finančno znanost, ki je že po svoji naravi mladini bolj tuja in za katero prihaja iz srednje šole še najmanj dovtetnosti, predočiti v vsej njeni sociološki zanimivosti. Na podlagi svojih izkušenj in s klasično preciznostjo svoje besede je umel poslušalcem jasno in plastično razkazovati bistvo in zveznosti finančnih teoretičnih problemov, obenem pa nazorno povedati, kako in zakaj postulati finančne teorije v trdih realnostih vsakdanjega dne prihajajo le delno k veljavi.

V Š a v n i k u je naša fakulteta zgubila tudi znanstvenika, ki je na polju slovenske finančne vede razoral prvo ledino. Priznavajoč zasluge vsem onim, ki so prej že publicistično v poljudnih spisih budili zanimanje za vprašanja javnih financ, moramo mu kot prvemu priznati, da je z analitičnimi študijami na našem jeziku prodiral globoko v jedro stvari ter kritično razbiral davčno zakonodajo. Njegove razprave, ki jih je pri našal Slovenski Pravniki (gl. letnike 1914, 1923 in 1926) in pa naš Zbornik (V. letnik), se odlikujejo s kleno znanstveno stvarnostjo, s klasično izpiljenim jezikom in s samo njemu svojstvenim slogom. Kljub temu, da so ga tekoči posli redno pridrževali do pozne noči v uradnih prostorih ter da je tudi legislativno delo — posvečeno pripravi novih zakonov o neposrednih davkih in o organizaciji finančne uprave — zahtevalo nemalo truda in časa, je finančni statistiki posvetil tudi po vojni obilo brige: letniki 1923—1927 Uradnega Lista vsebujejo vse polno statističnega gradiva o dohodnini, trošarini, rentnini, davčnih dokladah, hranilnih vlogah itd., ki čakajo še analitičnega raziskovalca. V poslednjih letih je gradil in pripravljaj obširno znanstveno delo o državnem finančnem gospodarstvu, katero bi bilo brez dvojbe za našo kulturo postalo trajne, reprezentativne vrednosti. Pa usodi se je zahotelo drugače, ter je, kakor že tolikrat v naši kulturni zgodovini, tudi topot zakrivila, da visoka snovanja niso dobila končoveljavne trajne podobe.

Tovariša, ki je s požrtvovalno ljubeznijo služil svoji domovini in jugoslovanski državi, ohranimo živo in trajno v spominu.

Honor. prof. Dr. Francu Vodopivcu v spomin!

Dné 10. maja 1930 je za vedno zatisnil svoje oči honorarni profesor ljubljanske juridične fakultete dr. Fran Vodopivec. Pokojnik je bil sin trdne kmetiške rodbine v Ajdovščini na Goriškem, kjer se je rodil 25. novembra 1879. Po dovršeni gimnaziji v Gorici je študiral pravne in državoslovne nauke na univerzi v Gradcu, kjer je promoviral za doktorja prava. Nato je služboval kot upravni jurist pri politični upravi na Koroškem in Primorskem. Zbog svoje-

ga odličnega juridičnega znanja je bil l. 1914. pozvan v ministrstvo za poljedelstvo na Dunaj, kjer ga je zatekel državni preobrat. Deželna vlada za Slovenijo mu je začetkom l. 1919 poverila vodstvo urada za zaščito beguncev, a l. 1920 je bil imenovan za vladnega svetnika pri deželni vladi. Ker je bil večč tudi tujih jezikov in se odlikoval po široki občni izobrazbi in družabni uglajenosti, je bil dr. Vodopivec prideljen kot član tudi raznim meddržavnim komisijam. L. 1924. je bil postavljen za velikega župana mariborske oblasti, a zaradi izpremenjene politične konstelacije kmalu upokojen. Kot mož dela se je sedaj z vso vnemo lotil

teoretičnega proučavanja upravnega prava s posebnim ozirom na potrebno izenačenje važnejših gran našega upravnega prava. Na predlog fakultetnega sveta je bil l. 1925 postavljen za honorarnega nastavnika, pozneje pa honorarnega profesorja za upravno pravo in upravno postopanje na juridični fakulteti ljubljanske univerze kakor tudi za člana izpraševalne komisije za državoslovni državni izpit. Žal se izza l. 1927 ni več mogel v polni meri posvetiti teoriji upravnega prava, kajti l. 1927 je bil imenovan na odgovorno mesto velikega župana ljubljanske oblasti. V tem položaju je vztrajal do preureditve naše države v banovine, dasi se ga je lotila zavrata, mukepolna bolezen, ki ga je prerano iztrgala iz vrst jugoslovanskih upravno-pravnih znanstvenikov.

Napisal je več razprav v »Slovenskem Pravniku«, v »Času« in v beograjski »Policiji«. Zlasti njegova, iz temeljitega znanja upravnega prava zajeta in na obsežne lastne izkušnje v upravni praksi oprta razmotrivanja o občinski reformi in o državljanstvu zaslužijo, da jih tudi zakonodaja in upravna praksa ne prezre. Njegova predavanja na univerzi so se odlikovala po jasni dikciji. Prevevala jih je ljubezen do pravniškega naraščaja. Dr. Vodopivec se je dobro zavedal, da brez dobro vzgojenega pravniškega pomladka tudi ne bo dobre uprave. Predaval je zlasti o občinskem pravu, o upravnem postopku in upravni kontroli, o javni imovini, o nosilcih javne uprave in o odnošaju med upravo in vodstvom. Na kongresu pravnikov naše kraljevine v Ljubljani l. 1926. je tudi referiral o izgubi državljanstva.

Trditi smemo, da je ljubljanska juridična fakulteta, a zlasti mlada slovenska upravno-pravna veda s smrtjo dr. Vodopivca izgubila vnetega in uspešnega sodelovalca.
